

KIRJAN MATKA
TEKIJÖILTÄ LUKIJOILLE

KIRJAN MATKA

TEKIJÖILTÄ LUKIJOILLE

Puheenvuoroja
kotimaisen kaunokirjallisuuden
luomisen ja lukemisen ehdoista
2000-luvulla

Toimittanut
Tarja-Liisa Hypén

ISBN 978-951-44-7059-2 (pdf)

© 2007 Tampere University Press ja tekijä

Myynti

Tiedekirjakauppa TAJU

PL 617

33014 Tampereen yliopisto

puh. (03) 3551 6055

fax (03) 3551 7685

taju@uta.fi

www.uta.fi/taju

<http://granum.uta.fi>

Kansi

Iris Puusti

Layout

Marita Alanko

ISBN 978-951-44-6854-4

Tampereen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print
Tampere 2007

ESIPUHE

Miten helppoa tai vaikeaa kirjailijan on tänä päivänä saada teoksensa ojentetuksi lukijalle? Miten toimivat tarvittavat välikädet? Tampereen yliopiston Suomen kirjallisuuden oppiaine järjesti keväällä 2005 studia generalia-sarjan, jossa kirja-alan ammattilaiset pohtivat kotimaisen kaunokirjallisuuden asemaa ja oman toimintansa ehtoja. Sarjan vastaanotto, sadan opiskelijan luentopäiväkirjat, osoitti, että luentojen anti on saatettava julki ja kirjallisuudenopiskelijoiden pysyvämpään käyttöön. Luentopäiväkirjoista näkyi, että sarjasta sai kootusti ajankohtaista tietoa aihepiiristä, josta tietoa on saatavissa muualta vähän. Lisäksi keskenään risteävät puheenvuorot aktivoivat opiskelijoita muodostamaan oman näkemyksensä kirja-alan tilasta ja ottamaan kantaa sen tulevaisuutta koskeviin, konkreettisiin ehdotuksiin.

Pyysin sarjaan kutsumiani arvioimaan, mitä kirja-alalla on kymmenessä vuodessa tapahtunut ja mihin ollaan menossa: miltä lähimenneisyys ja lähitulevaisuus omasta positioista näyttävät. Mielessäni oli monia muutoksia, joiden paineeseen teokset ja niiden tekijät ovat kymmenen vuoden aikana joutuneet: Miten selvittiin edellisestä talouslamasta vai selvittiinkö? Miten osataan, kyetään ja halutaan reagoida vaikkapa EU:n keskushallinnon vaatimukseen tai globalisaatioon? Kuinka mullistava tietotekninen kumous on ollut? Mistä on luovuttu? Mitä on luotu tilalle? Lisäksi pyysin vastausta siihen, miten alalla toimiva kokee suhteensa muihin alan toimijoihin muuttuneen.

Kokoelma etenee fyysisen kirjan kulkusuunnassa tekijöiltä lukijoille muutamalle etapille pysähtyen. Painopiste on kuitenkin teoksen mentaalisisessä matkassa. Puheenvuoron käyttäjiä pyydettiin katsomaan omasta positioistaan koko kenttää kannanottoja kaihtamatta. Sanottavalleen sai valita sille parhaiten sopivan muodon: esseen, katsauksen, mielipidekirjoituksen, tieteellisen artikkelin. Vaikka usea kirjoittaja on koulutukseltaan ja jokunen leipätyöltäänkin kirjallisuudentutkija, he esiintyvät tässä kokoelmassa kirja-alan jonkin muun lohkon kuin tutkimuksen edustajina. Tällä tavoiteltiin, paitsi mahdollisimman hyvää asiantuntijuutta, myös positioista nousevaa

subjektiivisuutta – taipumista pamflettiin niin paljon kuin tieteellisyys antaa sijaa.

Teoksen avaa ja aiheeseen johdattaa professori Juhani Niemen katsaus koko kirjaketjun tämänhetkiseen tilaan. Kirjailijan asemassa ja kustannuskentässä on tapahtunut selviä muutoksia. Meillä saattaa olla ”kirjavuoren”, kirjojen ylijäämätuotannon ongelma, joka eritellymmmin näyttäytyy muun muassa kasvavana näkymättömän kirjallisuuden ongelmana: kaikki merkittävään teokset eivät tavoita lukijaa, koska välttämättömäksi käynyt megamarkkinointi ja julkisuus keskittyy yhä harvemmille. Kirjallinen teos – ja perinteisessä kirjan muodossa – ei näytä olevan katoamassa minnekään, päinvastoin jopa. Silti, kuten Juhani Niemi toteaa, mediayhteiskunnassa kuva terrorisoi todellisuutta ja mytologisoi maailmankuvaa. Sanan ja kuvan kamppailu on lopultakin epätasainen: ”Sanojen avulla on mahdotonta korjata visuaalisten viestien jatkuva manipulaatiota.”

Juhani Niemi pohtii artikkelinsa lopuksi lukijan asemaa tänään. Kirjotuskulttuurin laajeneminen sähköiseksi on luonut vuorovaikutteisia ympäristöjä, joissa tekijyykskin voidaan luovuttaa lukijalle. Lukija voi siis vaihtaa positiota. Toisaalta lukijalta vaaditaan perinteisessä positiossaankin entistä laajempaa kompetenssia. Lukijan vastuu kasvaa, kun perinteinen tekijyys on mediamaailmassa sirpaloitunut ja villiintynyt.

Kirjailija Leena Krohn pohtii esseessään uuden teknologian ja verkkojulkaisemisen mullistavia vaikutuksia koko kirjallisuuden kenttään. Vaikka Internet on muuttanut jopa todellisuuskäsitystämme, juuri kirjallisuus kuitenkin kohtaa maailmanverkossa jotain olemuksellisesti tuttua, kuten Krohn avaa näkemään. Kentän muista toimijoista kirjailija Krohn ottaa esiin kirjastot ja oman muuttuneen kantansa toisaalta verkkokirjastoon, toisaalta ”kansalaisten yhteisiin huoneisiin”. Kaikkein keskeisimpiä toimijoita Leena Krohnille ovat lukijat – juuri lukeminen on vallankumouksellista, mutta millainen lukeminen?

Toisen kirjailijapuheenvuoron käyttää runoilija ja esseisti Hannu Kankaanpää. Hänen kirjailijaelämäkertansa valaisee yleispätevästi varsinkin monen rivikirjailijan kohtaloa kymmenen vuotta sitten. Kun pitkäaikainen kustantaja muutti politiikkaansa, palkittu ja valtakunnallista näkyvyyttä saanut kirjailija huomasi muuttuneensa näkymättömäksi. Kun uusinta teosta ei markkinoitu, esitelty eikä kritikoitu, teos tuntui olevan olemassa vain

tekijänsä omassa hyllyssä. Kankaanpään tarinaan tuli kuitenkin 2000-luvun alkupuolella onnellinen käänne: hän löysi pienkustantajan, jonka kanssa yhteistyö sujuu, ja sai takaisin sen määrän julkisuutta, jota hiljaisuudessa viihtyyäkin kirjailija tarvitsee elääkseen. Olisipa Hannu Kankaanpään kertomuksen loppukin yleispätevä.

Kustantajaa kokoelmassa edustaa kuitenkin perinteikäs suorkustantamo Otava. Kustannuspäällikkö Jaana Koistinen viestittää jo artikkelinsa otsikolla, ettei kotimaisella kaunokirjallisuudella kustantajan näkökulmasta ole hädän päivää. Koistinen antaa kattavan kuvan siitä, mikä nyt myy ja miksi. Hän vakuuttaa, että suorkustantamo edelleenkin noudattaa perinteistä tehtäväänsä ”kauppana ja katedraalina” – käsitys pienkustantajuudesta laadun ainoana takeena kaipaasi hänen mielestään korjaamista. Koistinen käy perinpohjaisesti läpi toimijakenttä: kirjakaupan, markkinoinnin, kirjallisuuspalkinnot ja kritiikin. Se, mitä Jaana Koistinen kertoo käsikirjoitusten tiestä kustantamossa ja kirjoittajien ja kustannustoimittajan yhteistyöstä, on tietoa, jota Suomessa on ollut saatavissa painettuna vähän.

Ainoa kokoelman puheenvuoroista, joka ei ollut mukana vierailuluentosarjassa, on Bianca Hälbigin artikkeli. Hälbig on Leipzigin yliopiston Buchwissenschaft und Buchwirtschaft -oppiaineen tutkija, ja hänen artikkelinsa perustuu laajempaan tutkimukseen, jossa hän on esitellyt suomalaisia kirjamarkkinoita saksalaiselle yleisölle. Kansainvälisestä perspektiivistä katsoen suomalainen kirjakauppa-ala on toisaalta hyvin keskittynyttä, toisaalta joiltain menettelyiltään toimivan omintakeinen: näytevarastojärjestelmästä ei ole vielä luovuttu, vaikka se uhattuna onkin. Hälbig on voinut käyttää artikkelissaan myös toistaiseksi julkaisematonta Kirjakauppaliiton tuottamaa tutkimusaineistoa.

Se kirja-alan toimija, jonka muut artikkeleissaan useimmin mainitsevat, on kirjastolaitos. Kirjaston kokemat kärsimykset koetaan yhteisiksi ja kirjastosta ollaan huolissaan. Kirjastoinformaattikko Kaisa Hypénin laaja katsaus kirjaston tilaan yllättää sen vuoksi optimismillaan. Artikkelit ei ole jeremiadi, mutta sen sisältämiin taulukoihin koottuja lukuja kannattaa katsoa. Niistä näkyy, miten poliittinen päätöksenteko vei laman varjolla kirjaston resurssit pysyvästi. Toisaalta luvut kertovat, miten suuresti kirjastopalvelujen tarve juuri laman aikaan kasvoi. Yleisen kirjaston korjaava vaikutus lama-ajan kansalaisyhteiskunnassa on poliittisilta päätöksentekijöiltä yhä

mittaamatta. Jäljellä olevat kirjastoammattilaiset jaksavat silti luottaa esimerkiksi tietotekniikan tarjoamiin mahdollisuuksiin ja uskoa romaanilai-
naamon paluuseen.

Suomalaiset ovat kirjoittavaa ja lukevaa kansaa. Kuten kustannuspääl-
likkö Jaana Koistinen artikkelissaan toteaa, se määrä kaunokirjallisuutta,
mikä pienellä kielialueellamme julkaistaan ja myydään, on käsittämätön.
Tämä tila ei kuitenkaan pysy pitämättä: osa suomalaisista ei koskaan avaa
kirjaa, ja kouluopetus vaikuttaa suuresti siihen, minkä suuruinen osa meistä
lukee, minkä suuruinen ei. Helsingin yliopiston äidinkielen ja kirjallisuuden
didaktiikan yliopistonlehtori Satu Grünthal käyttää kokoelmassa kaikkein
huolestuneimman puheenvuoron. Hänen artikkelistaan voi lukea, miten
tuhoisaa lyhytnäköinen, markkinaperusteinen koulutuspolitiikka on. Kou-
luissa ei enää lueta kaunokirjallisuutta nimeksikään. Grünthalin nimeämis-
tä vastuunkantajista syyttäisin tässä tilanteessa sivistyksen puutteesta eniten
valtionvarainministeriötä, vähiten yksittäistä riviopettajaa. Satu Grünthal
nostaa esiin myös toisen, ehkä vähemmän tunnetun huolen aiheen: kirjal-
lisuuden asema on huomattavasti heikentynyt nykyisessä opettajankoulu-
tuksessakin.

Koulun mahdollisuuksia kasvattaa lukijoita on vähennetty. Jos ”yleis-
lukijuus” heikkenee, tilannetta voi osittain korjata ”erityislukijuus”, kirjal-
lisuuden tietyn genren harrastus osana laajempaa harrastuskokonaisuutta
tai peräti elämäntapaa. Kirjallisuuden erityislehdet esittelevät ja tarjoavat
tällaisen täsmäluettavan. Jos *Tuntematon sotilas* jäi koulussa kesken, netti-
lehti Usvan fantasianovelli voi tulla luetuksi ja johtaa toista tietä kotimaisen
kaunokirjallisuuden pariin. Kirjallisuudentutkija (ja *Ruudinsavu*-lehden
aktivisti) Kaisa Kurikka tarjoaa katsauksessaan kattavan kuvan suomalai-
sesta kirjallisuuslehdistöstä. Esittelyssä ovat muun muassa kirjallisuuden
yleisjulkaisut, erityislehtien pioneereina toimineet scifi- ja fantasialehdet,
lastenkulttuurilehdet ja 2000-luvun runouslehdet.

Kouluopetus ja kirjallisuuslehdet huolehtivat osaltaan kirjallisuuden
valikoivasta esittelystä lukijoille. Kaikkein keskeisimmäksi portinvartijaksi
mielletään kuitenkin kirjallisuuskritiikki. Kriitikko ja kirjallisuudentutki-
ja Markku Soikkeli arvostelee kritiikkiä siitä, että se tavan takaa vetäytyy
portinvartijan vastuustaan: kriitikon ja arvostelun asema instituutiossa jää
helposti paikantamatta, arvioitavan teoksen muotoa, tyyliä ja teemoja arvo-

tetaan täsmentämättömin kriteerein eikä lajeja ja niiden rajoja kyseenalaisteta, vaikka arvioitava teos usein niin tekee. Soikkeli ottaa esiin kritiikin eri tyyppisiä ja näkee nettikritiikillä olevan parhaat mahdollisuudet sekä palvelulla lukijaa että pitää vireillä keskustelua kirjallisuudesta. Lopuksi Soikkeli ottaa puheeksi rahan ja heittää harkittavaksi ajatuksen kaunokirjallisuuden hintaindeksistä ja kriitikosta kuluttajansuojan edistäjänä.

Toivon, että lukija hahmottaa kokoelmasta juonia: mistä mihin kotimainen kaunokirjallinen teos on kulkenut viimeksi kuluneina kymmenenä vuotena ja mitkä tiet sillä on edessään. Äänessä ei kuitenkaan olla aivan yhtenä naisena tai miehenä. Äänet kuuluvat eri etapeilta ja erilaisista positioista; studia generalialle ominainen moniäänisyys on kokoelmassa tallella. Nimensä mukaisesti studia generalia on suunnattu ”yleisölle”, kenelle tahansa. Tämä takaa, että artikkelit hyödyttävät opiskelijoiden ohella jokaista kirjallisesta elämästä kiinnostunutta.

Tampereella 20.2.2007

Tarja-Liisa Hypén

SISÄLTÖ

Esipuhe	5
<i>Juhani Niemi</i> Tekijät ja lukijat muuttuvilla markkinoilla	13
<i>Leena Krohn</i> Kirjallisuuden uusjaosta	25
<i>Hannu Kankaanpää</i> Marginaalin marginaalissa	32
<i>Jaana Koistinen</i> Kotimaisen kaunokirjallisuuden juhlatuodot	45
<i>Bianca Hälbig</i> Kirjakauppa Suomessa	65
<i>Kaisa Hypén</i> Romaanilainamon paluu	91
<i>Satu Grünthal</i> Kirjan matka tekijöiltä kouluun ja opettajankoulutukseen	124
<i>Kaisa Kurikka</i> Marginaalista esiin – suomenkielisten kirjallisuuslehtien viime vuosikymmenet	134
<i>Markku Soikkeli</i> Kirjallisuuskritiikki portinvartijana	143
Kirjoittajat	152

TEKIJÄT JA LUKIJAT MUUTTUVILLA MARKKINOILLA

Juhani Niemi

Kirjailijan asema muutoksessa

Kirjailijan ammatti on professionaalistunut suhteellisen hitaasti 1800-luvulta lähtien. Ammatin itsenäistymiseen ovat vaikuttaneet kasvava apurahoitus ja ennen kaikkea monimuotoistunut media, josta on tullut kirjailijan keskeinen tukipiste ja työnantaja. Kun uudet viestintävälineet ovat lähteneet kilpailemaan kirjan kanssa, ne ovat yleensä tarjonneet uusia ilmaisumahdollisuuksia ja näyttäytymisen paikkoja ammattikirjailijoille. Yksi ensimmäisistä kirjailijan roolin ulokkeista oli sanomalehtikirjailija; sen jälkeen ovat tulleet elokuvalle, radiolle ja televisiolle erikoistuneet tekijät. Joissakin tapauksissa yksittäisellä kirjoittajalla on vahvimmillaan ollut koko mediakenttä hallussaan, kuten esimerkiksi Paavo Haavikolla Suomessa 1900-luvun lopulla. Silti tällainen kirjailija on voinut säilyttää perinteisen roolinsa ”käsiyöläisenä”, joka raapustaa sanoja saatavilla olevalle paperille.

Keskeisesti kirjailijan ammatin professionaalistumiseen on vaikuttanut yleinen urbaanistuminen ja koulutuksen kasvu. Tyypillinen kirjailija 2000-luvun alun länsimaisessa yhteiskunnassa on luovaan työhön kiinnittyessään suorittanut keskimääräistä enemmän tutkintoja ja hankkinut kokemusta monista muista ammateista. Samalla kirjailijoiden debytointi-ikä on viime vuosikymmeninä kasvanut.¹

¹ Kirjailijakunnan urbaanistumisesta kertoo, että Pekka Tarkan *Suomalaisten nykykirjailijoiden* uusimpaan laitokseen (2000) kelpuutetuista 100 kirjailijasta maaseudulla asui vain joka seitsemäs; helsinkiläisiä joukossa oli peräti 44. Koulutustason korkeutta todistaa se, että neljännes tekijöistä oli suorittanut vähintään filosofian kandidaatin tasoisen tutkinnon ja toisen asteen koulutus pohja oli yhdeksällä kymmenestä. Kirjailijaksi tulemistä koulutuksen kautta osoittaa myös esikoiskirjailija-aineisto, jota Taija Tuominen (1998) on tutkinut.

Tarja-Liisa Hypénin (2002) tapaan suomalaisessa traditiossa voidaan erotella kaksi kirjailijatyyppeä, jotka ovat historiallisesti muodostuneet malleiksi. Kansallisen identiteetin näkökulmasta tärkeäksi 1800-luvulta lähtien on koettu ammattikuva, jota Hypén nimittää *kirjailijameedioksi*. Tällainen kirjailijatyyppeä vastaa romanttisen taiteilijamyytin neroa tai näkijää ja kiteyttää tuotannossaan yhteisiä, kansallisesti merkittäviä kokemuksia. Toinen kirjailijan mallityyppi Hypénin luokittelussa on 1900-luvun loppupuolella yleistynyt *mediakirjailija*. Mediakirjailijan esiasteena on kirjallisuussosiologiassa puhuttu *markkinakirjailijasta*². Kirjailijatyypin syntyä Suomessa on vaikea tarkkaan ajoittaa. Suurin linjoin kirjamarkkinoiden muutos 1900-luvun aikana on tehnyt kirjailijoista entistä enemmän ulkoaohjautuvia ja julkisuudesta riippuvaisia. Olennainen käänne kirjailijan muuttumisessa tuotemeriksi lieene tapahtunut 1970-luvulla, kun kustannustoiminnassa siirryttiin tulosohjaukseen ja kirjojen määrähintajärjestelmä purkautui.

Tämän päivän kirjailija hyödyntää rooleja ja leikkii niillä kätkeytyessään tekstinsä taakse pseudonyyminä tai anonyyminä (Niemi 2000). Usein piilotellulla on paradoksaalinen tarkoitus tulla näkyvämmäksi: tällaisesta motivaatiosta käsin esimerkiksi Rosa Liksomien mediakäyttäytyminen on tulkittavissa. Nimenomaan viestintävälineiden vaikutuksesta omaelämäkerrallisuus kirjailijan materiaalina on kasvanut merkitykseltään, samalla kun yksityisen ja julkisen, faktan ja fiktion suhde on hämärtynyt. Faktan ja fiktion rajojen tutkimisesta on kehittynyt yksi medialeikin muoto Jari Tervon ja Tommy Tabermannin tähdittämässä *Uutisvuoto*-formaattissa.

Kehitys pitkällä tähtäyksellä voi johtaa siihen, että myös kirjallisuuden kanonisoituminen perustuu tähtikulttiin. Median lemmikiksi ryhtynyt Tommy Tabermann käyttää tietoisesti mediaa ja internetiä imagonsa markkinointiin ja luottaa siihen, että viime kädessä lukijat kanonisovat hänet (ks. Ala-Korpela 1.3.2003). Kirjallisuudentutkimus on pyrkinyt erottelamaan erilaisiksi tekijöiksi 1) ne kirjailijat *joita* luetaan ja 2) ne *joista* luetaan (Moran 2000). Jos edelliseen ryhmään luokiteltu jännityskirjailija Stephen King

² Markkinakirjailijan voi nähdä nousseen esiin tilanteessa, jossa traditionaaliset messenaattisuhteet luovan työn aineellisenä perustana ovat purkautuneet. Markkinakirjailijan rinnalle modernissa kirjallisuusinstituutiassa on tullut stipendeillä elävä kirjailija. Termeistä ja kirjailijatyypeistä ks. Svedjedal 1996.

palkitaan kansallisella palkinnolla ”kirjallisuuden kentän rikastamisesta” (ks. Ervamaa 18.9.2003), sitä voi pitää kaupallistumisesta johtuvana työtapaturmana. Kingiä ei yleensä liitetä kirjallisen eliitin makukaanoniin. ”Kirjailijat joista luetaan” ovat pääsääntöisesti kriitikoiden ja kirjallisuushistorioitsijoiden hyväksymiä tekijöitä, joitten myyntimenestys saattaa jäädä heikonlaiseksi. Parhaimmillaan nämä kategoriat voivat yhdistyä: Kari Hottakaisen tapainen viestintävälineissäkin näkyvä tähtikirjailija on kirjoillaan saavuttanut suuria myyntilukuja ja on samalla eliitin arvostama tekijä.

Kaupallistumisen tendenssi näkyy kasvavana myös Suomessa ja se ilmenee muun muassa Finlandia-palkinnon historiassa. Palkinto syntyi eliitin ehdoilla, mutta sen suuren julkisuusarvon myötä instituutio on ryhtynyt tuottamaan medially ja markkinayhteiskunnalle myönteisiä valintoja. Alusta lähtien Finlandia-palkinnon lanseeraamisessa käytettiin hyväksi tiedotusvälineiden, erityisesti television kiinnostusta kilpailuttamiseen. Kun alkuvuosien tunnustukset menivät säännöllisesti pienlevikkiselle kirjallisuudelle, Kirjasäätiön taustavoimat muuttivat 1990-luvun alussa sääntöjä ja monopolisoivat palkinnon vain romaaneille. (Ks. Niemi 2003; Papinniemi 2002.) Vielä 1960- ja 1970-luvulla runoilijat saattoivat toimia kansakunnan äänitorvina ja suunnannäyttäjinä. 2000-luvulla romaanikirjailijat ovat median ykkösuosikkeja ja juuri heidän elämänsä ja tuotantonsa kytkökset levitetään auki populaarijulkisuudessa.

Markkinoiden jatkuva kasvu

Kirjamarkkinat Suomessa ovat kehittyneet 1900-luvulla nousujohteisesti. Kulttuurin kulutukselle ei ole näyttänyt löytyvän luonnollisia rajoja. Pääkustantajien – WSOY:n ja Otavan – asema vakiintui itsenäisen Suomen alkuvuosikymmeninä erityisesti oppikirjamarkkinoiden myötä. 1900-luvun alussa maassa julkaistiin suomenkielistä kirjallisuutta nelisensataa nimikettä vuodessa. Suomen itsenäistyessä määrä oli kasvanut kaksinkertaiseksi. Vuodesta 1937 lähtien on systemaattisesti tehty vertailukelpoisia tilastoja kaikesta maassa ilmestyneestä kirjallisuudesta. Silloin nimikkeitä laskettiin 1337. Kasvu jatkui tasaisena aina 1970-luvulle saakka. Volyymit alkoivat hyppäyksittäin nousta 1980- ja 1990-luvulla.

Suomalaisen kirjan 500-vuotisjuhlavuonna 1988 ylitettiin ensimmäisen kerran 10 000 nimikkeen raja. Vuotuiset tittelimäärät ovat sen jälkeen pysytelleet tuon rajan yläpuolella läpi koko 1990-luvun ja 2000-luvullakin. Vuonna 2005 Suomessa julkaistiin yhteensä 13 667 kirjanimikettä (Helsingin yliopiston kirjaston vapaakappaleosaston tilastot). Unescon tilastojen perusteella on laskettu (Stockmann ym. 2000), että Suomessa on 1990-luvulla julkaistu Islannin jälkeen eniten kirjallisuutta asukasta kohti.

Tosin kirjanimikkeiden ja kokonaisvolyymien kasvu on ollut 1970-luvulta lähtien melkein kokonaan tietokirjallisuuden ansiota. Kaunokirjallisuuden titteleiden suhteellinen määrä on kuitenkin 1990- ja 2000-luvulla pysynyt suunnilleen samana, noin kuudenneksen tuntumassa. Vuonna 2005 tietokirjallisuutta julkaistiin 11 248 nimikettä ja kaunokirjallisuutta 2 419 nimikettä (17,7 % kaikista titteleistä).

Kauno- ja tietokirjallisuutta on vaikea käsitellä yhtenäisenä kokonaisuutena. Niiden kustantamisen motivaatio, kritiikki ja kirjoittajakunnan rakenne ovat hyvin erilaisia. Silti kaunokirjallisuus on edelleen kaikkein näkyvimmin esillä mediajulkisuudessa: sanomalehtien kulttuuripalstoilla uhrataan sille eniten tilaa perinteiseen tapaan. Fiktiivisen kirjallisuuden keskipainokset ovat pienentyneet, mutta parhaimmillaan – kuten Kari Hottakaisen tai Ilkka Remeksen tapauksissa – kaunokirjallisuus pääsee yhä sadantuhannen kappaleen levikkeihin.

Julkaistaanko kirjoja liikaa?

Jos kirjoja levitetään viiden miljoonan ihmisen markkinoille yhden vuoden aikana yli kymmenen tuhatta nimikettä, löytyykö kaikille teoksille käyttäjiä? Ruotsalainen kustantaja Per I. Gedin on pamflettinsa *Litteraturen i verkligheten* toisessa painoksessa (1997) julkaissut mielenkiintoisen kuvion kirjatutannon kasvusta läntisessä Euroopassa. Vaikka väestönkasvu eliminoidaan, havaitaan, että toisen maailmansodan jälkeen tittelit ovat nousseet moninkertaisiksi. Kaikkein nopeinta kasvu on ollut Pohjoismaissa ja Isossa Britanniassa. Jyrkin käyrä ylöspäin piirtyy suomalaisen kirjallisuuden tuotannosta.

Jos kirjojen tarjonta tietylle yleisölle kolminkertaistuu, kuten Suomessa tapahtui kolmessa vuosikymmenessä, kuka enää hallitsee sitä? Kulttuurin markkinoilla on tullut tavaksi puhua ns. ylijäämätuotannosta, ”kirjavuorista”. ”Onko taidetta liikaa?” Jaan Kaplinski (1996) kyseli eräässä artikkelissaan, jossa hän pohti länsimaisen taidetarjonnan kehityspiirteitä. Kaplinskin mukaan taidetta ei pitäisi tukea urakkatyön vaan lahjakkuuden perusteella. Liikatuotteliaisuuden estämiseksi Kaplinskin mallissa taiteilija saisi korvausta samoilla kriteereillä kuin maanviljelijä jättäessään osan pelloista kesannolle.

Kun markkinat ovat titteliä perusteella kasvaneet, nettomääräinen kirjojen kysyntä ei ole suinkaan seurannut perässä. 1980-luvulta lähtien ainakin Suomen kustannusyhdistyksen jäsenkustantajien kirjojen myynti on pysytellyt suunnilleen samalla tasolla, n. 25–30 miljoonassa kappaleessa (vuonna 2005 kokonaismyynti oli 28 025 000 kpl). Samaan aikaan kun kokonaiskulutuksen kasvu on tyrehtynyt, kustannuslalle on tullut runsaasti uusia yrittäjiä kilpailemaan lukijoiden suosiosta. Myös vanhojen kirjojen tarjonta antikvariaateissa tai print on demand -periaatteella on lisääntynyt.

Tietokirjojen luonne on vuosituhaten vaihteeseen tultaessa muuttunut. Nopean kehityksen vuoksi kirjoja painetaan yhä enemmän pieninä painoksina hetkellisiin tarpeisiin. Alati muuttuva inhimillinen toimintaympäristö edellyttää jatkuvasti uutta tietoa. Esimerkiksi atk-alalla ilmestyy samojenkin sovelluksien uusia versioita noin vuoden välein ja jokaiselle versiolle painetaan joukko uusia kirjoja. Käyttöikä on siis tietoisesti vuoden verran. Tämä trendi selittää osittain nimikkeiden suuren määrän ja pienet kappalemäärät.

Kun keskimääräiset painokset ovat selvästi pienentyneet, samalla markkinat ovat jakautuneet entistä enemmän kahtia: yhä harvempia kirjoja myydään yhä suurempia määriä samalla kun enin osa tuotannosta jää huomiotta valtamediassa. On syntynyt näkymättömän kirjallisuuden ongelma. Merkittäväkään teokset eivät kaunokirjallisuuden puolella ilman näyttävää markkinointia tavoita tarvitsijoitaan.

Kirjallisuuskritiikki niin sanoma- kuin aikakauslehdissäkin on muuttunut entistä valikoivammaksi. Julkaisujen heterogeenisyys on johtanut siihen, ettei yhteistä kirjallista kaanonia enää muodostu. ”Yleinen kirjallinen mielipide” syntyy helposti ”vahvemman oikeudella”: monopoliase-

man saaneiden Helsingin Sanomien kulttuuripalstojen varassa kirjailijoita nostetaan ja lasketaan kulloistenkin suhdanteiden mukaisesti. Kirjallisuuskritiikin markkinaistuminen tekee kritikoista mediamailman näyttelijöitä (ks. Forser 2002). Kritiikin tehtäväksi on tullut subjektiivisen mielipiteen auktorisointi. Koko kentän kattavaa arvostelutoimintaa on mahdotonta toteuttaa kirjallisuuteen keskittyneissä kulttuurilehdissäkään. Internetin kautta kirjallisuuden seurantaan saattaa avautua uudenlaisia mahdollisuuksia, kuten osoittaa Lukukeskuksen ylläpitämän Kiiltomadon tähänastinen tarina.

Kustannuskentän uusjako

Keskisuurten kustantajien asema on tässä kehityskulussa puristunut ahtaammalle. Niiden fuusioitumisesta suurempiin yrityksiin tai toisiinsa on puhuttu 1980-luvulta lähtien. Kun Kauppalehdessä vuonna 1984 – Orwellin vuonna – kirjoitettiin ”kirjan kriisistä”, povattiin kustannuskentän uusjakoa: kolmen suuren vahvistumista ja keskisuurten häviämistä autonomisina toimijoina kirja-alan kartalta. Yhdistymistä ja kansainvälistymistä kustannusalalla on tapahtunut (Weilin+Göös on sulautunut WSOY:hyn, Kirja-yhtymä osaksi Tammi-konsernia), nurkanvaltauksen yrityksiäkin on tehty.

Yleinen trendi kehittyneissä länsimaissa on johtanut keskittymiseen. 1990-luvulla saksalainen mediajättiläinen Bertelsmann hallitsi noin viittä prosenttia koko maailman kirjojen myynnistä. Kansainvälinen kiinnostus suomalaisesta kirjankustannustoiminnasta on toistaiseksi ollut vähäistä. Poikkeuksena voi pitää ruotsalaisen kustantamon Bonniersin tuloa Tammen omistajaksi vuoden 1996 alussa. Kirjankustannuselämän kokonaiskuvaa ovat 1980-luvulta lähtien hämmentäneet Valtion Painatuskeskus (sittemmin Edita Oy) sekä Sanoma Oy, jotka ovat kasvattaneet painoarvoaan. WSOY:n ja Sanoma Oy:n yhdistyminen vuonna 1999 on tuonut kilpailutilanteeseen uusia piirteitä. Tiettyjen kustannustuotteiden alueella voidaan puhua monopolisoitumiskehityksestä. SanomaWSOY on myös eurooppalaisessa mittakaavassa merkittävä tekijä, mitä osoittaa sekin, että konserni on aikakauslehtialalla laajentanut toimintaansa myös ulkomaille.

SanomaWSOY-konsernin osuus Suomen Kustannusyhdistyksen jäsenkustantajien liikevaihdosta on lähes puolet. Konserni on tällä hetkellä

ainoana suomalaisena kustannusyhtiönä listautunut pörssiin. WSOY:n ja Sanoma Magazines -yksikön kirjabisneksestä koostuva yhteinen liikevaihto vuonna 2003 oli 164 miljoonaa euroa. Seuraavaksi suurimmille kustannusyhtiöille liikevaihtoa kertyi samana vuonna seuraavasti (miljoonissa euroissa): Otava 47, Tammi 29, Edita Publishing 18, Gummerus 12. (Ks. *Joukkoviestimet* 2004.)

Kustannustoiminnan keskittymisen on pelätty vaikuttavan sen arvofilosofiaan ja kulttuuriseen pohjaan: pelättävissä on, että kasvava liikeajattelu syrjäyttää kirjallisen laadun. Kirja-ala elää epäilemättä suuren mullistuksen aikoja. Silti myös pienet kustantajat – esimerkiksi Sammakon tai Savukeitaan tapaan – näyttävät menestyvän kohtuullisesti, jos ne omaksuvat itsenäisen ja erikoistuneen profiilin ja käyttävät joustavia toimintamalleja sekä kirjapainotekniikan digitaalisia mahdollisuuksia täsmäpainoksin.

Surmaako kuva sanan?

Suomalaiset lukivat uuden vuosituhannen alussa kirjoja edelleen keskimäärin puoli tuntia päivässä. Muutokset aiempiin vuosikymmeniin verrattuna eivät ole merkitseviä. Kuitenkaan ns. editoriaaliselle teollisuudelle – johon kustannustoimintakin elokuvan ja äänitetuotannon kanssa kuuluu – ei povata kulttuurin markkinoilla kovin suuria kasvun mahdollisuuksia. Tilastokeskuksen tietojen mukaan kirjojen markkinaosuus joukkoviestinnästä vuonna 2005 oli 13 %. Kymmenkunnan edellisen vuoden lukemista suhteellinen osuus ei ollut muuttunut (alle prosentin vaihteluvälissä). Graafisen ja sähköisen viestinnän osuudet joukkoviestinnän markkinoiden volyymistä pysyivät samaan aikaan suunnilleen ennallaan. Tilanteesta siten voi tuskin vielä tehdä johtopäätöksiä kirjan kuolemasta, jota on ajoittain ennustettu jo 1900-luvun alusta lähtien.

Olavi Paavolainen väitti 1920-luvulla raflaavasti, että ”kuva surmaa kirjan”. Kirjan hän arveli liian älyllisenä väistyvän valokuvien, filmin, radion ja varsinkin ”näköradion” tieltä. 1930-luvun Kirjakauppalehdessä keskusteltiin visuaalisten välineiden uhkasta, mutta huomattiin itse asiassa elokuvien vain lisäävän tietynlaisen kirjallisuuden suosiota. Samoin televisio on vetänyt kirjamarkkinoita uuteen nousuun ja tuottanut uusia lajityyppejä. Videot

eivät ole korvanneet kirjallisuutta, ja matkapuhelimistakin tekstiviesteiseen kirjallinen kulttuuri saattaa enemmän hyötyä kuin kärsiä tappiota.

Toisaalta Paavolaisen ennustuksesta on tullut totta siinä mielessä, että mediayhteiskunnassa kuva on alkanut terrorisoida todellisuutta, mytologisoida maailmankuvaa. Sanojen avulla on mahdotonta korjata visuaalisten viestien jatkuvaa manipulaatiota. Pitkällä aikavälillä – kuten kirjailija Kjell Westö (15.5.2000) on analysoinut – kuvien loputon virta on johtanut ihmisen ”oman kuvatuotannon” eli fantasian kuihtumiseen.

Potter-ilmioistä huolimatta poikien lukemisharrastuksen hiipumisesta tietotekniikan läpäisemässä yhteiskunnassa on viime aikoina kannettu aiheellisesti huolta. Silti Suomessa ja muissa Pohjoismaissa kirja ja lukeminen eivät ole jääneet jalkoihin samalla tavalla kuin Yhdysvalloissa tai Isossa Britanniassa. Sähköiseen kirjaan tai hypertekstiin verrattuna perinteisellä formaatilla on puolellaan muutamia etuja: liikuteltavuus, pysyvyys, helppolukuisuus. Kirja on esineenä intiimi ja yksilöllinen.

Hyperteksti ja sen johdannainen kyberteksti, jossa verkonkäyttäjä voi aktiivisesti osallistua kirjoituksen muokkaamiseen, tarjoavat rajattomia mahdollisuuksia lukijan aktivoimiseen, ja ne ovat periaatteessa luoneet aivan uuden estetiikan, ns. ergodisen kirjallisuuden, joka hyödyntää verkon linkkiominaisuuksia (Aarseth 1997). Sen mahdollisuudet ovat kuitenkin jääneet suurelta osin hyödyntämättä. Hypertekstin tekee ongelmalliseksi anonyymiyys, persoonattomuus. Se on luonteeltaan keskipakoinen, alituisesti hajoamisen tilassa. Hypertekstin kriitikkojen mukaan sitä on vaikea kuvitella vakavaksi vaihtoehdoksi kerronnalliselle kulttuurille (Svedjedal 1997).

Miten kirjan käy?

Kustantajien näkökulmasta kirja myös esineenä merkitsee jatkuvuutta: se edustaa tiedonvälityksen pitkävaikutteisinta muotoa, ihmiskunnan muistia. Gutenbergin keksintö on vuosisatojen kuluessa osoittautunut dynaamiseksi ja mukautumiskykyiseksi. Kybertekstien ohella kasvava ala tulee mahdollisesti olemaan toinen ääripää: ei-digitaaliset design-kirjat. Sähköisten kirjojen määrät ja tulot ovat lisääntyneet 1990-luvulta 2000-luvulle (tilastointia

vuodesta 1995 lähtien), mutta suhteellisen hitaasti. Vuonna 2004 Kustannusyhdistyksen jäsenkustantajat julkaisivat yhteensä lähes 700 digitaalista kustannustuotetta.³ Vallankumoukselliseen läpimurtoon sähköisessä kirjatutannossa ei näytä olevan toistaiseksi edellytyksiä käyttäjien kiinnostuksen puuttuessa. Silti sähköisen materiaalin osuus pitkällä tähtäyksellä kasvanee ja se täydentäne paperisten kirjojen sisältöä. Painettuihin kirjoihin kytketään multimedian ominaisuuksia: kirjan tuotekonseptiin sisältyy elementtejä, joita käytetään tietoverkkojen avulla. (Ks. *Kulttuuritilasto 2005*; Saarinen & Joensuu & Koskimaa 2001.)

Miten kirjan sitten lopulta käy sähköisten välineiden kilpailussa? ”En ole koskaan pelännyt, että tietoverkko uhkasi kirjallisuutta”, kirjoitti Leena Krohn verkkolehti Kiiltomaden pääkirjoituksessa helmikuussa 2005. Tietoverkko on hänen mukaansa nimenomaan kirjoituskulttuurin laajentuma. Perinteinen kirjanmuotoinen kirjallisuus tarjoaa jatkossakin elämyksiä, joita mikään muu viestintämuoto ei voi yhtä monipuolisesti välittää. Kirjallisuudessa voidaan pohtia moraalisia kysymyksiä syvällisemmin kuin uusmediassa. Vaikka verkossa julkaistavaan kirjallisuuteen voidaan liittää vuorovaikutteisuutta, ei traditionaalinen lukeminenkaan ole passiivista. Kun on tarpeeksi paljon lukenut, ihmisaivoissa alkaa tapahtua kummia, kuten Krohn argumentoi:

”Neuronien väliin solmiutuu uusia yhteyksiä. Kokeiluja ja linkityksiä, evoluutiohyppäyksiä ja monenmoista emergenssiä tapahtuu myös ja ennen kaikkea ihmisen päässä. Lukeminen näet on aina radikaalia ja vallankumouksellista toimintaa.”

Sähköisen viestinnän keskellä kaunokirjallisuuden merkitys pysynee edelleen keskeisenä maailmankuvan muodostajana ja muokkaajana. Internetin käyttäjille tehdyt kyselyt viittaavat siihen, että perinteinen kirjallisuus klassikoineen on yhä vahvoilla, joskin maun painopiste sijoittuu – nettikielen ja -kulttuurin odotusten mukaisesti – angloamerikkalaiseen tuotantoon

³ Elektronisista ”kirjoista” 507 oli joko levykkeelle, cd-romille tai dvd-levylle tallennettuja offline-tuotteita, pääosin oppimateriaalia tai muuta asiatietoa. Lisäksi julkaistiin verkkotietokantoja tai muita online-tuotteita yhteensä 186.

(Svedjedal 2000). Klassikkopörssi on vahvoilla Suomessakin, kun Internetistä haetaan kirjallisuutta. Klassikoiden helppo saatavuus verkosta mullistaa steady sellereiden markkinat: kulttuurinen pääoma on lähempänä kuin lähin kirjasto.

Kirjailijan tie lukijoitten luo on monesti mutkainen, täynnä esteitä. Kirjallisuus voi olla myös pullopostia joka löytää lukijansa, jos on löytääkseen. Tämän päivän markkinakirjailija kalastelee tietoisesti lukijoita ja muuttuu helposti performanssiteilijaksi. Yhtä hyvin tarvitaan sellaisia tekijöitä, jotka luottavat puhtaasti sanan voimaan. Tove Jansson ei halunnut tavata lukijoitaan, vaikka kirjoittikin heille kirjeitä. ”Yli-innostuneista faniviesteistä” kertoo kärsineensä myös Leena Krohn. Tekijyyden maisema on viestinnän välineiden viidakossa muuttunut villimmäksi, kirjailijakunnasta löytyy tuhansia erilaisia kasvoja. Modernissa kirjallisuusinstituutiossa tekijät saattavat piiloutua tai paeta julkisuutta. Romanttinen tekijäsubjekti on häipynyt taka-alalle: kirjoittajista on tullut käsityöläisiä, ja entistä useammin he toimivat pikemminkin osana kollektiivia kuin yksilöinä (ks. Bennett 2005). Vuorovaikutteisessa ympäristössä tekijyys luovutetaan osittain tai kokonaan lukijalle.

Myös lukijuus muuttaa koko ajan muotoaan. Lukijalle asetetaan kehityvässä mediamaailmassa yhä enemmän vaatimuksia, ja häneltä edellytetään entistä laaja-alaisempaa kompetenssia. Kuten lukemisen historiaa tutkinut Steven Roger Fischer (2003) on tähdentänyt, ”lukemisen” käsite sähköisessä toimintakentässä muuttuu olennaisesti toisenlaiseksi. Vaikka lukemista-pahtuma säilyy samanlaisena – ihmissilmä prosessoi kirjoitettua sanaa –, sähköinen kirja tarjoaa enemmän kokemisen mahdollisuuksia: holografiaa, liikettä, hypertekstiä, interaktiota ja tilaa mielikuvitukselle. Pitkällä tähtäyksellä kehitys voisi Fischerin mukaan johtaa perinteisen kirjan muuttumiseen anakronismiksi, kun sähköinen kirja samaan aikaan settuiksi arkkityypiksi. Lukemisen tulevaisuus tässä skenaariossa arvioidaan arvaamattomaksi, joskin jota nykytilanteen pohjalta ei voida ennustaa, koska tekniikan mahdollisuudet ovat periaatteessa rajattomia. Silti lukemisen historian tutkijakin uskoo, että konventionaalisen kirjan elinikä on laskettavissa mieluummin vuosisadoissa kuin vuosikymmenissä.

Lähteet

- Aarseth, Espen 1997, *Cybertext. Perspectives on Ergodic Literature*. Baltimore (Md.): The John Hopkins University Press.
- Ala-Korpela, Anu 1.3.2003, Tabermann kirjoitti sadun, jonka pedot ovat kuin media. *Aamulehti*.
- Bennett, Andrew 2005, *The Author. The Critical Idiom*. London: Routledge.
- Ervamaa, Tomi 18.9.2003, Stephen Kingin palkitsemisesta kiistellään USA:ssa. *Helsingin Sanomat*.
- Fischer, Steven Roger 2003, *A History of Reading*. London: Reaktion Books.
- Forser, Tomas 2002, Kritik av kritiken. 1900-talets svenska litteraturkritik. *Anthropos*.
- Gedin, Per I. 1997, *Litteraturen i verkligheten. Om bokmarknadens historia och framtid*. Andra, bearbetade och utsökade upplagan. Stockholm: Rabén Prisma.
- Hypén, Tarja-Liisa: Kirjailija mediatuotteena. – *Kurittomat kuvitelmat. Johdatus 1990-luvun kotimaiseen kirjallisuuteen*. Toim. Markku Soikkeli. Turku: Turun yliopisto. Taiteiden tutkimuksen laitos. Sarja A. Nro 50.
- Joukkoviestimet 2004*. Kulttuuri ja viestintä 2005. Helsinki: Tilastokeskus.
- Kaplinski, Jaan: Onko taidetta liikaa? *Suomen Kuvalehti* 16/19.4.1996.
- Kirjojen tuotanto ja myynti Suomessa 2005. – http://www.skyry.net/y_tilastot.htm.
- Krohn, Leena: Onko passiivilukeminen passiivista? Pääkirjoitus 24.2.2005. – <http://www.kiiltomato.fi/?cat=editorial>.
- Kulttuuritilasto 2005*. Kulttuuri ja viestintä 2006. Helsinki: Tilastokeskus.
- Moran, Joe 2000, *Star Authors. Literary Celebrity in America*. London: Pluto Press.
- Niemi, Juhani 2000, *Kirjallinen elämä. Kirjallisuuden yhteiskuntasuhteiden kartoitusta*. Helsinki: SKS.
- Niemi, Juhani 2003, Miten Finlandia-palkinto jaetaan. – *Finlandia 20 vuotta*. Helsinki: Suomen Kirjasäätiö.
- Papinniemi, Jarmo 2002, Ja sana tuli kuvaksi. – *Kirjallisuus on virhe*. Toim. Harri Veivo. Helsinki: SKS.
- Saarinen, Lauri & Joensuu, Juri & Koskimaa, Raine (toim.) 2001, *Kirja 2010. Kirja-alan kehitystrendit*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisu- ja 70. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

- Stockmann, Doris, Bengtsson, Niklas & Repo, Yrjö 2000, *Kirja Suomessa. Tekijöistä lukijaan – kirja-alan tukitoimet ja kehittäminen*. Opetusministeriön kulttuuripolitiikan osaston julkaisusarja 1/2000. Helsinki: Edita.
- Suomessa julkaistu kirjallisuus lajeittain 2005. – <http://www.lib.helsinki.fi/julkaisuala/vapaakappaleet.tilastot.htm>.
- Svedjedal, Johan 1997, *Det litterara nätet. Internet och svensk skönlitteratur. – Medialiseringen av Sverige*. Red. av Anders Björnsson & Peter Luthersson. Stockholm: Carlsson.
- Svedjedal, Johan 1996, *Kirjan yhteiskunta Ruotsissa 1800-luvulla. – Rakkaudesta lukemiseen. Suomalaisen kirjallisuusharrastuksen kehityksestä*. Toim. Juhani Niemi. Helsinki: Yliopistopaino.
- Svedjedal, Johan 2000, *The Literary Web. Literature and Publishing in the Age of Digital Production*. Acta Bibliothecae Regiae Stockholmiensis LXII. Stockholm: Kungl. Biblioteket.
- Tarkka, Pekka 2000, *Suomalaisia nykykirjailijoita*. Kuudes laitos. Helsinki: Tammi.
- Tuominen, Taija 1998, *"Heillä on jo kasvotkin". Esikoiskirjailijatutkimus*. Helsinki: Taiteen keskustoimikunnan julkaisuja nro 21.
- Westö, Kjell 15.5.2000, *Bilden av Marilyn*. *Hufvudstadsbladet*.

KIRJALLISUUDEN UUSJAOSTA

Leena Krohn

I

Mitä yhteistä on pankeilla ja kaunokirjallisuudella? Paljonkin, sillä kirjat ja pankit ovat saman inhimillisen toiminnan etäälle toisistaan levinneitä haaroja. Tilinpidon. Siitä alkoi kirjoitus. Ei sitä kukaan keksinyt. Kirjoitus syntyi itsestään, välttämättömyyden pakosta. Jotta ei unohdettaisi. Alkeellisesta aritmetiikasta. Ahneudesta myös, voisi sanoa. Ja oikeudenmukaisuuden vaatimuksesta, voisi niinkin sanoa.

Itsestään ja välttämättömyyden pakosta kirjoittaminen jatkuukin. Siksi että ihmisen täytyy muistaa. Siksi että hänellä on kädet. Siksi että hänellä on sellainen keskushermosto kuin on. Siksi että hän ei ole telepaattinen eläin vaan että hänen on pakko muilla keinoin oppia ymmärtämään toisten kaltaistensa pyrkimyksiä, oppia siirtämään saamansa tieto sinnekin, minne itse ei voi päästä – kuten tulevaisuuteen.

Kirjallisuus on yhä tilinpitoa ja tilintekoa. Uskon, että sitä se tulee vastedeskin olemaan. Mutta jotain on muuttunut, ja aivan viime aikoina. Eikä ainoastaan kirjallisuudessa.

On niitäkin, jotka puhuvat evoluutiohypystä. He viittaavat digitaali teknologiaan, kollektiiviseen tajuntaan, globaaliin tietoisuuteen. Sitä edustaa Internet, maailmanverkko, tiedon ja tietoisuuksien rihmasto, uudenlainen hybridiolio, joka yhdistää koneet inhimilliseen mieleen ja biologiaan.

Meillä on käytössämme, tosin yhä vain osalla ihmiskuntaa, globaali vuorovaikutus- ja tiedonsiirtojärjestelmä, uusi julkinen tila, laajempi kuin mikään entinen. Se muuttaa ja on jo muuttanut paitsi taloutta, lainsäädäntöä ja sosiaalisia suhteita myös maailmankuvaa ja todellisuuskäsitystä. Sellainen rajusti laajeneva järjestelmä kajoaa yhteiskunnan kaikkiin perusrakenteisiin. Kuinka ei sitten myös kirjallisuuteen?

Kirjallisuuden uusjaolla tarkoitan uuden teknologian ja ennen kaikkea verkkojulkaisemisen vaikutuksia, jotka ulottuvat koko vakiintuneeseen kirjalliseen kenttään, julkaisemisen mahdollisuuksiin ja hintaan, levikin laajuuteen ja nopeuteen, lukijoihin, kirjallisuuskritiikkiin ja viimein itse kirjallisuuteen, sen rakenteeseen, lajeihin ja sisältöön. Meitä päivittäin vainoavasta roskapostista jo tiedämme, että kuka tahansa tietokoneen haltija voi nyt tavoittaa miljoonia mitättömin kustannuksin. Eräissä kohdin muutokset tulevat olemaan tai jo ovat peruuttamattomia ja syvällekyviä, kaikissa eivät.

Kaukovaikutus, telenäkö, on Internetin tarjoamaa todeksi käynyttä magiaa. Mutta kirjallisuus on aina ollut kaukovaikuttamista, läsnäoloa sielä, mistä ollaan fyysisesti poissa. Kirjoittaja, vaikka olisi kuollut, on läsnä lukijansa huoneessa, lukija taas liikkuu teoksen maailmassa, Laputassa, Usherin talossa, Mikä-mikä-maassa... Nämä läsnäolot läpäisevät toisensa vaihtuvina yhdistelminä.

Aukaistessaan väyliä ja oikopolkuja teoksista toisiin hyperteksti näyttää täsmällisesti kirjallisuuden ominaislaadun. Kirjoitus on aina ollut virtuaalista. Kirjallisuus on aina ollut immateriaalista. Se ei ole koskaan ollut kirjoja vaan teoksia ja tekstejä. Se on aina ollut verkosto, koska ei ole olemassa erillisiä ja itsenäisiä teoksia. Vaikka kirjat sinänsä ovatkin näkyviä, konkreettisia, toisistaan näennäisesti riippumattomia materiaalisia kappaleita, kirjoitus liittää jokaisen teoksen osaksi maailmankirjallisuuden suunnatonta, alati laajenevaa arkkitehtuuria. Teokset ovat ideamaailman, intellektuaalisen sfäärin näkyviä ja julkisia esiintymiä, kuin maanpäälliset sienet maanalaisen sienirihmaston.

Kirjoitus on kaksivaiheinen prosessi, jossa kirjoittajan merkitykset ensin upotetaan merkkeihin kunnes ne jälleen ylösnousevat merkityksinä lukemisen salaperäisessä työssä. Se on kuin heräämistä. Mutta tietoverkkokin on kirjoitusta ja tietoverkossa liikkuminen lukemista.

CAS on komplisoitu adaptiivinen systeemi. Sellainen on Internet ja sellainen on myös kirjallisuus: eriskummallinen rihmasto, joka kasvaa ja haarautuu koko ajan, suurimmaksi osaksi näkymättömissä, tajunnassa, ihmisaivoissa, jotka ovat nekin CAS.

Silti sanon, ettei uusi teknologia ole vaikuttanut kaunokirjallisuuteen, sen sisältöön, niin paljon ja niin nopeasti kuin on kuviteltu sen vaikuttavan.

Blogit ja wikit ovat digiteknologian synnyttämiä uusia kirjallisuudenlajeja. Ne ovat tosiaankin ilmaantuneet spontaanisti kuin uudet biologiset elämänmuodot, eräänlaisen emergenssin ja itseorganisoitumisen hedelmänä. Kaunokirjallisuudeksi, fiktioksi niitä tuskin voi kutsua. Mutta minusta ne ovat vallankumouksellisempia ja mielenkiintoisempia, ehkä myös pysyvämpiä ilmiöitä kuin monet verkon taiteelliset yritelvät ja interaktiiviset täsmäfiktio. Ilmeistä joka tapauksessa on, että sadattuhannet verkkokutojat ja -paikkaajat ovat jo löytäneet ne omiksi työkaluikseen.

Webblog on nopea media, wiki paljon hitaampi (vaikka wiki onkin 'nopea' havaijiksi). Keskustelut wikissä voivat jatkua jopa vuosia. Wiki on monta asiaa yhdellä kertaa: keskustelupalsta, jossa ideoita jaetaan, levähdyspaikka, postitusjärjestelmä, yhteistyön väline. Se on hypertekstiä, jota voi editoida. Kuka tahansa voi lisätä mitä tahansa ja poistaa mitä tahansa. Johattaako se anarkiaan? Niin ei käy.

Viittaan tässä Wikipediaan, joka on vapaasisältöinen, monikielinen encyclopedia. Englanninkielisessä versiossa oli keväällä 2007 jo lähes 1 680 000 artikkelia, suomenkielisessäkin lähes 104 000. Kuka tahansa voi editoida sitä. Onko seurauksena disinformaatiota, kaaosta, hölynpölyä, huonoa kieltä ja sekavaa ajattelua? Ei lainkaan.

Yhä kuulee hoettavan, että verkossa liikkuu paljon disinformaatiota ikään kuin sitä ei olisi painetussa sanassa – ja täysin liikkumattomana. Olen havainnut, että nimenomaan humanistit esittävät sellaisen väitteen. Luonnontieteen edustajat eivät tunne samanlaista huolta, ja absurdia se olisikin. Ei ole enää mahdollista harjoittaa esimerkiksi lääketiedettä ilman pääsyä verkon suunnattomiin lääketieteellisiin kirjastoihin ja tietopankkeihin, joihin uusin tieto ilmaantuu ajatuksen nopeudella ja vanhentunut ja virheellinen siivotaan pois.

Myös Wikipedian editoiminen on helppoa. Omakehtainen esimerkki: Artikkelissa ilmoitettiin, että olen kirjoittanut teoksen nimeltä *Kysymysten kuvastimia*. Sitä en itse tiennytäkään. Saatoin heti korjata virheen. Sen sijaan eräässä WSOY:n julkaisemassa kirjassa minun väitetään olevan omaa sukua Salo, virheellinen tieto, jota en saa mitenkään oikaistuksi.

Kaunokirjallisuudessa tilanne on hieman toinen. Uusia genrejä toki syntyy. Kirjallinen fiktio, rooli- ja strategiapelit, elokuvakäsikirjoitukset, graafiset ja animoidut teokset kietoutuvat toisiinsa ja niiden rajat hämärtyvät ja

liukenevat. Teoksella voi olla monta tekijää, sekä nimettömiä että nimellisiä, ja se voi elää jatkuvassa muutostilassa. E-kirjoja käytetään yhä enemmän, mutta ne ovat perinteisiä teoksia, joita vain luetaan näyttöpäätteen avulla. Myös audiokirjat ovat saavuttamassa lisää kuulijakuntaa esimerkiksi pikku-ruisten MP3-soittimien vuoksi. Oraalinen traditio näyttää elpyneen uudelleen. Mutta toistaiseksi ei hyperteksti tai niin sanottu ergodinen proosa ole muuttanut lukevan yleisön lukutottumuksia eikä vapauttanut ihmistä lineaarisuuden kahleista. Tokkopa vapauttaakaan. Kertomus, jolla on juoni, on keskushermostollemme ominainen tapa tulkita todellisuutta.

Perinteinen kirjallisuus merkitsi harvoja kirjoittajia ja suurta lukijakuntaa. Kun verkossa julkaisevia kirjoittajia on tarpeeksi paljon, alkaa tilanne kääntyä sellaiseksi, että monet kirjoittavat, mutta harvat lukevat.

Tutkimuksessa ja keskustelussa toisten ideoiden jatkaminen on välttämätöntä, taiteessa se ei ole yhtä houkuttelevaa, mikäli ideoita ei voi liittää oman teoksen rikkaudeksi. Interaktiivisuus ei välttämättä lisää taiteen taikaa. Ihmisiä ei kiinnosta varioida ja jatkaa toisten tekemää fiktiota, he kirjoittavat mieluummin omansa. Taideteoksessa viekoittelee yllätys, vieraus, odottamattomuus ja toisaalta ykseys ja eheys, yhä ihan aristoteelisessakin hengessä.

Gareth Rees kirjoitti jo 90-luvulla ”puukirjallisuudesta”, ”tree literature”, jonka toimintaperiaatteena on ”valitse oma fiktiosi”. Hänen asenteensa oli sangen skeptinen. Toki onkin niin, että vaikka lukijan on mahdollista vaihtaa, laajentaa, muunnella, linkittää sekä tehdä muitakin muutoksia monen monituisiin interaktiivisiin täsmäfiktioihin, harvaa sellainen askartelu jaksaa huvittaa kauemmin kuin hetkellisesti ja moni pitää sitä silkkana ajanhaaskuuna.

Kirjallisuusinstituutio ei ole toistaiseksi mullistunut, kuten jotkut poivasivat, vaikka kirjailija voi saada suoran yhteyden lukijaan ja vaikka lukija on saanut mahdollisuuden vuorovaikutteiseen yhteistoimintaan.

Kirjoitin 90-luvulla: ”Ennen pitkää gutenbergilaisesta kirjasta tulee rariteetti, keräilijöiden himoitsema esine. Saamme heittää hyvästit paperikirjalle jokapäiväisenä käyttöesineenä, ja ne tulevat olemaan haikeat jäähyväiset.”

Mikään ei viittaa sellaisiin jäähyväisiin tällä hetkellä. Perinteinen kirja ei ole ainoastaan pitänyt pintaansa ja säilyttänyt asemaansa, vaan kaunokirjallisuutta ostetaan paljon enemmän kuin ennen.

Vähin äänin on webistä häipynyt myös Markku Eskelisen Interface, tekijän sanoin ”vaihtoehto perinteiselle passiivilukemiselle”, ”ainutlaatuinen interaktiivinen täsmäfiktio”.

II

Tieto tai intellektuaalinen omaisuus on myös pääomaa, ja, aivan kirjaimellisesti: pään omaa. Kenen pään, siitä copyrightistit, jotka haluavat tiukentaa tekijänoikeuksia, ja anticopyrightistit, jotka haluavat niitä höllentää, eivät ole suinkaan samaa mieltä.

Tekijänoikeuskäsityksen muuttuminen on tehnyt taiteilijoista sisällöntuottajia tai tajuntateollisuustyöläisiä. Uuden teknologian myötä tekijänoikeuskysymykset ovat mutkallistuneet entisestään. Kirjallisuuden alalla ei ole kuitenkaan tapahtunut yhtä dramaattisia muutoksia eikä ole käyty yhtä kuumia kiistoja kuin esimerkiksi musiikin alalla. Napsterin nähtiin merkitsevän populaarikulttuurin demokratisointia. Se oli alkusoitto osto- ja kulutustottumusten jyrkkään muutokseen. Nyt jo verkosta ladataan enemmän kappaleita kuin ostetaan CD-levyjä.

Tieto ja raha, nämä vallan ja julkisuuden dimensiot, eroavat jyrkästi toisistaan. Tieto, intellektuaalinen omaisuus, ei vähene yhdeltä, kun sitä jaetaan toiselle. Aivan päinvastoin: sitä on jaettava ja siitä on tehtävä yhteistä omaisuutta. Vasta silloin se saa todellisen merkityksensä.

Tasavertainen pääsy tiedon lähteille on demokratiakehityksen koetin-
kivi. Kirjasto on avainasemassa tässä suhteessa. 90-luvun alussa syöllistyin itsekin hyppeen etenkin mitä tulee kirjastoihin. Häpeän nyt joitakin sanojani. Kuvittelin, että verkkoon siirtynyt universaalikirjasto voisi kerran korvata fyysiset kirjastot. Ajatus on kerrassaan mahdoton. Kirjasto tarvitsee fyysistä tilaa, kansalaisten yhteisiä huoneita, jotka varustetaan sekä gutenbergilaisittain että digitekniikalla tuotetulla aineistolla.

Myös kaunokirjallisuus on intellektuaalista omaisuutta. Kirjoittamisessa on aina kysymys yhteistoiminnasta, jakamisesta.

Tiedon digitalisoitumisen piti merkitä tasavertaisuuden lisääntymistä, intellektuaalisen omaisuuden vaivattomampaa jakamista ja helpottunutta tiedon siirtoa. Mutta Internet voi myös lisätä eriarvoisuutta.

Tekijänoikeuslain tiukennukset, joiden alkuperäinen tarkoitus on ollut suojata tekijöitä, uhkaavat vapaata tiedonsaantia. Toisaalta myös verkon käyttäjä itse personoidessaan koko kommunikaatiomaailmansa vaarantaa samalla julkisen tilan yhteisyyden.

Internetistä on paisunut kommunikaation jättijako, josta kuka tahansa voi milloin tahansa valita mitä tahansa. Yksilö voi kontrolloida mediavalintojaan utooppisiin mittoihin saakka. Hän voi käyttää yhä erikoistuneempia ja tiheäsilmaisempia verkkoja kalastaessaan tietynlaisia sisältöjä. Hän saa joka päivä oman mittatilausmediansa, viihde- ja uutiskimaransa. Eikö se ole suurenmoista? Kieltämättä, kunhan muistaa, että sellaisella valintojen yltäkylläisyydellä voi olla paradoksaalisia seurauksia.

Cass Sunstein on kirjoittanut, että Internetin avulla voidaan suodattaa pois kaikki aineisto, joka ei verkon käyttäjää kiinnosta ja jättää jäljelle vain se, mikä vahvistaa omaa maailmankuvaa. Siten filteroidaan myös sattuma ja yllätys, vieras ja vaikea. Voimme personoida maailmamme mieleiseksemme, mutta samalla suodatamme pois odottamattoman, sen jota emme valinneet, mutta joka ehkä olisi valinnut meidät.

Voi siis käydä niin eriskummallisesti, että vaikka sisältöjen tarjonta eksponentiaalisesti kasvaa, sisällönkuluttajan tietoisuus kapenee ja julkinen tila supistuu. Eri näkökantoja edustavat yksilöt ja ryhmät joutuvat yhä harvemmin kanssakäymisiin. Samanmieliset linkittyvät samanmielisten kanssa, ryhmät specialisoituvat, fragmentoituvat ja polarisoituvat. Samalla ääriäkökannat yleistyvät.

Mitä voi tehdä sellaisen kehityksen hidastamiseksi, jos ei kääntämiseksi? Ainakin voi lukea, selailla, samoilla, heittää verkkonsa pelotta aina uusille vesille. ”Perinteinen passiivilukeminen” – tapahtuupa se sitten gutenbergilaisen kirjan, sanomalehden tai näyttöpäätteen äärellä – on yhä erinomaisen aktiivista ja vallankumouksellista toimintaa. Se vaikuttaa suoraan ihmisluvun evoluutioon, sen intellektuaaliseen, eettiseen ja teknologiseen kehitykseen. Lukeminen muuttaa ihmistä ja hänen tajuntaansa ihan konkreettisesti neu-

robiologian tasolla solmien hermosolujen välille uusia yhteyksiä. Ja ihmisäivot on vähintään yhtä kiinnostava ja yhtä monimutkainen ilmiö kuin maailmanverkko milloinkaan voi olla.

Kirjallisuuden ydintasolla ei ole ollenkaan kysymys julkaisutavoista tai lajeista, uutuudesta tai vanhuudesta, ei siitä, oliko jokin teksti julkaisuaikanaan kokeellinen vai traditionaalinen. Kirjallisuuden ydintasolla ei ole kysymys edes kirjallisuudesta. Mistä sitten? Jakamisesta, muistista, ajatuksesta ja julistuksesta. Ihmisen valinnoista ja hänen omastatunnostaan. Sanalla sanoen: tilinteosta.

MARGINAALIN MARGINAALISSA

Hannu Kankaanpää

I

Uskomatonta mutta totta: vuonna 2005 tuli kuluneeksi jo neljännesvuosisata siitä, kun esikoisteokseni, runokokoelma *Sukupolvi*, ilmestyi. Arvaamattoman pitkään olen pystynyt uraa jatkamaan Suomen kirjallisuuden marginaalin marginaalissa. Niin myötätuulta kuin vastoinikäymisiäkin uhmaten olen kirjoittanut tuotannon, jonka opus 15 eli runokokoelma *Todistus* ilmestyi syksyllä 2004. Paitsi lyriikkaa olen kaiken aikaa tehnyt myös erilaisia proosatekstejä, esseitä ja artikkeleita. Tätä puolta tuotannostani edustaa vuonna 2003 julkaistu *Se oli satakieli – kirjoituksia elämästä ja teoksisista*, jonka kokoaminen olikin pitkäaikainen haaveeni ja suunnitelmani ja jota esipuheessa nimitän kirjoittamattomiksi muistelmikseni. Romaania tai muuta laajalevikkisempää en ole koskaan edes kuvitellut kirjoittavani.

Ei minulla ollut muitakaan jatkosuunnitelmia silloin alussa. Hieman naiivisti ajattelin kaltaisteni tavoin, että yksi ainut julkaistu oma kirja, johon olen ladannut kaiken sen mitä siihen asti olin nähnyt ja kuullut ja kokenut ja toivonut ja pelännyt, riittäisi antamaan merkityksentunteen koko loppuelämälleni, jota en sitä paitsi osannut kuvitella näin pitkäksi.

Runojen kirjoittaminen ei ollut minulle mitä tahansa taiteellis-luovaa puuhastelua vaan ehdoton valinta, joka korvasi lähes kaiken muun.

Aloin runoilla toden teolla kaksikymppisenä kirjallisuudenopiskelijana. Oma taustani oli melko lailla toinen kuin monilla niistä, joihin Norssissa ja yliopistossa sitten tutustuin. Minä olen siivoojan ja varastomiehen poika Helsingin Punavuoresta eli Rööperistä, joka ainakin minun lapsuudessani oli vielä varsin huonomaineista ja ahdasta laitakaupunkia. Sattumalta opin lukemaan ja kirjoittamaan ennen koulua, jossa sitten pärjäsinkin paremmin kuin oli tarkoitus. Tämä kahden maailman ristiriita – jonka painon

varmaan ymmärtää vain sen itse kokenut – on aivan olennainen lähtökohta paljolle sille, mitä olen elämässäni tehnyt. Päätin jo varhain, että valitsen itse oman tieni ja teen vain sitä, mikä minua kiinnostaa – ja tämä tunnehyöky antoi minulle intoa ja voimaa myös kirjoittamiseen.

Minulla oli vaativa ilmaisuntarve ja olin tietysti aina lukenut paljon. En tyytynyt enää vain lehtiin ja radioon, joita olin monenlaisilla teksteillääni avustanut koulupojasta asti. Minua elähdyttivät suuresti kirjailijanuralle tähtäävän kaksikymppisen Hannu Salaman uho ja tuskailu, joita Pekka Tarkka julkaisi *Salama*-monografiassaan 1973, kun itsekin olin juuri samanikäinen runoilijanalku. Tämä kirjekatkkelma osui heti: ”Väännän kasaan sen kun ehdin; jos ei tule tarpeeksi hyvää, niin mitäpä tässä: runoilija tai ruumis, ei harrastelija.”

II

Kirjoitin muille hiiskumatta, suurella paineella ja ilonsekaisella uhmalla. Uuden säkeen tai runokuvan takaa tuntui aina avautuvan seuraava, joka puolestaan taittui kolmanteen ja niin edelleen. Olin varma, että minulla on sellaista sanottavaa tästä elämästä ja maailmasta, jota kukaan muu ei puolestani sanoisi – ja halusin kirjata sen kaiken julkisesti muistiin. Lähetin runojani kilpailuihin ja aloin sijoittuakin niissä. Tätä kautta tutustuin toisiin nuoriin kirjailijanalkuihin, mikä toki innosti jatkamaan entistä rohkeammin. Aina joskus sain kuulla kavereiden yrityksistä ylittää julkaisukynnys tai siitä, kuinka joku jäi vuosiksi roikkumaan kustantajan löysään hirteen. Itsekin yritin, mutta saatuani pakit keskityin pariaksi vuodeksi opiskelemaan sekä tekemään muita kirjallisuuden sekatöitä. Kun sain keväällä 1979 filosofian kandidaatin paperit kouraani, päätin vielä kerran ennen lopullista nuutumista koettaa onneani uudella runokäsikirjoituksella.

Tuohon aikaan kotimainen kustannusmaailma näytti aivan toiselta kuin nykyään. Kaunokirjallisuuden julkaisijana toimi seitsemän suomenkielistä suurta tai keskisuurta kustantamo: Otava, WSOY, Tammi, Kirjayhtymä, Weilin+Göös, Gummerus sekä Karisto. Pienkustantamoita ei juuri ollut, mikä varmaan johtui paitsi vakiintuneesta käytännöstä myös kirjanteon raskaudesta ja kalleudesta nykyiseen verrattuna. (Muistutan kertovani nyt

ajasta, jolloin esimerkiksi Helsingin yliopiston Kotimaisten kirjallisuuden laitoksella ei ollut ensimmäistäkään tietokonetta.) Näitä seitsemää firmaa piti siis lähestyä, jos mieli oikeaksi kirjailijaksi, ja sittenkin niiden väliset arvostuserot olivat kentällä suuria.

Itse tykönäni päätin, etten edes yritä satojen muiden tavoin suurimpiin ja kauneimpiin taloihin. Lähetin runonippuni suoraan epätodennäköisimpään eli hämeenlinnalaiseen Karistoon, joka komean menneisyytensä varjona oli leimautunut lähinnä erä- ja sotakirjojen sekä naisviihteen tuottajaksi. En löytänyt sen listoilta muita varsinaisia aktiivilyyrikoita kuin jo 1960-luvulla aloittaneen Kalevi Lappalaisen. Pyrkimys tyhjän tilan valtaamiseen ei ollut silti ainut valintaperusteeni, sillä olin laatinut esipuheen kolmeen Kariston kotimaisten valittujen teosten laitokseen. Niin tai näin – Karisto otti kuin ottikin runoni julkaistavakseen, ja asiat alkoivat edetä uuteen suuntaan.

Moni meistä entisajan innokkaista yrittäjistä taisi haaveilla, että jos vain saisi kerran nähdä kirjakaupan ikkunassa ikioman julkaistun kirjan, olisi niin onnellinen, että voisi vaikka kupsahtaa siihen paikkaan. Täytyy todeta, että tällainen äkkikuolema täyttymyksen hetkellä saattaisi joskus ollakin hyväksi, sillä kirjan julkaisemisesta lähtien asiat muuttuvat eivätkä enää ole siinä määrin mustavalkoisia tai hallittavissa kuin ehkä aiemmin. Tekijä onkin yhtäkkiä onnistumisensa tai epäonnistumisensa kanssa julkisuuden arvioitavana ja armoilla, mikä kouraisee vähälevikkisenkin hengentuotteen tekijää. Vaikka tietyn henkisen lukon lauettua kirjoittaminen sinänsä saisi uutta merkitystä ja ehkä voimaakin – kuten itselleni kävi – ei se välttämättä muutu helpommaksi, ja moni ensimmäinen kirja jää myös viimeiseksi. Vähintäänkin runoilijan todellisuudentaju ja itseironia kehittyvät, mutta sehän on aikuiselle ihmiselle hyväksi.

III

Vuonna 1980 ilmestyi monta kotimaista esikoisteosta, myös kymmenisen runokokoelmaa. Prosaisteista mainittakoon Annika Idström, Harri Sirola ja Kauko Röyhkä; meistä lyyrikoista ovat jatkaneet ainakin Maaria Leinonen, Kari Levola, Harri Nordell, Kirsti Simonsuuri, Jari Tervo ja Kaarina

Valoaalto. Runokritiikkejä julkaistiin lehdistä laajemmin kuin nykyään, ja omakin vastaanottoni oli varsin positiivinen. Alusta alkaen minuun lyötiin tarkastusleima, joka sitten on vahvistunut ja kertautunut lähes riippumatta siitä, mitä ikinä sen jälkeen olen kirjoittanut. Näin kuvaa esimerkiksi *Otavan kirjallisuustieto* vuodelta 1990: ”Kankaanpäästä on sanottu laitakaupungin runoilijaksi Turtiaisen ja Kajavan tapaan. Hänen sosiaalinen reportaasinsa on kuitenkin ankarampi ja lohduttomampi. Esikoiskokoelma *Sukupolvi* rakentuu kahden eri aikakauden työläisnaisen ympärille monologin ja balladin muodossa. Uudemmissa runoissa kielen ainekset löytyvät mainosten, uutisten ja slangin sanastosta.”

J. H. Erkon esikoisteospalkinto ei neljännesvuosisata sitten ollut yhtä suuri mediatapahtuma kuin sen traditiota jatkava Helsingin Sanomien kirjallisuuspalkinto nykyään, mutta kyllä sekin oli arvokas kannustus ja onnenpotku. 1980 se jaettiin kolmen lyyriikon, Kirsti Simonsuuren, Kari Levolan ja itseni, kesken. Palkintolautakunta halusi ilmaista, että ”lyriikan anti on aikamoinen”, kuten siinä työskennellyt kirjailija Matti Paavilainen muisteli haastattelussaan (HS 10.10.1999). Osaltani uran alku sujui siis ällistytävän suotuisasti, ja myös Karisto taisi olla minusta mielissään, koska runoni toivat talolle ainakin hitusen kaunokirjallista nostetta.

Sukupolvea meni kaupaksi heti ensimmäisinä kuukausina puolen tuhatta, ja alkuvuodesta 1981 julkistettu palkinto myi sitten loput tuhannen kirjan painoksesta – nykylukuihin verrattuna nämä ovat kuin satujen planeetalta. Karisto kannusti minua jatkamaan ja alkoi julkaista muitakin runoesikoisia, joista J. H. Erkon palkinnon sai 1985 salanimi Boris Verho kokoelmallaan *Varastossa aina palaa valo*. Yksi toisensa jälkeen nämä uudet tekijät kuitenkin putosivat tai pudotettiin pian kydistä, kunnes 1990-luvulle tultaessa olin taas talon ainut nuoren polven runoilija. Kaikkiaan olin vuosikymmenen mittaan ehtinyt julkaista viisi runokokoelmaa, niihin pohjautuvat valitut runoni sekä pienen kokoelman satiirista proosaa. Aina-kin nyt arvioituna teokseni olivat myös saaneet kohtuullisesti huomiota ja levikkiä ja runojen osalta varsin hyvät arvostelut.

Syksyllä 1990 ilmestyi siihenastisista kokoelmistani itselleni läheisin ja samalla vaikein *Sanaton mies*. Korjasin ja muuttelin sitä yhä uudestaan, kunnes fiksu kustannustoimittajani puhalsi viimein pelin poikki. Arviot runoistani olivat yhä hyviä ja Karistokin palkitsi minut 90-vuotisjuhlansa

kunniaksi ”ansiokkaasta kirjailijantyöstä”. Olin yhtäkkiä ikään kuin urani huipulla, ja sieltähän pystyy jatkamaan vain yhteen suuntaan: alaspäin. Ymmärsin kyllä, että minun polkuni on aina kapeampi kuin isojen talojen runoilijoilleenkin avaama väylä. Oikeaan osuva ja tavallaan enteellinen oli Tuukka Kangasluoman Helsingin Sanomissa 17.11.1990 esittämä käsitys elämänekuvastani: ”Pessimismi, epäily ja ylisummaan kriittisyys varmaan ovatkin Kankaanpään myötäsyttyistä katsomuksellista ainesta.”

IV

Seuraavassa käytän pohjana Kirjailija-lehdessä 1–4/1999 ilmestynyttä artikkeliani *Tunteiden pienuus*, jossa ikään kuin oman itseni rippeitä kooten kuvasin päättyvän vuosikymmenen taloudellisten mullistusten vaikutusta kaltaiseeni vähälevikkiseen kirjailijaan. Minä en ollut ainoa ehdinkoon joutunut tai sitä tilittänyt. Runoilijakollegani Hannu Helin – vuoden 1978 esikoisteospalkinnon saaja – julkaisi 20.1.1999 Helsingin Sanomissa artikkelin *Menetin kustantajan ja putosin tyhjään päälle*. Näin hän summasi kokeamaansa: ”Siitä depressiosta, johon vajosin, en ole täysin selvinnyt, eivätkä ne nöyryytykset, ja se kaupankäynti missä elämäntyötäni myytiin ja ostettiin, häivy ikinä muististani. Jossakin alitajunnassa ne kummittelevat joka hetki.”

Hannu Helin välttyi itsetuholta ryhtymällä julkaisemaan runonsa itse, mikä ei ole ihan helppo askel vieläkään, vaikka tekniikka on keventänyt sitä. Omalta osaltani sain havaita vaatimattoman myötätuulen laantuvan pian 1990-luvun alkupuolella, kun yleisen talouslaman myötä myös taide kuristui yhä ahtaammalle ja sen piirissäkin vastakkainasettelut kiristyivät. Kirjastojen ostoresurssit pienenevät tuntuvasti, ja niin kuin tämä ei olisi jo ollut kyllin kohtalokasta juuri vähälevikkisen kirjallisuuden julkaisemiselle, samaan aikaan paine kasvoi määrärahojen suuntaamiseksi nimenomaan tietotekniikan hankkimiseen uusien kirjojen sijasta. Oikeiden runokirjojen (lahja-antologiat ovat eri asia) myynti romahti kirjasto-ostojen myötä, ja sen seurauksena vähenivät myös niiden julkaiseminen ja esilläpito.

Kustantamisessa alkoi näkyä entistä selvemmin ja armottomammin jako markkinoitaviin menestysteoksiin ja kirjallisesti ehkä painavampaan mutta

kaupallisesti toivottomaan rupuun. Tämä vaikutti monin tavoin. Kirjailijan pitikin yhtäkkiä olla teeveestä tuttu saadakseen kirjansa julki ja esiin. Mitä tässä ehkä kirjallisuuden kannalta menetettiin, alkoi olla jo vanhanaikainen sivuseikka, josta vain luuserit jaksavat jurputtaa – ja heitähän ei kukaan edes tunne! Siltikään kaikki kirjailijat eivät halua olla henkilönä esillä.

Tämä kehitys, jota olen kärjistäen edellä hahmottanut, kouraisi tietysti ankarasti sellaista monin tavoin periferistä kustannusliikettä kuin Karisto. Sillä ei ollut varaa profiilin korottamiseen. Strategiaan kuului pikemminkin laittautuminen eroon harvoista kirjallisista kirjailijoista kohtelemalla heitä entistä nuivemmin. Vähäinenkin tuki loppui. Absurdiksi tilanne meni jo vuosikymmenen puolivälissä, kun ainoan uuden runoilijan eli itseni (tässä sivuutan nyt kunnioittavasti iskelmätahti Eila Pienimäen julkaistut säkeet) kokoelma kyllä painettiin, mutta muuten sen olemassaolo jätettiin lähes tyystin kustantamon ja tekijän väliseksi salaisuudeksi.

Mainoksista tai muusta markkinoinnista ei tietenkään ollut nyt toivoa, mutta pahinta oli kannaltani se, ettei runojeni arvostelukappaleitakaan enää toimitettu edes niin keskeiseen lehteen kuin Helsingin Sanomiin. Yhtäkkiä kirjojeni ei entiseen tapaan enää ollut olemassa, eikä kukaan voinut niistä tietää. On vaikea kuvata, kuinka masentavalta ja hämmentävältä tuntui, kun keväällä 1996 ”julkaistusta” kokoelmastani *Aika totta ei ilmestynyt* yhtään arvostelua, ei rivin riviä, ei missään. (Sain tosin myöhemmin tietää, että Keskisuomalainen arvioi kirjani lyhyesti puolentoista vuoden kuluttua sen ilmestymisestä.) Eikä kokoelmaani vuoden 1996 kirjaluetelostakaan löydy – omasta hyllystäni sentään ja ehkä joistain kirjastoistakin. Tai löytyi siihen asti, kunnes kirjastot edistyksen nimissä joko lopetettiin tai ainakin tyhjennettiin niin turhasta tavarasta kuin lyriikka...

Ei liene yllätys, että tällaisella markkinointiponnistuksella runokirjojen alkuaankin vähäinen myynti hupenee olemattomiin, jolloin markkinointi pääsee vihdoin lopettamaan niiden julkaisemisen. Viimeinen naula minun arkkuuni lyötiin, kun pitkäaikainen kustannustoimittajani – joka varmaan oli kamppailut puun ja kuoren välissä pitkään – lähti yhtäkkiä Karistosta muihin hommiin. Hän ajoi vielä läpi runokokoelmani *Alkaa eilinen*, joka ilmestyi tai siis painettiin keväällä 1998. Hänen seuraajansa kanssa kaikki menikin sitten äkkiä poikki, ja parin turhan keskusteluyrityksen jälkeen totesin olevani, en uudessa alussa, vaan yksin ja umpikujassa. Ei ollut

iso yllätys sekään, että Karisto kahden vuosikymmenen yhteistyön kauniiksi lopuksi palautti runokäsikirjoitukseni pelkällä monisteella.

Lievästi ilmaistuna: tuntui pahalta. Muutenkin tuo aika oli elämässäni rankkaa. Perhepiiriin oli osunut niin syntymää kuin kuolemaa ja vaikeita sairauksia. Yritin silti jatkaa runojen ja proosatekstien kirjoittamista ja tein samalla kaikenlaisia kirjallisuuden sekatöitä, kuten aina. Jarkko Laineen päätoimittama Parnasso oli korvaamaton henkireikäni julkaistessaan sekä runojani että muuta tekstiäni. Hannu Helinin tavoin sain minäkin huomata, ettei kerran jostain pois potkittu hevin kelpaa muillekaan kustantamoille.

Kaltaiseni tuntematon pienuus ei ollut enää yhtään mitään. Tällä alalla ei kuitenkaan voi koskaan tietää tulevasta. Onneksi sääntö pätee paitsi huonoon ja yhä huonompaan myös joskus hyväänkin suuntaan.

V

Tutkijat selvittäkööt, mistä ja milloin suuri muutos kustannusmaailmassa oikein alkoi; itse arvelen, että vaivihkaa monella taholla samaan aikaan ja viimeistään vuosituhanen vaihteessa. Joka tapauksessa vähälevikkinen kirjallisuus, ennen muuta runous, nousi uudella voimalla esiin. Taustalla vaikutti yhtenä käynnistäjänä ainakin Elävien Runoilijoiden Klubi, jonka anti oli mielestäni kyllä hieman paradoksaalinen. Samalla, kun se onnistui joksikin aikaa lähestulkoon kaappaamaan julkisuuden ja asiantuntijuuden monopolin itselleen, pimeys sen valopiiriin kuulumattomien runoilijoiden päällä vastaavasti syveni. Klubi tukeutui alusta alkaen kustantajista suurimpaan ja mahtavimpaan, joten kovin vaihtoehtoinen liike se ei aktiivisuudestaan huolimatta aina ollut, hyvä markkinakanava sentään.

Todellinen vallankumous tapahtui muualla – ennen muuta Turun uuden runoliikkeen piirissä, jossa lyriikka ja lyyrikot alkoivat näkyä ja kuulua niin että kaiku ympäri kiiri. Kauaskantoisinta ja parasta oli silti uusien ja runouteen intohimoisesti suhtautuvien pienkustantamoiden perustaminen, minkä tekniikan kehitys nyt oli tehnyt mahdolliseksi. Melko pian ne löivät itsensä läpi, eikä yhtäkkiä enää ollutkaan synty ja häpeä julkaista runojaan pienen kustantamon kautta. Se alkoi päinvastoin olla lehtien palstoilla jopa

jonkinlainen myötämielen ja kiinnostuksen aihe. Tosin kannattaa edelleen pitää mielessä, että myötätuuultakin uhkaa aina äkkilakkautus...

Kuten usein elämäni käännteissä, sattuma ohjasi asioiden suuntaa, kun kesällä 2001 huomasin Lauttasaaren kirjaston uutuushyllyllä Matti Särkän pienen ja tyylikkään teoksen *Taormina rakastettuni*. Olin käynyt Sisilian Taorminassa ja tykännyt itsekin seudusta kovasti. Lisäksi hoksasin, että sama Matti Särkkä oli julkaissut aiemmin runoja. Niinpä lainasin kirjan, pidin siitäkin ja tätä kautta kiinnitin huomiota kustantajaan, joka oli ennen muuta runoihin keskittynyt turkulainen Enostone. Otin yhteyttä ja lähetin Vesa Niinikankaalle luettavaksi omat kaltoin kohdellut runoni. Enostone julkaisi ne elokuussa 2002 ja sen jälkeen yhteistyömme on jatkunut.

Tuntui vapauttavalta, kun kokoelmani *Yksi toista* vihdoinkin ilmestyi ja sai lisäksi varsin myönteistä palautettakin täyden hiljaisuuden sijaan. (Kyse oli samoista teksteistäni, jotka modernismin linnakkeen ylhäinen portinvartija oli torjunut ilmoittaen, että ”yksilöllinen kielellinen intensiteetti, runoilijan ääni ja käsiala, se asia joka runoista viime kädessä tekee runoja, tuntuu näistä teksteistä kauttaaltaan puuttuvan”.) Kaivoin nyt taas työpöydälle kirjoituskokoelmahankkeeni *Se oli satakieli*, jossa omaelämäkerrallisten tekstien raameissa kuvaan muun muassa hyvin tuntemani Viljo Kajavan henkilöä ja tuotantoa sekä vanhempieni ankaraa viimeistä matkaa läpi pääkaupungin sairaalabyrokratian. Vastapainoksi aloin kirjoittaa pieniä luontoaiheisia runoja, joista vähitellen kasvoi laajempiakin alueita luotaava kokoelma *Todistus*. Sen alusta löytyy johdantoruno siihen, mitä tuleman pitää:

*Runo on pilkku pitkän
lauseen kevyt painopiste*

*henkäisy ennen hyppyä
kun aamun valo väljähtyi*

*tai kysymysmerkki kun käännyt
vielä kerran näkemään*

*kuinka pimeys repii
pimeän, ja yhä katsot.*

VI

Jokaisen kokoelman jälkeen olen aloittanut runojen teon alusta ja tyhjästä. Joskus on kulunut pitkä aika ilman että kirjoittaisin riviäkään, joskus olen alkanut hapuilla uutta varsin pian. Jostain tekstiä on päähäni ja koneelle sitten ilmaantunut, jokin kuva tai rytmi on alkanut vaivata ja kiinnittää huomiotani. Etukäteen sitä ei voi tietää, kuten ei paljon muutakaan tässä elämässä. Mikään ei takaa, että pystyisin uutta tekstiä kirjoittamaan tai että saisin jotain valmiiksi tai että saisin sen enää julkaistuksi – puhumattakaan siitä, mitä sitten ehkä tapahtuu. Luulen tämän olevan monen runoilijan kokemus, mutta siitäkään en ole aivan varma. Minä en ole teollinen tekstin-tuottaja vaan sanan käsityöläinen.

Omalla kohdallani yksittäiset tekstit alkavat jo hyvin varhain järjestyä isommiksi kokonaisuuksiksi: aukeamiksi, sarjoiksi, osastoiksi, joita sitten läpäisevät ja sitovat yhteen tietyt teemat ja motiivit. Kiinnitän huomiota ja käytän aikaa juuri kokonaisuuden rakentamiseen; sen kautta voi ilmaista täyteläisemmin ja monitasoisemmin kuin yksittäisillä runoilla. Rakennan tietoisesti kontrasteja sekä korostan rytmiä ja sen vaihteluita niin isossa kuin pienessäkin. Siloisena soljuva yhtenäisyys ei kuulu tavoitteisiini kun viimeistelen kokoelmaa, enkä leikkaa runoja yhdellä piparkakkumuotilla. Runon tekeminen on jonkin, kenties muuten sanomattoman, sanomista mutta vähintään yhtä paljon se on leikkiä ja kuulostelua, sormen naputusta kahvimukin kylkeen, kun kadulta kantaautuu liikenteen meteli ja radio soi.

Kirjoittaminen itsessään tuottaa minulle suurta iloa ja tyydytystä silloin kun se sujuu, mutta on raskas taakka ja kiusa silloin kun se ei suju – mikä ei ole aivan harvoin. Silti en ole siitä vielä irti päässyt.

Kirjoitan muistiin oman kuvani tästä elämästä ja samalla omakuvani. On tärkeää, että se johonkin talletetaan, eikä edes mihin tahansa vaatekoveron nurkkaan vaan vakiintuneen kirjallisuusinstituution sisään siltä varalta, että sen joku joskus haluaisi lukea. Mitään nimenomaista lukijaa tai yleisöä en ole koskaan osannut itselleni kuvitella – tavoittelemisesta puhumattakaan.

Kirjoitan niin kuin juuri minun täytyy, muuten koko kirjoittamisessa ei olisi mitään mieltä. Tavallaan kirjoitan siis itselleni. Kun joskus harvoin olen silti kuullut jonkun ennestään minulle tuntemattoman ihmisen luke-

neen tekstejäni ja saaneenkin niistä jotain, olen tietysti ollut mielissäni mutta samalla hämmentynyt. Minun kaltaisiani ei taida olla helppo ymmärtää.

VII

Olen yleensä pyrkinyt viimeistelemään käsikirjoitukseni mahdollisimman pitkälle ennen sen lähettämistä kustantajalle. Se onkin iso kynnys, jonka lähestyminen pakottaa terveellä tavalla sekä korjaamaan ja hiomaan että samalla kyseenalaistamaan tekstiään ikään kuin sitä voisi yhtäkkiä lukea oman olkansa takaa. Kustannustoimittaja on kirjan ensimmäinen oikea lukija, jonka keskeinen tehtävä on hyväksyä tai hylätä se. Hän ei tunne teoksen syntyyn liittyviä kerrostumia siinä määrin kuin tekijä itse, joten hän pystyy lukemaan sen tuoreemmin ja erillisenä tekstinä sinänsä. On vaikeaa korjaila toisen tekstejä, runoja varsinkin, ellei kyse ole selvästä kömmähdyksestä asiassa tai vaikka oikeinkirjoituksessa. Hyvä ja tajukas kustannustoimittaja voi toisaalta tehdä arvokkaan palveluksen kertomalla tekijälle esimerkiksi, että tuosta ei nyt ymmärrä mitään tai että tässä sinä toistat itseäsi. Jos tekijä on fiksua, hän osaa tehdä omat johtopäätöksensä. Reilulla yhteistyöllä päädytään parhaassa tapauksessa valmiiseen kirjaan, joka on niin hyvä kuin mahdollista ja mieluusti hieman sen ylikin. Loppu jää herran eli markkinoiden huomaan, ja sattuman tietysti.

1990-luvun Karistoon verrattuna olen saanut pienkustantamossa uuden mahdollisuuden jatkaa sinnittelyäni marginaalin marginaalissa. Tiedän toki, etteivät neljännesvuosisadan takaiset lihavat vuodet alallemme palaa ja että minun tekemiseni tai tekemättä jättämiseni takia ei tunkioilla edelleenkaan paljon pöllähdä. Silti olen parin viime vuoden aikana pitänyt itseäni varsin onnekkaana oman polkuni taapertajana. Ilmapiiri on selvästi vapaampi ja suhtautuminen myönteisempi kuin aiemmin. Menetysten sarakkeeseen voidaan kirjata pienkustantajalla ennakkomaksujen puute, ei kovin suuri pudotus ainakaan minun kohdallani mutta pudotus silti, varsinkin kun vähälevikkisen kirjallisuuden myyntitulot ovat sanalla sanottuna vähäisiä.

Rahaa on hankittava muilla alan sekatoilla, jotka ovat paitsi muutenkin hyväksi myös joskus varsin hedelmällisiä oman tekstin takomiselle. Itse tein

aiemmin sekä arvosteluja että erilaisia taustahommia, viime vuosina olen muun ohessa suomentanut eli riimitellyt suomeksi lastenkirjoja, jotta pienistä puroista kasvaisi pieni puro. Marginaalissa uurastavan kirjailijan turva ja tukijalka on kuitenkin apurahoitus, josta olen minäkin päässyt osalliseksi vaihtelevissa määrin. Usein ne, jotka jonkun runoilijan saamia apurahoja paheksuvat, saavat itse työnantajaltaan säännöllisen kuukausipalkan lisäksi ainakin lomarahaa, lomaltapaluurahaa, ylityökorvauksia, sairaslomapalkkaa, ruokaedun ja terveystalveluja. Ne kaikki puuttuvat meikäläisiltä – sitä paitsi omat eläkemaksummekin me joudumme ulosoton uhalla maksamaan itse. Tämä on kieltämättä hullun hommaa, mutta hullu on maailmakin, ja valinnan tekee jokainen onneksi itse myös loputtoman kilpailun, kilpailujen ja tyrkymisen keskellä.

VIII

Lopuksi pari huomiota kirjallisuusarvosteluista. Erityisesti vähälevikkisen kirjallisuuden seuraaminen ja arviointi ovat päivälehtien kulttuuripalstoilla vähentyneet sekä tulleet satunnaisemmiksi kuin vielä 1980-luvun alussa. Nyt pyöritetään mieluummin eräänlaista kirjallista julkkispörssiä. Moni runokokoelma voisi tulla kunniallisesti arvioiduksi jo silläkin palstatilalla, mitä isot lehdet uhraavat teeveestä tuttujen julkkukirjailijoiden valokuviin. Sitä paitsi latteinkin uutuusromaani peittoaa kulttuuripalstoilla kunnan runokirjan, sillä lahjomattomien makutuomareiden on helpompi laatia juoniselostus kuin yrittää ottaa mittaa alkujaan monitasoisemmasta hengentuotteesta. Ja niinpä näyttää, että vähälevikkinen kirjallisuus on omasta virkeydestään huolimatta vaarassa edelleen gettoutua, mikä ei mielestäni ole millekään taholle hyväksi.

On kai selvää, että myönteinen tai ainakin tulkintaan tähtäävä kritiikki ilahduttaa, kun taas tylästi runttaava ylimielinen huitaisu masentaa, mutta pahinta kirjailijan kannalta taitaa silti olla täydellinen hiljaisuus. Itselläni on kokemusta näistä kaikista vaihtoehdoista. Jokainen kirjailija varmaan toivoo, että arvostelija malttaisi lukea teoksen kunnolla ennen mielipiteen muodostamista ja muotoilemista – mutta tämä lienee jo vanhanaikainen lähtökohta markkinoiden kirjallisuuspelissä. Onneksi poikkeuksiakin yhä usein löytyy.

Olen ollut itse huomaavinani, että isossa lehdessä julkaistu positiivinen arvostelu saattaa edistää tekijän mahdollisuuksia apurahan saannissa, mutta kirjan myyntiin senkin vaikutus on ikävä kyllä varsin olematon.

Kun kritiikin määrä on vähentynyt, hyvä ja ymmärtävä yksittäinenkin arvostelu tuntuu sitä arvokkaammalta. Poimin esiin yhden itselleni tärkeän, jonka kirjallisuudentutkija Pertti Lassila julkaisi Helsingin Sanomissa 14.6.2003 kirjoituskokoelmastani *Se oli satakieli*. Erityisesti seuraava Lassilan luonnehdinta tuntui tunnustukselta omille lähtökohdilleni: ”Kirjallisuuden tarkoitus ei kaikille kirjailijoille ole julkisuus ja menestys. Toisille se on ainoa jäljelle jäänyt mahdollisuus. Heidän töitään yhdistää vahva persoonallisuuden läsnäolo, ja sen joukon jatkoksi voi Hannu Kankaanpään itsensäkin lukea.” Itse olen kuvannut samaa perustavaa problematiikkaa kokoelmassani *Sanaton mies* tällä tavoin:

*Runo puhuu toivosta
jota runoilijalla
ei ole
kuin runossa. Siitä
se todistaa
sanaton mies
sattuman aukeamalla.*

Hannu Kankaanpään teokset:

- Sukupolvi. Runoja.* Karisto 1980.
Musta maalaus. Runoja. Karisto 1981.
Goodyear. Runoja. Karisto 1982.
Suomalainen menestystarina. Proosaa. Karisto 1983.
Kolmas lakeija. Runoja. Karisto 1985.
Avaruus. Runoja. Karisto 1987.
Jäähän veistetty portti. Runoja 1980–88. Karisto 1988.
Sanaton mies. Runoja. Karisto 1990.
Valehtelijan luku. Runoja. Karisto 1992.
Vastaan. Runoja. Karisto 1994.
Aika totta. Runoja. Karisto 1996.
Alkaa eilinen. Runoja. Karisto 1998.
Yksi toista. Runoja. Enostone 2002.
Se oli satakieli. Kirjoituksia elämästä ja teoksista. Enostone 2003.
Todistus. Runoja. Enostone 2004.
Niin kuin isä pojan (runoja), Enostone 2006

KOTIMAISEN KAUNOKIRJALLISUUDEN JUHLAVUODET

Jaana Koistinen

”En koskaan lue kotimaista kirjallisuutta”, monet aikuiset ihmiset ylpeilevät. ”Kaikki on sitä paitsi jo kirjoitettu.” Lukijoita kuitenkin riittää, sillä elämme vahvaa kotimaisen kaunokirjallisuuden nousukautta. Tarjonta on laveaa, suuren yleisön menestyksistä pienten, valikoituneiden yleisöjen herkkupaloihin. Onko kysymys oman kulttuurin ja kielen arvostuksen noususta vai jonkinlaisesta vastalauseesta maailmanlaajuisille, laskelmoiduille hiteille, peräti globalisaatiolle? Onko käännösbestsellereihin kyllästytty?

Vuosi 2004 oli kaikkien aikojen kirjavuosi Suomessa. Yleisen kirjallisuuden myynti kasvoi ennätyksellisen paljon edelliseen vuoteen verrattuna. Erityisesti kotimainen proosa kävi kaupaksi. Kaiken kaikkiaan kaunokirjallisuuden myynti kasvoi kolmetoista prosenttia. Kirjoja myös julkaistiin ennätysmäärä, peräti 3300 uutuusnimikettä. Määrä on valtava, käsittämätön näin pienellä kielialueella, ja on selvä, etteivät kaikki kirjat saavuta suurta lukijakuntaa, pahimmillaan eivät edes pientä.

Proosa

Kotimainen kaunokirjallisuus tuli maalta kaupunkiin ajat sitten. Se on jo ehtinyt muuttaa takaisin maaseudulle etätyöntekijäksi, se on lähtenyt ulkomaille au pairiksi ja vaihto-oppilaaksi, opiskelemaan, töihin, ehkä jäädäkseen. Se on palannut takaisin Suomeen tai joku sen jälkeläinen on tullut. Maastamuuttajien kokemusmaailmasta on päästy ulkosuomalaisten ja paluumuuttajien kokemuksiin.

Ruotsissa maahanmuuttajat julkaisevat jo romaanejaan ruotsiksi. Suomeksi saman on tehnyt Iranista Suomeen muuttanut Alexis Kouros, jonka

Gondwanan lapset sai Finlandia-Juniorin 1997. Vuonna 2005 venäläissyntyinen Zinaida Lindén sai Runeberg-palkinnon romaanillaan *I väntan på en jordbävning*.

Maailma avautuu laveana nykyproosassa. Syksyn 2004 kotimaisten romaanien tapahtumapaikkoina oli vaikkapa kiinalainen lähetysasema 1800-luvulla, Iisakin kirkko Pietarissa, parhaat päivänsä nähnyt laitakaupungin teatteri Pariisissa, Kallion kaupunginosa Helsingissä. Ajallisesti romaanit veivät yhden päivän tapahtumista vuosikymmenten mittaisiin kehityskertomuksiin.

Tunnettujen henkilöiden elämäkerrat ovat kiinnostaneet aina. Viime vuosina ovat menestyneet dokumentteihin perustuvat fiktiot todellisista henkilöistä. Tämä taisi alkaa Hannu Mäkelän Finlandia-palkitusta *Mestariista*, joka kuvaa Eino Leinon viimeisiä päiviä. Tuula Levo on kirjoittanut neiti Soldanista, Rakel Liehu Helene Schjerfbeckistä, Helena Sinervo Eeva-Liisa Mannerista, Erik Wahlström Uno Cygnaeuksesta.

Todellisiin tapahtumiin ja henkilöihin perustuvat fiktiot ovat inspiroineet myös elokuvien ja televisiosarjojen tekijöitä (Aleksis Kivi, Jean Sibelius, Juhani Aho). Hannu Mäkelän Leinosta ja L. Onervasta kertova *Nalle ja Moppe* -teos ja sitä seurannut L. Onervan aikaisemmin julkaisemattomien runojen ilmestyminen johtivat pienoiseen L. Onerva -buumiin. Muun muassa hänen mielisairaala-ajan maalauksistaan pidettiin näyttely Helsingin kaupungin taidemuseossa.

Myös historialliset aiheet kiinnostavat kirjailijoita ja lukijoita entistä enemmän. Vuoden 2004 Finlandia-ehdokkaista moni käsitteli lähihistoriaa. Monet kirjailijat kirjoittavat laajoja historiallisia sarjoja, kuten vaikkapa Antti Tuuri, Laila Hirvisaari ja Kaari Utrio. Myös nuorempi polvi on tarttunut historiaan, esimerkiksi Asko Sahlberg kansalaissota-aiheellaan, Sirpa Kähkönen Kuopion kuvauksillaan ja Jari Järvelä uittoepoksillaan. Yleensä tekijöillä on henkilökohtainen suhde käsittelemäänsä historialliseen aikaan, pelkkä kansallinen aihe ei motivoi.

Lyriikka & draama

Runoja julkaistaan enemmän kuin koskaan, moni pienkustantamo mainitsee yhdeksi pääalueekseen kotimaisen lyriikan. Myös suuret kustantamot julkaisevat edelleen lyriikkaa, päinvastaisista puheista huolimatta. Runojen myynti on kuitenkin pientä, muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta. Runoutta kirjoitetaan ja harrastetaan mutta ei osteta.

Nuoren Voiman Liiton ja WSOY:n perustama Elävien Runoilijoiden Klubi on onnistunut murtautumaan yleisön tietoisuuteen, ja maa vilisee erilaisia runotapahtumia ja poetry slam -tilaisuuksia. Netti on suosittu runouden julkaisukanava, jossa harrastajat saavat palautetta on line. Televisiossa on jopa Runoraati. Pekka Tarkan Saarikoski-elämäkerta synnytti erilaisia Saarikoski-tilaisuuksia, keväällä 2005 Helsingin Kaupunginteatterissa esitettiin näytelmää nuoresta Saarikoskesta. Näytelmiä on vuosien hiljaisuuden jälkeen alettu jälleen julkaista, erityisesti uusia kotimaisia draamatekstejä. Esitys tukee kirjaa ja kirja esitystä.

Selvästi näkyy, että taiteenlajit, joiden pohjana on teksti, ovat toisiinsa lujasti sitoutuneet. Menestys synnyttää menestystä – jos kirja herättää huomiota, sitä hanakammin sitä ollaan jatkopaljastamassa elokuvaksi, TV-sarjaksi, näytelmäksi. Teksti ja kuva tukevat toisiaan.

Elokuvatuottajat ja kustantajat tekevät paljon yhteistyötä, koska molempien intresseissä on löytää hyviä uusia tekstejä. Suomessa saatetaan nykyään tehdä elokuvasopimuksia vielä julkaisemattomista käsikirjoituksista, jopa esikoisteoksista.

Dekkarit

Jännityskirjallisuuden suosio on kasvanut vuosi vuodelta, ja ilmiö kukoistaa kaikissa Pohjoismaissa. Kirjoittajat hallitsevat genren entistä tiukemmin. Sitä paitsi rikosromaanit edustavat usein muussa proosassa harvinaiseksi, suorastaan epämuodikkaaksi käynnyttä yhteiskunnallisuutta. Skaala on laaja perinteisistä arvoitusdekkareista teknotrillereihin, ja monista kirjoista on myös tehty elokuvia ja TV-sarjoja (Joensuu, Lehtolainen, Mäki).

Myös tässä kirjallisuudenlajissa näkyy anglo-amerikkalaisen valta-ase-
man mureneminen. Etenkin ruotsalaiset dekkaristit kuten Henning Man-
kell ja Liza Marklund menestyvät käännöksinä, mutta myös suomalaisia
dekkareita viedään ulkomaille, etunenässä Matti Yrjänä Joensuuta ja Leena
Lehtolaista. Epäilemättä pohjoismainen eksotiikka yhdistettynä terävään-
kin yhteiskunnallisuuteen kiinnostaa.

Pokkarit

Pokkarit ovat vihdoinkin vakiintuneet Suomen kirjamarkkinoille. Sitä on
yritetty moneen otteeseen, mutta vasta nyt aika on ollut kypsä. Naapuri-
maamme Ruotsi on tässäkin asiassa reilusti edellä, mutta perässä tullaan.
Pokkarit pidentävät kirjan ikää, sillä kovakantisen uutuuden myynti tunne-
tusti tyssää vuodenvaihteessa, niin kuin siinä olisi näkymätön parasta ennen
-päiväys. Pokkarit myös pitävät tekijän nimeä esillä. Kuluttaja on Suomes-
sakin tottunut siihen, että kovakantista uutuutta seuraa pokkarilaitos noin
puolen vuoden, vuoden päästä. Kaikista kirjoista ei kuitenkaan pokkaria
tehdä.

Valtaosa kirjoista ostetaan edelleen lahjaksi, ja ostetaan lahjaksi nimen-
omaan jouluksi: lähes puolet vuoden kirjoista myydään loka–joulukuussa.
Pokkareita taas myydään ympäri vuoden, niitä ostetaan jopa lahjaksi. Pok-
kareita tehdään paitsi kaunokirjoista myös tietokirjoista, etenkin elämäker-
roista, ja lastenkirjoista. Suomesakin on jo pelkästään pokkareiden myyn-
tiin keskittyneitä kauppoja. Ylipäänsä uusien myyntipaikkojen löytäminen
pokkareille on tärkeää, sillä niitä ostetaan myös heräteostoksena, vaikkapa
kalliin aikakauslehden sijasta.

Äänikirjat

Pari vuotta sitten alettiin järjestelmällisemmin kustantaa äänikirjoja cd-
muodossa. Tässäkin otetaan mallia Ruotsista, jossa äänikirjat ovat yltäneet
huimiin myynteihin. Yllättävästi äänikirjoja eivät Suomessa hanki keski-
ikäiset naiset, jotka muuten kannattelevat hartiavoimin kaikkea kulttuu-

ria, vaan esimerkiksi rekka- ja taksikuskit ja monet muut yksinäistä työtä tekevät. On siis onnistuttu melkein pä vahingossa hankkimaan uutta yleisöä. Myös lastenkirjat ovat menestyneet äänikirjoina.

Klassikot

Kotimaisen kirjallisuuden juhlavuodet – Eino Leinon syntymästä 125 vuotta vuonna 2003, J. L. Runebergin syntymästä 200 vuotta vuonna 2004, Volter Kilven syntymästä 100 vuotta 2004, Pentti Haanpään syntymästä 100 vuotta 2005 – ovat kiinnostaneet vähän laajempaaakin yleisöä. Parhaimmillaan kirjailijan juhlavuosi voi nostaa klassikon näkyvästi esiin, mielellään tietysti uusissa vaatteissa (kuten *Helkavirsien* tai *Vänrikki Stoolin tarinoitten* julkaiseminen uusina kuvituksina). Tällöin eivät kuitenkaan voi olla kyseessä täysin unohtuneet kirjailijat.

Hämmästyttävä esimerkki sitkeästi elävästä klassikkoteoksesta on Volter Kilven *Alastalon salissa*, romaani, josta on otettu jo seitsemän painosta 1990-luvun jälkeen. Se on myös päässyt ykkössijalle erilaisissa klassikkoäänestyksissä. Kustavin jokakesäisillä Volter Kilpi -päivillä on ollut oma vaikutuksensa. Vastaavia paikallisia tapahtumia on pitäjässä kuin pitäjässä.

Klassikot voivat poikia myös hillittömiä menestyksiä kuten Mauri Kunnaksen *Seitsemän koiraveljestä*, koiramainen mukaelma Aleksis Kiven romaanista, joka ilmestymisvuonnaan myi toistasataatuhatta kappaletta. Jos niistä edes osa innostaa lukemaan oikeat veljekset, voisiko parempaa tiennäyttäjää olla?

Murrebuumi

Oma lukunsa on murrebuumi. Heli Laaksosen lounaismurteinen runous on menestynyt huimasti, myös Sinikka Nopolan hämäläisjutut viehättävät yleisöä, asuinpaikasta riippumatta. Menestykseen on vaikuttanut olennaisesti se, että myös tekstien sisältö puhuttelee. Sarjakuvaklassikkoja ja rakkausrunoja on julkaistu murreversioina. Murrejulkaisujen suosio voidaan nähdä oman kulttuurin vahvistumisena. EU direktiiveineen on saattanut

vauhdittaa tätä kehitystä, tutun ja turvallisen hakemista arvaamattomassa maailmassa.

Kirjamessut

Kirjamessut ovat suhteellisen uusi ilmiö Suomen kirjamaailmassa. Ne on järjestetty Helsingissä vuodesta 2001 ja Turussa vuodesta 1990. Tampereen Henki ja elämä -kirjagaalaa vietettiin alkutalvesta 2007 viidennen kerran. Kaikki nämä tilaisuudet ovat kasvattaneet yleisömääriä joka vuosi. Kirjamessut pullistelevat erilaisia tapaamisia, väittelyjä, luentoja, esityksiä, kilpailuja suorastaan karnevalistisessa mitassa (esim. syksyllä 2004 Helsingissä Poetry Peep Show). Siellä tuodaan esiin myös enemmän marginaalissa viihtyvää kirjallisuutta, haravoidaan katvealueita.

Kirjamessuilla samanmieliset voivat kohdata. Moni tulee messuille varta vasten tiettyä kirjailijaa kuulemaan. Kirjamessuille valikoituu kirjailijoiden ja kustantajien kannalta paras mahdollinen yleisö, ja se tulee sinne vapaaehtoisesti. Myös koulut ovat ymmärtäneet tilaisuutensa.

Foreign rights

Käännöskirjallisuuden markkinoilla on tapahtunut iso muutos, sillä pohjoismainen nykykirjallisuus on kovassa kurssissa. Sama ilmiö näkyy kaikissa Pohjoismaissa: niissä menestyvät sekä kotimainen että pohjoismainen kirjallisuus. Ulkomaiset kustantajat ovat liikkeellä, yhteydet eivät enää ole aktiivisten kääntäjien tai kulttuurinharrastajien varassa.

Nykyään kotimaisilla isommilla kustantajilla on ulkomaan oikeuksien, foreign rights, myyntiin erikoistunutta henkilökuntaa. Etenkin kotimaisilla dekkareilla on kysyntää, ylipäänsä proosateoksilla. Runoutta käännetään enemmän antologioihin ja kirjallisiin julkaisuihin, harvemmin kokonaisia teoksia. Kotimaiset kirjailijat saattavat myös käyttää suoraan kirjallisia agentteja kustantajayhteyksien löytämisessä.

Kun suomalainen kirjailija on saanut yhden teoksensa julki saksaksi, ruotsiksi tai ranskaksi (englanninkielisille markkinoille pääsy on todella kovan työn takana, sillä käännöskirjojen osuus kokonaisuudesta on vain

kolme prosenttia), kynnys saattaa jatkossa madaltua. Yhteydet ovat vilkkaat nykyään, ja esimerkiksi kotimaisilla kirjamessuilla käy ulkomaisia agentteja. Fili, Suomen kirjallisuuden tiedotuskeskus, on tärkeä yhteistyötaho kirjailijoille ja kustantajille. Se on keskittynyt lisäämään suomalaisen kauno- ja tietokirjallisuuden tuntemusta ulkomailla ja tukee kirjallisuuden kääntämistä muille kielille.

Kurjistuva kirjastolaitos

Kirjastojen kirjahankinnat supistuivat aikoinaan rajusti laman myötä. Kun kunnat ovat valtionapu-uudistuksen myötä itse saaneet päättää määrärahoista, ovat monessa kunnassa vaikkapa palloiluhallit tai golfkentät jyränneet kirjaston tarpeet mennessä. Tässä on tosin suuria paikallisia eroja. Isoissa kaupungeissa sivukirjastoja lakkautetaan lähes järjestelmällisesti, ja rahaa syydetään megalomaanisiin keskuskirjastoihin.

”Vanhoina hyvinä aikoina” oli itsestään selvää, että kirjastot pitivät aineistonsa ajan tasalla, että hankittiin erityisesti kotimaisia ja ulkomaisia vähälevikkisiä uutuuksia. Kirjailijoiden merkittävien apurahajärjestelmä, kirjastokorvaukset, on Suomessa sidottu kirjastojen kirjahankintoihin. Mitä vähemmän kirjoja hankitaan, sitä vähemmän kirjailijoiden työtä tuetaan.

Maailmanlaajuisesti ainutlaatuista julkista kirjastolaitosta ei saisi päästää kurjistumaan. Sen merkitystä lukemisharrastuksen keskeisenä tukijana ei voi yliarvioida. Tulos ja kustannussäästöt eivät voi tällöin olla mittapuuna.

Helpompaa ja halvempaa

Kirjojen tekeminen on muuttunut huomattavasti yksinkertaisemmaksi ja halvemmaksi tietotekniikan kehittymisen myötä. Pienkustantamoiden määrä onkin kasvanut lujasti. Monesta vaihtoehtoisesta marginaalifirmasta on kasvanut merkittävämpikin tekijä kirjamarkkinoille, toisaalta pienkustantamo pärjää pitkään yhden menestyksen turvin.

Julkisuus on hellinyt pienkustantamoita ja nähnyt niiden työn pyyteettömänä ja kirkasotsaisena likaisen kaupallisiin (tuo kauhea sana) ”isoihin” verrattuna. Media ruokkii mielikuvia, joiden mukaan isot kustantamot

toimivat liukuhihnalla ja lapioivat bestsellereitä painokoneisiin, kun taas pienkustantamoissa syvennytään kiireettömästi kroatialaiseen runouteen. Tähän toivoisin vähitellen kriittisempää otetta. Suuret yleiskustantamot ovat tehneet ihan samaa työtä vuosikymmeniä.

Valtaosa Suomen suurimmista kustantamoista on perustettu 1800-luvulla. Pitkään historiaan sisältyy erilaisia vaiheita, mutta kautta vuosien on julkaistu kotimaista kaunokirjallisuutta, löydetty ja saatettu lukijoille lukuksia, sittemmin klassikoiksi kehittyneitä teoksia, luotu maamme kirjallisuushistoriaa. Isojen kustantamoiden perintönä siirtyy myös ammattitaitoa alalla, jolle ei varsinaisesti ole koulutusta. Jatkuvuus on hyvin tärkeää, kun toimitaan pitkäjänteisesti kulttuurin puolesta. Alalle on helppo tulla mutta alalla on vaikea pysyä – ilman lujaa työtä ja aitoa innostusta ei yksinkertaisesti voi onnistua.

Omakustanteiden julkaiseminen on nykyään edullista ja vaivatonta, ja se voi usein olla erinomainen ratkaisu vaikkapa sukhistorioille tai paikallisesti kiinnostaville teoksille, joilla ei ole laajempaa kantavuutta.

Uudehko julkaisumuoto on book on demand, tarpeen mukaan painaminen. Aineisto on sähköisessä muodossa ja helposti tulostettavissa. Valmistamista kirjaa voidaan ”tulostaa” vaikkapa vain muutamia kappaleita, jopa yksittäin.

Kun kirjan tekeminen on teknisesti niin helppoa, mihin kustantamoita enää tarvitaan? Ammattitaitoinen kustantaja hallitsee koko valmistusprosessin, tiedotuksen, markkinoinnin ja jakelun, hankkii kirjalle lukijoita. Ja se on kirjailijan ja hänen kustantajansa tulevaisuuden kannalta välttämätöntä.

Lukeminen on in

Uusimpaan Suomi lukee -tutkimukseen (2003) osallistuneista 32 prosenttia oli viimeksi lukenut kotimaista kaunokirjallisuutta (27 % vuonna 1989). Tutkimuksen mukaan dekkarit ovat nousussa, pokkarit samaten (pokkarit tosin tilastoitiin ensimmäistä kertaa). Lukeminen ja ostaminen liittyvät vankasti yhteen. Kun suomalaisista yli 15-vuotiaista 22 % ei koskaan osta yhtään kirjaa, on helppo päätellä, että sama joukko ei myöskään lue. Kuitenkin lasten ja nuorten lukuharrastus on kasvanut. Eniten siihen on vai-

kuttanut maailmanlaajuinen Harry Potter -ilmiö, joka näkyy selvästi myös Suomessa.

Raskaan sarjan käyttäjät (joita on neljännesmiljoona) ostavat reilusti yli kymmenen kirjaa vuodessa. Rahaa he käyttävät hankintoihin nelisen sataa euroa. Suurkuluttajat hankkivat kirjoja laidasta laitaan, keittokirjoista lastenkirjoihin, ja he myös katsovat vähemmän televisiota. Kirjan sisältö ratkaisee, mutta tietysti myös kirjailijan nimellä on vaikutusta. Ja hinnalla.

Miksi kaunokirjallisuutta ylipäänsä luetaan? Suomessa on ymmärretty, että on tärkeää lukea lapsille, eikä liian varhain voi aloittaa: äitiyspakkaussessa on kirja. Kirjasto- ja koululaitos on tukenut tätä kehitystä. Suomi on sentään lukutaidon ja oppiennätysten maa, ja kulttuuri välittyy vahvasti lukemalla. Nuoret ahmivat vielä *Potterinsa* ja *Sormusten herransa*, mutta miten lukemisharrastus jatkuu? Äidinkielen opettajilla on kunnianhimoisia listoja kirjoista, jotka yläasteella – lukemisesta vieraantumisen kannalta ratkaisevina vuosina – olisi syytä lukea. Erno Paasilinna tosin on armottomasti suominut kaikenlaisia listoja esseessään Ainoa vapaa aine, antakaa sen pysyä vapaana: ”Missä on kaikki roskakirjallisuus [...]. Kuitenkin jokainen oppilas joutuu koulun ulkopuolella todelliseen bakteerikylpyyn, jossa enkelin käsi ei voi häntä auttaa.”

Käsitöiden tie kustantamossa

Käsitöitä tarjotaan vuosi vuodelta enemmän. Selvästi näkyy, että laadukasta kirjoittajakoulutusta on tarjolla eri puolilla Suomea. Käsitöittäjät tähtäävät entistä päämäärätietoisemmin ja ammattimaisemmin ”sanataiteilijan” uraan, ja he ovat myös entistä koulutetumpia. Tekninen taituruus on selvästi lisääntynyt, rakenteet ja juonikuviot hallitaan. Tässä on hyvät puolensa mutta huonot myös: jos omaa sanottavaa ei kerta kaikkiaan ole, paraskaan tekniikka ei tilannetta pelasta.

Monet instituutiot, vaikkapa TV2 ja Kom-teatteri, kouluttavat itse potentiaalisia tekijöitä. Miksei kustantajilla ole omia koulutusohjelmia? Ensinnäkin draaman kirjoittaminen on luonteeltaan erilaista kuin fiktion. Ja kalsea totuus on se, ettei kustantaja voi ohjelmallisesti sitoutua tekeillä oleviin, tuntemattomien tekijöiden teksteihin. Käsitöitukseen voi rea-

goida sitten kun se on kutakuinkin valmis, kun jonkinlainen kokonaisuus on luettavissa.

Usein tarjotaan myös pelkkää synopsista arvioitavaksi. Ensimmäinen kynnys kuitenkin on se, että tekijä kirjoittaa käsikirjoituksensa valmiiksi. Turhautunut käsikirjoittaja saattaa sanoa, ettei halua uhrata aikaa tekstin kirjoittamiseen, jos sen julkaisemisesta ei kerran ole mitään takeita. Mutta vielä kirjoittamatonta tekstiä on mahdoton arvioida.

Usein kysytään, mikä olisi kiinnostava aihe kustantajien näkökulmasta. Loppujen lopuksi aiheella ei ole niinkään merkitystä, toteutuksella on. Tärkeää ei ole se, mistä kirjoitetaan, vaan miten kirjoitetaan. Näin on ollut ennen ja näin tulee myös olemaan, kun kaunokirjallisuudesta puhutaan.

Julkaistavuus

Kustantamoissa tekstejä luetaan erityisesti niiden julkaistavuutta silmällä pitäen. Näkökulma on hieman toinen kuin puhtaasti tekstin rakenteita tai muuta vastaavaa tarkasteleva ja analysoiva. Kustantajan ja kustannustoimittajan tehtävä on arvioida, mikä käsikirjoitus on, mitä siinä on liikaa ja mitä siitä puuttuu, onko sille lukijoita; punnita mikä sen mahdollinen yleisö olisi. Miten se soveltuu kustannusohjelmaan? Entä kirjoittaako tekijä joskus toisen kirjan?

Mistä kustannustoimittaja tietää, mikä on hyvä käsikirjoitus? Jonkinlainen happotesti on se, että teksti panee ammatti-ihmisen lukemaan, sytyttää, vie mukanaan. Kysymys on myös vaistosta, joka kehittyy vuosien myötä, jos on kehittyäkseen. Se on kyky, jota ei voi opettaa.

Kustannustoimittajalta vaaditaan korkeakoulututkinto mutta oppinsa hän saa käytännön työssä. Elämänkokemus ei ole haitaksi. Kustannustoimittajan on hyväksyttävä se, että keskeneräiset käsikirjoituskasat seuraavat häntä kaikkialle, että lukemista riittää päiviksi ja öiksi, että aina on jotakin kesken, että virheetöntä kirjaa ei ole koskaan julkaistu ja että kiitosta harvemmin heruu.

Monilla yliopistoilla on harjoitteluohjelmia, joissa kirjallisuudenopiskelijat voivat tutustua kustantamoihin parin, kolmen kuukauden jaksoissa. Systeemi on toiminut hyvin, ja tätä kautta on myös rekrytoitu uutta väkeä.

Käsitteelliset ovat harvoin valmiita. Kustannustoimittajalla on ol-
tava näkemys tekstin mahdollisuuksista, ja hänen on myös ajateltava lop-
putulosta nimenomaan lukijan kannalta. Tämä kaikki hänen pitää pystyä
välittämään kirjailijalle, jolla on yleensä edessään vähintään yksi tai kaksi
kirjoituskertaa ennen varsinaista editointia. Editointiprosessin aikana kir-
jailijan ja kustannustoimittajan välinen luottamus syntyy, jos on syntyäk-
seen. Kysymys on henkilökohtaisesta mutta ammatillisesta suhteesta.

Kustannustoimittaja on kirjailijan ensimmäinen lukija. On tärkeää, että
kustannustoimittaja tajuaa, mikä tekstissä on kirjailijan ominta, eikä kor-
jausohjeuksillaan jyrää tekijää. Kirjailijan on puolestaan ymmärrettävä,
että kustannustoimittaja toimii hänen parhaakseen. Perusperiaate kuiten-
kin on, että kirjailija kirjoittaa, editori editoi. Ja nämä ovat kaksi eri asiaa.

Kuten hyvin tiedetään, valtaosa, yli 99 %, tarjotuista käsitteellisistä
palautetaan (tämä ei tarkoita sitä, että esikoisille olisi varattu jonkinlainen
kiintiö – on hyviä esikoisvuosia ja huonoja esikoisvuosia). Suurimmalle
osalle lähetetään kaavan mukainen palautuskirje, muuhun ei yksinkertaisesti
ole aikaa. Yksilöllistä palautetta annetaan, jos käsitteellisyksessä on kus-
tantamon näkökulmasta jo paljon valmista tai kehityskelpoista. Näissäkin
tapauksissa pallo heitetään yleensä takaisin lähettäjälle, sillä tekstiin ei voida
vielä lopullisesti sitoutua.

Palautuskirjeen laadinta on oma lukunsa, sillä kaikki kriittisetkin huo-
maukset luetaan yleensä suoriksi korjausohjeuksiksi. Vastaanottaja voi
suorastaan kummastella, miksi käsitteellisyys on palautettu, kun saatekirje oli
niin myönteinen, kustannussopimukseksi tulkittavissa. Yksilöllinen palaute
ei myöskään palvele kumpaakaan osapuolta, ei lähettäjää eikä vastaanotta-
jaa, jos tekstistä ei olla julkaisumielessä kiinnostuneita. Kollegani oppi tä-
män nopeasti palautettuaan perinteisen omaelämäkerrallisen käsitteellisyys-
kirjeen saatteella, jonka mukaan tarinasta puuttui mielikuvitusta. Käsitteellisyys
tuli bumerangina takaisin. Verkkaisen tarinan keskiosaan oli sijoitettu jak-
so, jossa päähenkilö äkkiarvaamatta joutui kotikylänsä lähistöllä sijaitsevaan
luolaan alastomien naisten seksiorjaksi. Kiihkeän toiminnan jälkeen palat-
tiin taas hiljaa virtaavaan maaseutuepiikkaan. Kollegani palautti tekstin uu-
destaan, ja raivostunut käsitteellisyyskirjoittaja tuli lankoja pitkin – hänhän oli tehnyt
niin kuin pyydettiin.

Joskus käy niin, että talon vakiotekijän käsikirjoitusta ei syystä tai toisesta voida hyväksyä julkaisuohjelmaan. Nämä ovat työn vaikeimpia hetkiä. Parhaassa tapauksessa luottamus kantaa tilanteen ylitse, ja kirjailija tajuaa – ensijärkytyksen mentyä ohi – että kustantaja toimii hänen parhaakseen. Pahimmassa tapauksessa voi seurata repivä ero ja kustantajan vaihdos.

Jokaisella kirjailijalla on rytminsä. On kirjailijoita, jotka julkaisevat joka vuosi, on kirjailijoita, jotka julkaisevat kahden vuoden välein tai harvemmin – se on temperamenttikysymys. Jos kaikki vakiotekijät julkaisisivat joka vuosi, kustantamot olisivat pulassa. On selvää, että vaikkapa laajan, historiallisen aiheen vaatimukset ovat toisenlaiset kuin esimerkiksi puhtaasti fiktiivisen tekstin, taustatöitä ja tutkimuksia on tehtävä enemmän. Tämä ei tarkoita sitä, että fiktiivisen tekstin kirjoittaminen olisi jotenkin helpompaa.

Kirjailijoilla voi myös olla kausia, jolloin luomistyö ei syystä tai toisesta suju. Syyt voivat olla hyvin yksilöllisiä. Kirjailijan työ on yksinäistä ja vaativaa, ja odotukset, kuvitellutkin, saattavat synnyttää kovia paineita.

Kirjailijan omin laji kehittyy ja muotoutuu sekin vähitellen. Jari Tervo ja Kari Hotakainen debytoivat runoilijoina, moni romaanikirjailija on myös aloittanut novellikokoelmalla. Joskus voi nähdä, että kirjailija etenee teos teokselta kohti pitempää kerrontaa. Kjell Westön novellit pitenivät ja pitenivät, ja sitten syntyi ensimmäinen romaani *Leijat Helsingin yllä*. Myös Westö aloitti runoilijana, salanimellä Anders Hed. Voi käydä myös päinvastoin: moni pitkän linjan prosaisti on myöhemmin julkaissut runoja, kuten vaikkapa Hannu Salama ja Anja Snellman.

Mikään kustantamo ei edelleenkään voi valinnoissaan ja hylkäyksissään edustaa niin sanottua absoluuttista totuutta. Kysymys on hyvin pitkälle makuasioista, tykkään/en tykkää -pohjalta. Kummempia kriteerejä ei oikeastaan ole. Jonkun on ensin innostuttava käsikirjoituksesta, nähtävä sen mahdollisuudet, haluttava sitoutua siihen, vietävä sitä eteenpäin lukijoille. Jokaisen julkaistun käsikirjoituksen ei tarvitse muuttaa maailmaa – mihin silloin joutuisimmekaan – mutta julkaisemisen peruste täytyy olla kustantajalle selvä.

Kustannusohjelma

”Taiteen merkitys perustuu siihen, että se säilyttää lupansa olla huonoa bisnestä”, toteaa Juha Jokela kirjanakin julkaistun menestysnäytelmänsä *Mobile Horrorin* esipuheessa.

Suuren yleiskustantamon kaunokirjallinen ohjelma vaatii ennakkolulutonta otetta: sen on tarjottava lukemista erilaisille yleisöille. Ohjelmaan on – ehkä yllättävästikin – helpompi löytää pienen yleisön helmiä kuin suuria kaupallisia menestyksiä.

Kustantamo on kaupallinen liikeyritys, jota ei mikään taho subventoi. Myyntimenestykset mahdollistavat liudan vähälevikkisiä. Kumpikin tarvitsee toistaan, sillä mikään todellinen kustantamo ei toimiakseen voisi keskittyä vain jompaankumpaan. Miksei voisi? Pelkästään vaikkapa pienen yleisön laatukirjoja julkaiseva talo ei pysyisi pitkään pystyssä. Toisaalta ei ole mahdollista löytää ohjelmaan pelkkiä menestyksiä; sitä on kyllä monta kertaa yritetty. Menestyksen synty ei perustu mihinkään kaavaan, vaan se vaatii oikeaan osunutta ajoitusta ja onnea.

Juuri tämä kulttuurin ja kaupan yhdistelmä on kiehtova. Toisaalta kustantamot toimivat kulttuurin puolesta ja hyväksi, toisaalta niiden on onnistuttava liiketaloudellisesti pitämään nenä veden pinnalla. Toiminta tähtää pitkälle: vasta tulevaisuus näyttää, keistä tämän hetken kirjailijoista syntyy klassikoita.

Kustantajan keskeinen tehtävä on löytää lukijoita julkaisemilleen kirjoille. Ja se ei ole mitenkään helppoa nykyään, kun lukijoiden ajasta taistelevat niin monet muut välineet. Välillä suorastaan kaippaa aikoja, jolloin televisiossa oli vain yksi kanava eikä tietokoneita ollut keksitty.

Aikataulut

Vielä 1990-luvun alkupuolella monet talon vakiokirjailijat saivat kirjoittaa syksyllä julkaistavan teoksensa valmiiksi kesän mittaan. Kustantajalle riitti tieto siitä, oliko tekeillä oleva käsikirjoitus romaani vai novellikokoelma, viitteellinen työnimikin riitti. Tästä ovat aikataulut aikaistuneet huomattavasti, samaten kaikkinaisen valmistelutyö. Nykyään syksyn kirjat esitellään

mahdollisimman varhain talvella talon sisällä, ja monen kotimaisen kirjan suunnittelutyö (ulkoasu, kansi, tiedotus) on käynnistynyt jo aikaisemmin, ennen joulua.

Suurin syy aikataulujen aikaistamiseen on siinä, että tulevan kauden ohjelma esitellään kirjakauppaketuille edellisen sesongin aikana: kevät syksyllä, syksy keväällä. Ketjut tekevät niin sanotut ennakkotilauksensa esittelyjen pohjalta, ja nämä ennakot muun muassa vaikuttavat suoraan kirjojen ensipainoksiin ja markkinoinnin linjauksiin.

Tekeillä olevan kirjan kannalta on välttämätöntä, että se esitellään ja tilautetaan ennakkoon, muuten se jää yksin avaruuteen. Tämä on merkinnyt aikamoista ajattelutavan muutosta niin kirjailijoille kuin kustantajillekin. Kaikilta tekijöiltä ei välttämättä noin vain luonnistu se, että heidän pitää valistaa kustantajaa hyvissä ajoin tekeillä olevasta kirjasta, antaa luettavaksi raakaversio tai osa siitä, miettiä kirjan nimeä ja niin edelleen.

Kustantamossa valmistellaan kaikki esittelymateriaalit hyvissä ajoin, alkaen kirjan esittelytekstistä. Ja kun on kysymys kotimaisesta romaanista, se teksti on ensimmäinen mitä kyseisestä kirjasta kirjoitetaan, usein vaiheessa, jolloin käsikirjoituksesta on saatu lukea vasta osa jos sitäkään. Kustannustoimittajan on arvioitava kirjan suhde tekijän aikaisempaan tuotantoon, kerrottava ymmärrettävästi mistä on kysymys. Tämä ei niinkään tarkoita juoniselostusta, vaan paljon muuta. Syntyvää esittelytekstiä käytetään talon sisällä, vaikka esimerkiksi kannentekijä ja mainostoimittaja lukevat myös käsikirjoituksen heti kun se on saatavilla.

Esikoiset ovat tässäkin oma lukunsa. Tekijästä teetetään hyvät valokuvat, ja hänestä tarvitaan CV, joissain tapauksissa tekijästä tehdään videoesitys kirjakauppojen sisäänostajia varten. Esikoistekijä tutustutetaan markkinoinnin ja tiedotuksen avainhenkilöihin.

Käsikirjoituksen tarjoajat saattavat postittaa tekstinsä loka–marraskuussa, ”hyvissä ajoin joulumarkkinoille”. Yleensä voidaan puhua aikaisintaan seuraavan vuoden joulusta, ja sekin edellyttää, että teksti on melko valmis. Totta kai on myös kirjoja, jotka syystä tai toisesta tahdotaan mahdollisimman pian markkinoille. Tällöin on yleensä kyse polttavan ajankoh-
taiseista tietokirjasta, harvemmin kaunokirjasta. Jos kyse on kaunokirjasta, silloin tekijän pitää olla hyvin tunnettu, jotta kirja saadaan sekä kirjakaup-
pportaassa että mediassa onnistuneesti läpi.

Kauppa- ja markkinointi

Kirjakauppa-ala on tiukasti ketjuuntunut, ja ketjujen ostopäälliköt valitsevat valikoimiin pääsevät kirjat keskitetysti. Kirjat myydään siis ketjulle paljon ennen niiden ilmestymistä, ja se tarkoittaa sitä, että esittelyn ja mahdollisen ennakkomyyntimateriaalin, samaten kuin kaavailtujen markkinointitoimenpiteitten pitää vakuuttaa ostajat.

Kirjamarkkinat ovat yhä selvemmin jakautuneet kahtia. On kirjoja jotka näkyvät ja sitten on niitä vähemmän näkyviä. Näkyvät ovat myyntikirjoja (bestsellereitä), joita kirjakaupoissa on vinot pinot ja joita siksi markkinoidaan ja mainostetaan. Niiden toisten esiin pääsemiseksi kehitellään kiivaasti erilaisia keinoja. Se on haastavaa, jos kirjaa ei alun perinkään ole kaupoissa.

Julkaistavan kirjan toinen kynnys on se, pääseekö uutuus kirjakauppaketjujen valikoimiin. Se ei todellakaan ole mikään itsestäänselvyys, vaan ratkeaa armottomasti edeltävän myyntihistorian perusteella. Ja koska kotimaisella esikoisteoksella ei edeltävää myyntihistoriaa ole, sitä ei myöskään ennakoon montaa kappaletta tilata. Kirjakauppias jää seuraamaan kirjan vastaanottoa – jos teos saa loistavat kritiikit, asiakkaat alkavat sitä kirjakaupasta kysellä. Ylimääräisiä pinoja ei kauppoihin haluta, ei mitään kirjoja.

Onneksi Suomessa sentään toimii näytevarastojärjestelmä, joka takaa, että edes yksi kappale kutakin uutuutta on ainakin isoissa kirjakaupoissa. Jos se onnistutaan myymään, kauppiaan tulee tilata uusi kappale tilalle. Jokainen voi kuvitella, miten hyvin se yksi kirjan selkämys erottuu satojen joukosta. Sinnikäs asiakas saattaa hyvän libristin avulla löytää juuri sen. Tai törmätä siihen sattumalta.

Tapahtumamarkkinointi on kirja-alallakin keskeistä toimintaa, jolla yritetään tavoittaa erilaisten yleisöjen mielenkiinto. Kirjakaupat ja kustantajat järjestävät entistä enemmän yhteisiä tapahtumia, yhteismainontaa, kanta-asiakasiloja ja jopa matkoja parhaille asiakkaille. Koska kirjamyynni painottuu vahvasti jouluun, on keväälle kehitetty uusia myyntisesonkeja, kuten Ystävän päivä ja Kirjan ja ruusun päivä. Kirjakauppojen keskinäinen kilpailu on kovaa, ja kirjojen vapaa hinnoittelu luo tähän otolliset olosuhteet. Kuluttajia tämä luonnollisesti hämmentää – jossain on aina kirja-ale meneillään.

Suomessa kirjoja mainostetaan yhä näkyvästi sanoma- ja aikakauslehdissä. Kirjojen mainonta on – muusta mainonnasta poiketen – voimakkaasti tiedottavaa; se ei rakennu mielikuville. Helpompi on myydä bestsellereitä kuin vähälevikkistä kaunokirjallisuutta. ”Jos hinta on sama, valitsevat ihmiset yleensä mieluummin hyvän kuin huonon, ellei se ole hengentuote”, huomautti jo Samuli Paronen aforismikokoelmassaan *Maailma on sana*.

Kilpailut

Helsingin Sanomain esikoiskirjapalkintoehdokkuus on yksi niistä mittareista, joilla esikoisten valintaa alalla väkisinkin arvioidaan. Muitakin kirjallisuuspalkintoehdokkuuksia voi esikoiselle osua, jopa Finlandia-ehdokkuus ja sen voitto, mutta Hesarin kisa on ainoa pelkästään esikoisille tarkoitettu. Kaikki eivät ehdokkaiksi pääse, joten esikoiskirjailijoita on opastettava varautumaan myös siihen, ettei ehdokkuutta välttämättä tule. Tämä kaikki voi olla melko repivää uudelle tekijälle, jonka teos on sentään ylittänyt julkaisukynnyksen.

Karkeasti voidaan sanoa, että on kirjoja joita myydään ja on kirjoja joita palkitaan. Parhaimmillaan nämä kaksi asiaa yhdistyvät: palkinto synnyttää menestystä tai lisää sitä. Kirjallisuuskilpailuja on leegio, on Finlandiaa, Runebergia, Savoniaa, ja jokaiseen liittyy ehdokaskirjojen esikarsinta. Näkyvin ja samalla suurta yleisöä eniten kiinnostava kilpailu on kirjallisuuden Finlandia-palkinto, jota on jaettu jo vuodesta 1984. Erikseen jaetaan myös Finlandia Junior ja Tieto-Finlandia.

Vuodesta 1993 lähtien Finlandia-kisa on ollut avoin ainoastaan romaaneille, ja ehdolle valitut hehkuvat mediassa. Väistämättä moni kirjailija joutuu tai pääsee ehdokkaaksi useammin kuin kerran, esimerkiksi syksyllä 2004 ehdokkuus lankesi Jari Tervolle ja Pirjo Hassiselle kolmatta kertaa.

Jo pelkkä ehdokkuus lisää kirjan myyntiä huomattavasti. Ehdokasettelu on jokasyksyinen piina monille kirjailijoille: toivotaan parasta ja pelätään pahinta. Voittaessaan Finlandian 2003 Pirkko Saisio kuvasi armostomasti omia ja kollegoittensa tuntemuksia vastaanottaessaan palkinnon – ja luovuttaessaan sen saman tien edelleen. Silti monen mielessä se väikkyi eräänlaisena kirjamaailman lottovoittona, etenkin kun voitto merkitsee

myös hurjaa myyntiä kirjalle. Kirjailijan aineellisesti heikosti palkitsevassa työssä isompi (ja vähän pienempikin) rahapalkinto tai tunnustus on merkittävä asia.

Onko kaikinainen kilpailu sitten koventunut viime vuosina? Brändi, buumi, trendi, hype, kaikki nämä ovat kirja-alaan pesiytyneitä ilmauksia, ilmauksia, joita monet kirjailijat kavahtavat ja joista he haluavat jyrkästi sanoutua irti. Kun kirjailija on brändi, muuttuuko hänen nimensä pelkäksi tuotemerkiksi? Kustantaja tietysti tahtoo tehdä tekijöittensä nimet tunnetuiksi, kasvattaa yleisöä ja kiinnostavan nimen painoarvoa ja näkyvyyttä.

Media ja julkisuus

Median noste on nykyään raju. Uudet kasvot, uudet tekijät kiinnostavat mediaa aikansa, sitten halutaan jo uusia tilalle ja paljon julkaisseet saavat väistyä parrasvaloista. Media ei kuitenkaan ole kiinnostunut kaikista uusista tekijöistä (eikä voisikaan olla, sillä vuosittain julkaistaan liikaa uutuuksia näille markkinoille). Kirjan pitää olla uutinen, siinä pitää olla jokin ”oma juttu”, joka voidaan tiivistää iskevään muotoon. Jos teos on ajankohtainen tai vaikkapa paikallisesti kiinnostava, se arvostellaan nopeammin. Yhdenkään kirjan vastaanottoa ei voi täsmällisesti ennustaa.

Kaikki ei ole sanoma- tai aikakauslehtikritiikin varassa, sillä myös erilaiset erikoislehdet julkaisevat kritiikkiä (vaikkapa Parnasso, Nuori Voima, Tuli & Savu). Verkkojulkaisut voivat julkaista laajojakin kritiikkejä (esim. Lukukeskuksen ylläpitämä Kiiltomato-sivusto).

Nykyään esikoiskirjailijaa on opastettava julkisuuden kohtaamiseen. Hänen on kestettävä muitakin paineita kuin piinallinen ensimmäisen arvostelun odottaminen (joka saattaa kestää pitkään) ja vastaanottaminen. Esikoiset saavat helposti suuren huomion, mutta toista kirjaa ei välttämättä huomatakaan samalla tavalla. Kaiken lisäksi kirjaa numero kaksi on usein vaikeampi kirjoittaa kuin esikoista, joka syntyy puhtaasta kirjoittamisen ilosta, ei odotusten paineesta.

Kun kirjailija alkaa menestyä (tosin tie menestykseen on arvaamaton ja hidas eikä välttämättä koita koskaan), lukijat tahtovat häneltä saman menestyskirjan uudestaan ja uudestaan, ei tietenkään ihan samaa, mutta riittävästi

samankaltaisen. Tätä toivetta on vaikea tyydyttävästi täyttää. Toisaalta kriitikot odottavat koko ajan tekijän uudistuvan, kehittyvän. Jos näin ei heidän näkökulmastaan tapahdu, on kirjailija auttamattomasti jämähtänyt paikoilleen, menneisyyden reliikki. Teki kirjailija niin tai näin, on se väärinpäin.

Nyky aika tuntuu kovasti arvostavan sitä, että tekijä on esiintymiskelpoinen, kielitaitoinen, edustuskelpoinen ja niin edelleen. Kirjailija on kirjoittanut kirjan – sen pitäisi suoritukseksi riittää. On jokaisen oma asia ja valinta, haluaako osallistua television kokkikisaan tai esitellä vaatekaappinsa sisällön naistenlehdessä, ketään ei sellaiseen pakoteta. Vääränlaisesta julkisuudesta voi myös olla haittaa. Suuri osa kirjailijoista haluaakin olla esillä ainoastaan työnsä kautta.

Kirjailijan, mielipidevaikuttajan, uraa arvostetaan ja kadelditaan, mutta voiko sitä suositella kenellekään? Kustantajan tehtävä on seistä kirjailijan takana ja tukea häntä myötä- ja vastoinikäymisissä. Joskus käy niin, ettei lupavaa, hienoa teosta käsitellä juuri lainkaan mediassa, että se unohdetaan, vaietaan, syystä tai toisesta (sanomalehtien kulttuuritoimituksia ja -sivuja on karsittu lujasti viime vuosina). Etenkin esikoiselle se on kova paikka, väkisinkin mieleen nousee epäusko ja jopa epäluulo. On ymmärrettävää, että kirjailija kokee oikeudekseen saada arvosteluja ja julkista palautetta työstään.

Harva ulkopuolinen osaa asettua kirjailijan asemaan. Työnä se saat-taa näyttää kadeldittavan löysältä: sen kun elellä apurahasyötilään ja kirjoitetaan mitä mieleen putkahtaa. Ja media odottaa salamavaloinen. – Käsi sydämellä, kuinka valmiita olisitte alistamaan oman työpanoksenne julkiseen reposteluun ja arvosteluun, suoranaiseen pilkkaan ja vähättelyyn, kolumnistien irvailuun? Ydinfysiikon tai aivokirurgin työsaavutuksia ei herkästi mennä arvostelemaan, mutta taiteen parissa työskentelevät saavat luvan tottua siihen.

Olisiko parempi, että kirjailija saisi aloittaa uransa rauhassa edellä mainituilta paineilta, kirjoittaa useita teoksia, ennen kuin hänet laajemmin huomattaisiin? Kirjailijan ura voi parhaimmillaan kestää vuosikymmeniä. Niin pitkään uraan mahtuu väkisin nousuja ja laskuja, unohdustakin. Ja se on repivässä ristiriidassa julkisuuden äkkinäiseen nosteeseen.

Onko ”kaunokirjallisuus” vanhanaikaista?

Kaunokirjoja ei voida tilata, mutta kirjailijoita luonnehditaan nykyään myös sisällöntuottajiksi ja kirjoja tuotteiksi. Kustantajan ja kustannustoimittajan toimi taas muistuttaa entistä enemmän tuottajan tointa.

Tuotteita jatkopalostetaan kuluttajien tarpeisiin, tarpeisiin, joita synnytetään kiivaalla markkinoinnilla ja mainostamisella. Sisus pakataan mahdollisimman houkuttelevaksi, vauhti on kova. Miten näihin kuviin sopii kaunokirjallisuus? Minä uskon, että hyvä romaani tai runoteos on aina ajankohtainen. Se ei seuraile trendejä vaan synnyttää niitä.

Usein kuulee sanottavan, että kaikki on jo kirjoitettu. Jokaisen kirjailijan tapa kirjoittaa on joka tapauksessa omintakeinen ja jäljittelemätön: siinä piilee sanottavan voima ja mahti. Kirjallisuus on mitä suurimmassa määrässä yksilölaji. Ja jokaisen kirjailijan jokainen teos alkaa aina tyhjästä paperista, tyhjästä näyttöpäätteen ruudusta. Salaista sabluunaa menestykseen ei ole.

Lukijan ja kirjan suhde on henkilökohtainen. Kokemus on yksityinen, rauhoittava, ja se vaatii aikaa. Sillä kaunokirjallisuus ei vetoa ainoastaan tunteisiin, vaan myös älyyn. Sitä voisi luonnehtia aivojen hitaaksi ravinnoksi. Puhutaan siis henkisestä pääomasta, arvoista, ihmisyydestä. Kaunokirjallisuus luottaa lukijan mielikuvituksen voimaan eikä tarjoa elämyksiä kuvavirtana, studioyleisön valmiiksi nauramana.

Miten tulevaisuudessa?

Kustantajan on seurattava yhteiskuntaa ja ymmärrettävä minkälaisessa todellisuudessa lukijat elävät, minkälaiset asiat heitä kiinnostavat. Tietokirjakustantamisen haaste on pikainen reagointi ajan ilmiöihin – miten tämä näkyy tai voisi näkyä kaunokirjallisuudessa? Vaaditaan tahtoa ja kykyä nähdä tuttuja asioita uusin silmin. Erityisen tärkeää tämä on alalla, joka toimii niin sanotuilla kypsillä markkinoilla. Länsi-Euroopan kirjamarkkinoiden kasvu on hidastunut, ja näin on tapahtunut myös Suomessa. Menestyäkseen kustantamoiden on oltava kilpailukykyisiä ja valmiita jatkuvaan muutokseen. Sama koskee myös kirjailijoita ja kirjantekijöitä.

Tulevaisuuden kehitystä on mahdoton ennustaa, sillä sähköiset viestimet kehittyvät koko ajan. Kirjojen kuolemaa fyysisinä esineinä on povattu niin kauan kuin muistan, mutta nimenomaan fyysisenä esineenä se on ylitämätön, ollut sitä yli viisisataa vuotta. Latausta tai akkuja ei tarvita. Sähköisen kirjan voittokulkua ei ole vielä nähty. Kuluttajat eivät miellä hankalan laitteen välityksellä luettavaa tiedostoa kirjaksi, eivät myöskään tulostettua paperikasaa. Toisaalta vaikkapa tenttikirjamarkkinoilla ladattava fakta toimii.

Valitettavasti emme voi tuodittautua siihen, että kotimaisen kaunokirjallisuuden asema edelleen noin vain vahvistuu. Koko alan kohtalonkysymyksenä on se, että uudet sukupolvet saadaan kiinnostumaan kirjoista. Ongelma ei koske yksin kustantamoita, myös sanoma- ja aikakauslehdillä on kovat paineet saada nuoria lukijoita. Nuorten vapaa-ajasta tappelevat ympäröivän maailman tulevat muoti-ilmiot, koko median kenttä, musiikkibisnes, elokuvateollisuus ja niin edelleen. Sopiiko kirja, hitaasti syntyvä tuote, näin nopeasykkeiseen aikaan?

Ainakaan se ei onnistu ilman alati jatkuvaa uusien, kiinnostavien kirjoittajien etsintää ja suunnitelmallista kustannusohjelman rakentamista. On seurattava valppaasti paitsi kilpailijoita, myös muuta maailmaa, erityisesti Pohjoismaita. Menestys luo menestystä, kiinnostava kirjailijakunta ja etenkin näkyvät esikoistekijät houkuttelevat myös uusia tekijöitä.

Silti kustannusmaailma on arvaamaton. Koskaan ei voi varmasti tietää, mistä seuraava menestys syntyy (vaikka valistuneita veikkauksia voikin tehdä). Juuri se tekee koko alasta niin kiehtovan.

KIRJAKAUPPA SUOMESSA

Bianca Hälbig

Suomentanut
Simo Laitakari

Johdanto

Tärkein välittäjä kirjan matkalla tekijältä lukijalle on kirjakauppa. Juuri kirjakaupassa määräytyy kirjan lopullinen kohtalo. Vaikka myös kustantajat ja kriitikot markkinoivat kirjoja, kirjakauppa on paikka, jossa kirjan on löydettävä ostajansa. Huolimatta siitä, että yhä useampi ostaa kirjansa verkkokaupasta, suuri enemmistö on tottunut asioimaan kirjakaupassa. Haptiset kokemukset, kuten kirjojen tunnusteleminen, sisällön selailu sekä ulkoasun ja kirjasinkoon houkuttelevuuden arvioiminen, ovat mahdollisia vain kirjakaupassa. Yllättävän usein kirjoja ostetaan spontaanisti, ennalta suunnittelematta.¹ Kirjakauppojen voi ajatella toimivan kirja-alan näyteikkunana ja lisäksi kirjallisuuden portinvartijoina. Kun ilmenee nimikkeiden ylituotantoa, ne suorittavat valikointia ja esittävät valikoimansa kirjat asiakkailleen.

Perinteisten kirjakauppojen lisäksi on kuitenkin myös muita kirjojen jälleenmyyjiä. Tämän vuoksi ensin mainittuja kutsutaan tässä varsinaisiksi kirjakaupoiksi, jotka myyvät päätuotteenaan kirjoja ja sen lisäksi vain paperikauppatavaraa. 1970-luvun alun jälkeen Suomen kirjakauppa-ala eli monipuolistumisen aikaa. Kirjakaupan määrähintajärjestelmästä luovuttiin vuonna 1971, jolloin kirjojen hinnat vapautuivat. Tämän seurauksena varsinaiset kirjakaupat menettivät monopoliasemansa niin kutsutun laatu-kirjallisuuden myynnissä ja muut jälleenmyyjät tulivat kirjamarkkinoille.

¹ Tämä koskee luonnollisesti erityisesti kaunokirjallisuutta ja ei-ammattillista tietokirjallisuutta, koska tällaiset teokset on helpompi korvata toisilla samankaltaisilla teoksilla.

Monipuolistuminen koski lähes kaikkia Euroopan maita, olivatpa ne sitten toimineet kiinteiden hintojen järjestelmissä tai vapailla ja säännöstelemättömällä markkinoilla. Näin ollen monipuolistuminen ei ole seurausta yksin kaupan säännöstelyn purkamisesta. Vapailla markkinoilla kilpailu on kuitenkin kovempaa kuin säännöstellyillä markkinoilla. Viime vuosikymmeninä varsinaisten kirjakauppojen määrä on pienentynyt nopeammin kuin koskaan. Pienet yksityiset liikkeet ovat lopettamassa, eivätkä nuoret kirjakauppiat näe yksityisellä kirjojen jälleenmyynnillä olevan tulevaisuutta. Ketjut valtaavat maata uudistaen ajatuksiamme siitä, minkälainen kirjakaupan tulisi olla. Tämä artikkeli pyrkii antamaan yleiskuvan kirjojen jälleenmyynnin nykytilasta, alan toimijoista ja kirjojen jakelusta sekä osallistumaan keskusteluun kirja-alan jatkuvan keskittymisen tuomista uhista.

Vapaat markkinat – sama peli, uudet säännöt?

Vuoteen 1971 asti Suomen kirjamarkkinat olivat tarkasti säännelty ja rajoitetut. Kilpailu oli lähes mahdotonta: kirjoja koski määrähintajärjestelmä, kirjakauppojen tuli olla keskusviraston valtuuttamia ja vain ne saivat myydä kirjoja.² Vuonna 1957 astui voimaan laki kilpailunrajoitusten valvonnasta ja 1964 laki taloudellisen kilpailun edistämisestä (Repo 2003a, 69). Jälkimmäinen laki kielsi muun muassa tavaroiden kiinteän hinnoittelun eli esti tuottajia määräämästä tuotteiden myyntihintaa. Kirjakauppa kuitenkin jäi lain ulkopuolelle ja jatkoi aiempien toimintatapojen noudattamista poikkeuksen turvin aina vuoteen 1971 asti. Myöhemmin erillisratkaisua ei jatkettu. Kiinteistä hinnoista luopumisen on katsottu aiheuttaneen Suomen kirjakauppaverkon merkittävää harventumista. Tämä näyttää kuitenkin olevan vain osittain totta, sillä maaseudun kirjakauppojen määrä oli alkanut vähetä jo tätä ennen. Ennen vuotta 1971 kirja-ala oli hyvin suojattu kilpailun vaikutuksilta. Kustantajat määräisivät kirjojen hinnat, joista kirjakauppiat eivät voineet poiketa.

² Kirjakauppojen yksinoikeus rajoittui niin kutsuttuun laatukirjallisuuteen. Kioskit ja tavaratalot saivat myydä niin kutsuttua kiosikirjallisuutta eli vähäarvoista ja -hintaista kirjallisuutta.

Säännöstelyn purkamisen jälkeen myös muut jälleenmyyjät saattoivat ryhtyä myymään kirjoja. Kioskien kaltaiset jälleenmyyjät olivat saaneet aiemminkin myydä kirjoja, mutta vain tiettyyn hintarajaan asti (vähempiarvoisia kirjoja). Varsinaiset kirjakaupat eivät puuttuneet käytäntöön niin kauan kuin muut jälleenmyyjät myivät sellaisia painotuotteita, jotka eivät olleet houkuttelevia laajan valikoiman kirjakaupalle. Hintakilpailu kirjakauppojen välillä oli harvinaista vielä välittömästi kaupan vapautumisen jälkeenkin (Repo 2003a, 71). Kustantajat asettivat suositushintoja, joita käytännössä kaikki alan toimijat noudattivat (Hellemann 1984, 35). Muuttunut kilpailutilanne alkoi kuitenkin näkyä uusien yritysten perustamisaltaoina. Kuten Jarl Hellemann (1984, 35) toteaa, Suomeen syntyi uusi amerikkalaisempi liiketoimintamalli: aggressiivinen tuote-esittely ja erittäin valikoiva markkinointi, kilpailu ja keskittyminen muutamaan menestysteokseen, kirjakauppakettujen synty, koventuneista tuotantovaatimuksista johtuva nimikkeiden rajoitettu valikoima, nopea varastonkierto ja sen myötä kirjan elinkaaren lyhentyminen. Nämä alun jännitteet vähenivät kuitenkin nopeasti. Nykyisin hintakilpailua esiintyy tavallisimmin tärkeiden juhlapyhien aikoihin, mutta se ei koskaan ole ollut niin kovaa kuin on saatettu luulla. Hinnat ovat nykyään lähes samat kirjakaupoissa, tavarataloissa ja marketeissa.

Kuten oli odotettua, kiinteästä hinnoittelusta luopuminen alkoi suosia taloudellisesti lupaavimpia teoksia. Varmoihin menestysteoksiin keskittyminen on johtanut uudenlaiseen kirjojen ja kirjailijoiden ”brändäämiseen” suuren osan kustannetusta kirjallisuudesta jäädessä lähes näkymättömäksi ”harmaaksi kirjallisuudeksi” (Niemi 2000, 158). Tästä johtuen muutamia harvoja nimikkeitä myydään enemmän kuin koskaan ennen loppujen jäädessä myyntimäärissä aiempaan tai pienempään tulokseen (Hellemann 1984, 36). Tällainen bestsellerismi on varmasti taloudellisesti kannattavaa, mutta kulttuuripoliittisesti ehdottoman epäsuotavaa. Hellemann (1984, 36) mainitsee myös joukon muita kirjakauppa-alan ammattilaisten jo 1960-luvulla esittämiä, säännöstelyn purkamiseen liittyviä uhkakuvia: kirjakauppojen valikoiman kaventumisen, asiakaspalvelun laadun heikkenemisen, varsinaisten kirjakauppojen katoamisen ja tietokirjallisuuden, taidekirjojen ja runoteosten hintojen nousun sekä ”vähäarvoisen” kirjallisuuden määrän kasvun. Nyt, yli 35 vuotta markkinoiden vapautumisen jälkeen, voimme havaita osan näistä uhista toteutuneen ja osan jääneen toteutumatta.

Kirjojen jälleenmyynti ja jakelukanavat

Kuten edellä mainittiin, on kirjojen jälleenmyynti Suomessa nykyisin järjestetty monilla eri tavoilla. Useita uusia jakelukanavia on perustettu sen jälkeen kun kirjojen hinnoittelu vapautui vuonna 1971. Suurin osa niistä on osoittautunut menestyviksi kilpailijoiksi varsinaisille kirjakaupoille. Viime vuosina varsinaisten kirjakauppojen asema on pysynyt vakaana. Kun kirjakaupat vuonna 1999 kirjasivat 35,6 prosentin osuuden kaikesta kuluttajahintaisesta kirjamyynnistä, niiden osuus nousi vuoteen 2004 mennessä 39,1 prosenttiin ja laski seuraavana vuonna 38,3 prosenttiin (KPL:n toimintasuunnitelma). Ottaen huomioon, että kirjakaupat menettivät 1970- ja 1980-luvulla paljon suurempia markkinaosuuksia, niiden tilanne vaikuttaa 1990-luvun jälkeen vakiintuneen. On kuitenkin huomattava, että kirjakauppaketjut ovat saavuttaneet erittäin vahvan aseman nykyisessä kirjakauppajärjestelmässä ja uhkaavat yhä yksittäisten ketjuihin kuulumattomien kirjakauppojen asemaa. Kirjakauppaketjut on jaettu sisäisen rakenteensa mukaan vapaaehtoisiin kauppiasketjuihin, kuten Info, KIPA ja Kirja-Q, joita kutsutaan myös yksityisiksi ketjuiksi, ja ketjuihin, jotka omistavat myymälänsä, eli Suomalainen Kirjakauppa ja Akateeminen Kirjakauppa. Vapaaehtoiset kauppiasketjut ovat kasvaneet sitten 1970-luvun. Näihin ketjuihin liittymiselle on useita syitä. Yleisimmät syyt ovat suuremmat alennukset ja muut taloudelliset edut. Liittymällä yksityiseen ketjuun yksittäiset kirjakauppiat saavat paremmat ehdot kustantajilta ja tukkukaupalta ja voivat siten kasvattaa marginaaliaan. Kiristyneen kilpailun vuoksi kaikki kaupan osapuolet pyrkivät varmistamaan kannattavuutensa. Kirjakauppojen välinen kilpailu onkin nykyään kovaa – kovempaa kuin koskaan ennen.

Myös kirjakerhoilla on aina ollut vahva asema suomalaisilla kirjamarkkinoilla. Ensimmäisen kirjakerhon perustamisen jälkeen vuonna 1969 ne ovat levinneet nopeasti ja niillä onkin nykyisin yli puoli miljoonaa jäsentä. Viime vuosina kirjakerhojen osuus kirjakaupasta on ollut noin 10 prosentin luokkaa. (Stockmann et al. 2005, 34.) Kirjakerhot myyvät yleensä kirjoja alle kustantajien suositushintojen – sikäli kun suositushintoja enää annetaan. Mielenkiintoinen seikka on kirjakerhojen omistuspohja: suuret kustantajat

omistavat kaikki kirjakerhot.³ Muu jälleenmyynti (tavaratalojen, markettien ym.) kattaa noin 20 prosenttia kaikesta kirjakaupasta, ja kokonaisuutta tarkastellessa voidaan huomata, että eri jakelukanavien markkinaosuudet eivät viimeisen 10 vuoden aikana ole juuri muuttuneet. Ainoa merkittävä muutos on tapahtunut kustantajien suoramyynnissä, joka on laskenut reilusta 20 prosentista noin 15 prosenttiin.

Kirjojen välityksen helpottuminen näkyi luonnollisesti kilpailun kovenemisena. Kun kirjakauppa vuonna 1971 vapautettiin säännöstelystä, varsinaisten kirjakauppojen markkinaosuus oli yhä 57 prosenttia, kun taas kustantajien osamaksumyynnin osuus oli 23 prosenttia, kirjakerhojen osuus 10 prosenttia, muiden kirjojen jälleenmyyjien kuten tavaratalojen ja markettien osuus 6 prosenttia ja lopun vähittäiskaupan osuus 3 prosenttia. (Kaimio 1984, 55.)

Tilanne on muuttunut suuresti kolmenkymmenen vuoden aikana. Seuraavasta taulukosta käy ilmi, että varsinaiset kirjakaupat ovat jatkuvasti menettäneet markkinaosuuksia muiden jälleenmyyjien, kuten tavaratalojen ja markettien kasvattaessa osuuttaan merkittävästi. Kirjakerhojen asema on kuitenkin pysynyt vakaana. Kustantajien suoramyynnin laskua selittää lähes aina osamaksumyyntinä myytyjen tietosanakirjojen ja laajojen hakuteosten myynnin väheneminen.

Taulukko 1.
Kirjamyynti yksityisille asiakkaille jakelukanavittain prosentteina

Vuosi	1971	1983	2004
Kirjakaupat	58	49	39
Kirjakerhot	10	12	10
Kustantajien myynti (sis. osamaksumyynti)	23	16	17
Muut jälleenmyyjät	9	23	34

Lähteet: Kaimio 1984, 54 ja Stockmann et al. 2005, 33.

³ Kaimio (1984, 57) huomauttaa, että ainakin 1980-luvun puolivälissä kustantajat hoitivat yli puolet kirjojen jälleenmyynnistä.

Eri jakelukanavilla on omat etunsa ja rajoituksensa, ja ne toimivat erilaisilla markkinastrategioilla. Sellaiset jälleenmyyjät, joilla kirjat ovat vain osa muuten laajaa tuotevalikoimaa, kuten tavaratalot ja marketit, keskittyvät yleensä bestsellereihin. Varsinaiset kirjakaupat sen sijaan pyrkivät tarjoamaan laajan nimikevalikoiman ja oletettavasti parasta palvelua. Kirjakerhot ovat osoittautuneet varsin kilpailukykyisiksi. Vaikka niiden markkinaosuudet ovat laskeneet, ne tarjoavat sellaiselle asiakkaalle, jolla ei ole erityisiä toiveita, helpon ja varsin edullisena markkinoidun tavan ostaa kirjoja. Kaimion (1984, 63) mukaan kirjakerhoja pidetään muissa maissa jonkinlaisena lisäpalveluna sellaisille asiakkaille, jotka eivät juuri käy varsinaisissa kirjakaupoissa. Suomessa ei kuitenkaan ole nähtävissä tällaista eroa kirjakerhojen jäsenien ja kirjakaupassa usein asioivien välillä.

Kirjakauppaketjut

Perinteiset kirjakauppaketjut ovat osakeyhtiöiden omistamia, eli niiden myymälät eivät ole erillisiä toimijoita, vaan yhden yhtiön jälleenmyyntipisteitä. Suomessa tällaisia ketjuja ovat Suomalainen Kirjakauppa ja Akateeminen Kirjakauppa. Suurin kansallinen kirjakauppaketju on nykyisin Suomalainen Kirjakauppa, joka on kasvanut merkittävästi 1990-luvulta lähtien. Lokakuussa 2005 Suomalaisella oli 61 myymälää omalla nimellään ja sen lisäksi viisi ostamansa Yliopistokirjakaupan nimellä. (Stockmann et al. 2005, 25.) Näiden lisäksi Suomalaisella on ollut vuodesta 2001 alkaen kaksi Reader's-pokkarimyymlää Helsinki-Vantaan lentokentällä, lukiokirjoihin erikoistunut Lukiolaisten Kirjakauppa ja Virossa kolme Apollo Raamattumaja -myymälää. Suomalainen on ensimmäinen ketju, joka on menestyksekkäästi kasvattanut markkinaosuuttaan huolellisesti suunnatuilla yritysvaltauksilla. Vuonna 1997 Suomalainen otti haltuunsa kuusi Akateemisen Kirjakaupan myymälää, mikä kasvatti yhä sen markkinaosuutta, mutta ei laajentanut yrityksen maantieteellistä toimialuetta (Stockmann et al. 2005, 25). Ketjun liikevaihto oli vuonna 2000 noin 106 miljoonaa euroa, josta noin 60 prosenttia syntyi kirjamyynnistä. Suomalaisen verkkokirjakauppa Suomalainen.com on ollut toiminnassa vuodesta 1999. Sen tietokannassa on 100 000 kotimaista nimikettä, yli kolme miljoonaa nimikettä englanninkielistä kirjallisuutta ja 30 000 koti- ja ulkomaista aikakausjulkaisua.

Akateeminen Kirjakauppa perustettiin vuonna 1893 ja se on yksi vanhimmista yhä toimivista kirjakaupoista. Akateemisella on yhteensä kuusi toimipistettä neljässä suurimmassa kaupungissa: kolme Helsingissä⁴, yksi Espoossa, Tampereella ja Turussa. Stockmann-tavarataloketju on omistanut Akateemisen vuodesta 1930. (Stockmann et al. 2005, 25.) Ketjuun kuului aikaisemmin yksitoista myymälää. Vuonna 1998 päätettiin, että Akateemisen myymälöitä tulisi olemaan vain niissä kaupungeissa, joissa on Stockmann-tavaratalo. Akateemisen liikevaihto oli vuonna 2000 noin 75 miljoonaa euroa. Akateeminen.com on Akateemisen Kirjakaupan menestyksekkäs verkkokirjakauppa. Akateeminen käsitetään usein ”parhaaksi” suomalaiseksi kirjakaupaksi, ja näyttääkin siltä, että ketju on onnistunut hyvin merkkipääomansa kasvattamisessa eli brändäämisessä luomalla tunnistettavan yrityskuvan. Koska Akateemisen myymälät sijaitsivat ainoastaan neljässä suuressa kaupungissa, se nähdään usein ”urbaanina” ketjuna, kaikkine vaikutelmaan liittyvine etuineen ja haittoineen.

Yksityiset ketjut

Edellä käsitellyt perinteiset ketjut ovat joutuneet monen vapaaehtoisen kauppiasketjun haastamiksi. Nämä vapaaehtoiset kauppiasketjut muodostuvat yksityisten kirjakauppojen yhteenliittymistä ja niiden tarkoituksena on parantaa yksityisten kirjakauppojen kilpailuasemaa hankinta- ja neuvottelutilanteissa ja lisätä niiden näkyvyyttä. Vapaaehtosiin kauppiasketjuihin lukeutuvat Osuuskunta Informaatiokirjakauppa (Info), KIPA Osuuskunta (KIPA) ja Kirja-Q. Info on nykyisin suurin suomalainen yksityinen ketju. Sen perusti vuonna 1972 yhdeksän yksityistä kirjakauppaa tarkoituksenaan parantaa paikallisten kirjakauppioiden kilpailuasemaa yhteisostojen, yhteisen markkinoinnin ja yhteisten liiketoimintamallien avulla ja tarjoamalla harjoittelumahdollisuuksia ja konsultointia. (Stockmann et al. 2005, 26.) Suurimmillaan Info oli 1980-luvulla, jolloin siihen kuului 90 kirjakauppaa. (Repo 2003b, 80.) Ehtona Infon jäsenyydelle on 2,3–3 miljoonan euron

⁴ Helsingin keskustan myymälän suunnitteli arkkitehti Alvar Aalto, ja se on nykyisin yksi maailman suurimmista kirjakaupoista.

vuotuinen liikevaihto ja myymälän sijainti yli 30 000 asukkaan kunnassa. Infon vahvuudesta, jäsenyritysten suuresta koosta, on kuitenkin tullut sille rasite. Vaikka jäsenten suuri koko näkyy liikevaihdon määrässä, se vaikeuttaa kuitenkin suurten ja pienten jäsenten etujen yhteensovittamista. (Repo 2003b, 80.) Tästä ristiriidasta johtuen osa suurista jäsenistä erosi Infosta. Vuonna 2005 siihen kuului 44 jäsenyritystä⁵ eri puolilla maata. Info on, kuten muutkin yksityiset kirjakauppa- ja osuuskunta, joka on jäseniensä omistama. Vuonna 2001 Infon yhteenlaskettu liikevaihto oli noin 54 miljoonaa euroa, josta noin 50 prosenttia muodostui kirjojen jälleenmyynnistä. (Stockmann et al. 2002, 20.)

KIPA:n, järjestyksessä toisen vapaaehtoisen kauppiasketjun, perusti 95 perustajajäsentä vuonna 1984. Vuoden 2005 lokakuussa siihen kuului 63 jäsentä eri puolilla maata. (Stockmann et al. 2005, 26.) KIPA houkutteli jäsenikseen ennen muuta niitä kirjakauppoja, jotka eivät täyttäneet Infon vaatimuksia vuotuisen liikevaihdon tai sijainnin suhteen. (Repo 2003b, 80.) Näiden lisäksi KIPA-ketjuun liittyi sellaisia jäseniä, jotka olisivat voineet liittyä Info-ketjuunkin. Keskimäärin KIPA-kirjakaupan jäsen on pienempi kuin Info-ketjun jäsenliike. KIPA:n liikevaihto vuonna 2000 oli noin 17 miljoonaa euroa.

Kirja-Q-ketjun perusti kahdeksan KIPA-ketjun entistä jäsentä vuonna 2000. Jäseniä oli vuonna 2005 kolmetoista. (Stockmann et al. 2005, 26.) Kirja-Q:n perustaneet kirjakaupat kuuluivat KIPA-ketjun suurimpiin ja sijaitsivat taajaan asutussa Etelä-Suomessa. (Repo 2003b, 81.) Ketjun yhdistetty liikevaihto oli vuonna 2000 noin 7 miljoonaa euroa. (Stockmann et al. 2002, 21.)

Itsenäiset kirjakaupat ja muut jälleenmyyjät

Edellä mainittujen perinteisten ketjujen ja vapaaehtoisten kauppiasketjujen lisäksi Suomessa on suuri joukko itsenäisiä kirjakauppoja. Niitä on yhä noin sata ja niiden yhteenlaskettu liikevaihto oli vuonna 2000 noin 23 miljoonaa

⁵ 38 yksittäistä jäsenyritystä, joilla on 44 myymälää. Jokainen myymälä lasketaan kuitenkin jäseneksi.

euroa (Repo 2003b, 81). Verrattaessa tätä liikevaihtoa Suomalaisen Kirjakaupan tai Akateemisen Kirjakaupan vastaaviin lukuihin käy ilmi, kuinka keskittynyttä kirjojen jälleenmyynti Suomessa on. Keskimäärin riippumaton kirjakauppa on pienempi kuin ne kirjakaupat, jotka toimivat jonkun ketjun yhteydessä.

Erikoiskirjakaupat keskittyvät myynnissään tiettyihin aihealueisiin. Vuonna 2005 tällaisia erikoiskirjakauppoja oli 103. Suurimman erikoiskirjakauppojen ryhmän muodostaa 28 Kristillistä kirjakauppaa. Noin puolet erikoiskirjakaupoista sijaitsee Helsingissä. (Stockmann et al. 2005, 26.) Tämä korostaa Helsingin suurta merkitystä suomalaisen kirjakaupan keskuksena. Luonnollisesti erikoiskirjakauppojen asiakaskunta koostuu pienistä hajanaisista ryhmistä, joista muodostuu tarpeeksi suuria, kaupallisesti kannattavia asiakaskuntia vain suurissa kaupungeissa.

S-ryhmällä, johon myös Sokos-tavaratalot ja S-marketit kuuluvat, on joukko kirjaosastoja. Kuitenkin vain niiden osastojen, jotka ovat rekisteröityneet kirjakauppahakemistoon tai jotka Suomen Kustannusyhdistys laskee kirjakaupoiksi, katsotaan olevan varsinaisia kirjakauppoja. Vuonna 2005 tällaisia kirjakauppoja oli 36. (Stockmann et al. 2000, 26.)

Edellä mainittujen 36:n S-ryhmään kuuluvan kirjaosaston lisäksi on vielä 142 kirjaosastoa Anttila-tavarataloissa, Citymarketeissa, Prisma-myymlöissä ja Euro/Eka/Maximarketeissa. Näitä ei kuitenkaan voi laskea varsinaisiksi kirjakaupoiksi, sillä niiden valikoima rajoittuu yleensä hyvin myyviin uutuusteoksiin. Lisäksi tässä muussa kirjojen jälleenmyynnissä valikoima on usein hyvin rajoittunut. Kioskit ja huoltoasemat myyvät niin kutsuttua kiosikirjallisuutta ja sarjakuvia. (Ks. Stockmann et al. 2000, 21.)

Käytettyjen kirjojen kauppa

Vanhojen kirjojen myynti yleistyi Suomessa 1700-luvun lopulla, eikä antikvaarinen kirjakauppa ole 1800-luvun lopun jälkeen juuri muuttunut. (Uusitalo ja Lassila 1988, 6, 41).⁶ Nykyään Suomessa on noin 200 käytettyjen

⁶ Antikvaarisen kirjakaupan historiallisesta kehityksestä Suomessa ks. Uusitalo ja Lassila 1988, 6–10.

kirjojen kauppaa. Uusitalo ja Lassila (1988) esittävät yhden mahdollisen tavan jakaa antikvaariset ja käytettyjen kirjojen kaupat kolmeen ryhmään: 1. perinteiset antikvaariset kirjakaupat, 2. yleiset antikvaariset tai käytettyjen kirjojen kaupat ja 3. muut käytetyn tavaran liikkeet. Ensimmäinen ryhmä on mahdollista jakaa klassisiin antikvariaatteihin, jotka keskittyvät kirjakeräilijöiden suosimiin nimikkeisiin, ja moderneihin antikvariaatteihin, jotka kelpuuttavat myös jäännöserät valikoimiinsa. Erityisesti pienet kustantajat, joiden on vaikea saada kirjojaan myyntiin varsinaisiin kirjakauppoihin, hyödyntävät käytettyjen kirjojen kauppaja jäännöserien jakelussa.

Käytettyjen kirjojen kauppaja on melko vähän johtuen kapeasta asiakaspohjasta ja vaikeuksista vanhojen kirjojen hankkimisessa. 1970-luvulla käytettyjen kirjojen kauppajien määrä lisääntyi johtuen kirjakaupan vapautumisesta ja sen kokonaisseurauksista kirja-alalla. Kustantajat pienensivät varastojaan, mikä johti kirjojen saatavuuden heikkenemiseen. Käytettyjen kirjojen kaupat vastasivat tästä johtuvaan kysyntään.

Verkkokirjakaupat

Verkkokirjakaupan markkinaosuuksista on vaikea saada tarkkoja lukuja. Tällä hetkellä Suomen Kustannusyhdistyksen tilastot on ainoa käytettävissä oleva luotettava lähde, joka sekin kattaa vain tiedot jäseniensä myynnistä. Kustannusyhdistyksen tietojen mukaan verkkomyynnin osuus oli 1,3 prosenttia vuonna 2000 ja 4,7 prosenttia vuonna 2005. Kirjakauppaliiton mukaan kirjojen verkkomyynnin kokonaisarvo on noin 22 miljoonaa euroa, josta noin 16 miljoonaa euroa koostuu kotimaisesta (kirjakauppojen, kirjakerhojen ja kustantajien) verkkokaupasta ja noin 6 miljoonaa euroa kansainvälisestä verkkokaupasta. Nykyisin Suomessa on vain kaksi pelkästään Internetissä toimivaa kirjakauppaa: vuonna 2005 perustettu ruotsalainen AdLibris⁷ ja Suurikuu, joka on Suuren Suomalaisen Kirjakerhon tytäryhtiö. Niiden määrän on ennustettu kuitenkin kasvavan tulevina vuosina, sillä verkkokirjakaupan toiminta vaatii vähemmän pääomia kuin perinteisen kirjakaupan.

⁷ Sen omistaa ruotsalainen mediakonserni Bonnier.

Yleisesti verkkokirjakaupan kasvu ei ole vastannut odotuksia. Vielä muutama vuosi sitten asiantuntijat ennustivat 10 prosentin markkinaosuutta verkkokirjakaupalle, mutta arviot ovat muuttuneet maltillisemmiksi. (Niilola 2003, 85.) Kasvun hitaudelle on monia syitä. Kari Niilola esittää, että kuluttajien vastahakoisuus voi olla yksi niistä (mt., 83). Vaikka kuluttajat arvostavat verkkokirjakauppojen laajoja valikoimia, he ovat tottuneet tutustumaan kirjoihin kirjakaupassa ja arvioimaan niiden sisältöä paikan päällä.⁸ Lisäksi hän toteaa, että tavallisesta kirjakaupasta tilatut tuotteet toimitetaan asiakkaalle yhä nopeammin kuin verkkokirjakaupoista tilatut tuotteet. Toinen tärkeä tekijä on henkilökohtainen palvelu ja neuvonta, johon asiakkaat ovat tottuneet tavallisissa kirjakaupoissa. Tällä hetkellä verkkokauppojen asiakaskunta koostuu paljolti nuorista, vaikka myös yritykset, kirjastot ja opiskelijat tutustuvat verkkokirjakauppaan yhä paremmin. (Mt., 86.)

Kirjakerhot

Kirjakerhojen kehitys alkoi Suuren Suomalaisen Kirjakerhon, ensimmäisen kansallisen kirjakerhon, perustamisella vuonna 1969.⁹ Kirjakerhot tulivat Suomeen noin 50 vuotta muuta Eurooppaa jäljessä. Pertti Araviidan (1982, 68) mukaan myöhäisen kehityksen syynä olivat kehittymättömät suoramarkkinointistrategiat¹⁰ ja varsinaisten kirjakauppojen perinteinen vahva asema kirjojen pääasiallisina välittäjinä. Aluksi Suuri Suomalainen Kirjakerho oli WSOY:n, Otavan ja Tammen yhteisprojekti. Nykyään kerhon ainoa omistaja on Otava. Koska kävi ilmi, että toiminta oli erittäin menestyksestä, toiminnan alkuunpanijat päättivät laajentaa liiketoimintaa. Ne perustivat useita kirjakerhoja Suuren Suomalaisen alaisuuteen: perustettiin Kolibri (1971), Femi – Suuri naistenkerho (1977) ja Laatukirjasto (1980)

⁸ Useat verkkokirjakaupat ovat vastanneet kuluttajien tarpeeseen tutustua kirjoihin paremmin ennen ostopäätöstä tarjoamalla kirjojen sisällysluettelaita ja jopa tekstinäytteitä nähtäviksi verkossa.

⁹ Suuri Suomalainen Kirjakerho perustettiin virallisesti vuonna 1986, mutta sen kaupallinen toiminta alkoi vuoden 1969 alussa.

¹⁰ Araviita huomauttaa, etteivät laajamittaisen suoramarkkinoinnin tekniset edellytykset olleet tarpeeksi kehittyneet ennen 1960-luvun loppua.

(Araviita 1982, 69).¹¹ Jo perustamisvuoden lopussa Suurella Suomalaisella Kirjakerholla oli noin 43 000 jäsentä (Repo 2003a, 70). Vuosien 1969 ja 1976 välillä jäsenmäärä kasvoi 43 000:sta 233 000:een (Araviita 1982, 69).

Suuren Suomalaisen Kirjakerhon esimerkin rohkaisemina muutkin kustantajat ryhtyivät kirjakerholiiketoimintaan. Kolme vuotta Suuren Suomalaisen Kirjakerhon perustamisen jälkeen toinen kustantajaryhmä, Weilin + Göös, Arvi A. Karisto Oy, K. J. Gummerus Oy ja Kirjayhtymä Oy, perusti Suomeen toisen kirjakerhon, Uuden Kirjakerhon. Kaksi voimakkaiden omistajien omistamaa kirjakerhoa jakoi keskenään lähes koko kirjakerhotoiminnan markkinat, mikä Araviidan mukaan oli pääsyy siihen, etteivät ulkomaiset yritykset edes yrittäneet tulla Suomen markkinoille, vaikka osa niistä olikin varmasti suunnitellut sitä aiemmin. (Araviita 1982, 63.)

1980-luvun alussa Suomessa oli 18 kirjakerhoa ja niillä yli puoli miljoonaa jäsentä (Araviita 1982, 70). Koska heikosti myyvien nimikkeiden osuus on aina suurempi kuin menestysteosten, kaunokirjallisuuden kustantaminen ei olisi useimmille kustantajille kannattavaa ilman kirjakerhoja. Vaikka uutuuskirjat olivat aikaisemmin saatavissa vain varsinaisissa kirjakaupoissa, kirjakerhot ovat edenneet tällekin suojellulle liiketoiminnan osa-alueelle ja myyvät uusia nimikkeitä välittömästi niiden ilmestyttyä. (Kaimio 1984, 76.) Suomessa ei siis ole senkaltaista rajoitusta, joka sallisi kirjakerhopainosten julkaisemisen vasta kuukausia teoksen julkaisemisen jälkeen, kuten esimerkiksi Saksassa. Tämä olisikin täysin tarpeetonta, sillä Suomessa kustantajat kuitenkin omistavat kirjakerhot.

Kirjakerhoihin liitytään eri puolilla maailmaa samoista syistä: halvempien hintojen ja kaunokirjallisuuden helpon saavutettavuuden vuoksi. Kirjakerhojen lehdet tutustuttavat jo ennakolta kirjaan ja posti tuo sen kotiovelle asti. Valtavan kirjatutannon äärellä monet asiakkaat tuntuvat menettävän kosketuksen kaunokirjallisuuteen. He seuraavat voimattomina uusien nimikkeiden vyöryä kirjakauppoihin. Kun esimerkiksi kirjakerho sitten esittelee ja suosittelee muutamia kirjoja valtaisasta kaunokirjallisuuden valikoimasta, se tuntuu suurelta helpotukselta. Kirjakerhot eivät kuitenkaan uhkaa kirjakauppojen asemaa kilpailussa. Lisäksi kirjakerhot keskittyvät myymään sellaisia nimikkeitä, joiden menekki on suuri ja joita kustantajat mainosta-

¹¹ Useimmat pienemmistä ”sivukirjakerhoista” toimivat vain muutaman vuoden.

vat näkyvästi. Aktiivinen lukija on usein kirjakerhon jäsen, mutta asioi silti usein myös kirjakaupassa. (Araviita 1982, 100.) Suomessa, toisin kuin monessa muussa maassa, kirjakerhojen jäsenet ovat yleensä samoja asiakkaita, jotka asioivat usein kirjakaupoissa. Onkin vaikeata nähdä kirjakerhojen ja kirjakauppojen välillä selkeätä kilpailuasetelmaa.

Kirjakerhojäsenyyttä on tutkittu Suomessa kahteen otteeseen. Ensimmäisessä tutkimuksessa vuodelta 1981 mainitaan 18 kirjakerhossa olevan 522 000 jäsentä (Araviita 1982, 71) ja toisessa, vuoden 2003 tutkimuksessa viidentoista kirjakerhon jäsenmäärä on 630 000 (Repo 2003a, 70). Näin ollen kirjakerhojen jäsenmäärä olisi kasvanut vain vähän viimeisen 20 vuoden aikana. Nykyään kirjakerhoja on 15, ja niiden markkinaosuus on suuri. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että kirjakerhojen markkinasegmentti on kyllästetty eikä merkittävää kasvun mahdollisuutta enää ole. Merkittävimmät kirjakerhot ovat Suuri Suomalainen Kirjakerho, Uudet Kirjat, Johanna, Book Avenue ja kolme lasten kirjakerhoa Lasten Oma Kirjakerho, Leppäkerttu Kirjakerho ja Uppo-Nallen Kirjakerho.

Suomalaisen kirjakauppaverkoston rakenne

Suomesta, jossa aikaisemmin oli yksi maailman tiheimmistä kirjakauppaverkoista, on tullut eräällä tapaa ongelmatapaus. Kuten edellä kävi ilmi, kirjakauppa on Suomessa erittäin keskittyntä. Ketjuista on tullut vaikutusvaltaisimpia jälleenmyyjiä. Koska ne ostavat suuria määriä yksittäisiä nimikkeitä, ne saavat myös suurimmat alennukset ja voivat jossain määrin myös vaikuttaa kaupan ehtoihin. Niillä on myös suurin mahdollisuus vaikuttaa hankinta- ja neuvottelutilanteissa. Ketjuihin kuuluvat kirjakaupat ovat suurempia ja paremmin varusteltuja kuin itsenäiset kirjakaupat, mistä on niille varmasti etua kilpailutilanteessa. Itsenäiset kirjakaupat ovat taas pienempiä ja yleensä heikommin kannattavia. Kirjojen jälleenmyynnistä on tullut riskialttiimpaa ja monimutkaisempaa liiketoimintaa. Vanhat kirjakauppiat luopuvat yksityisistä myymälöistään ja nuoret kirjakauppiat pitävät usein yksityisen kirjakaupan avaamista taloudellisena itsemurhana. Ne harvat uudet kirjakaupat, joita avataan, toimivat yleensä osana jotain suurista kirjakauppaketjuista. Lisäksi ketjut keskittyvät kaupunkeihin ja suuriin

kuntiin. Näin ollen itsenäisten kirjakauppojen määrä vähenee eniten tällaisilla tiheään asutuilla seuduilla, koska ne eivät voi menestyä kilpailussa ketjujen kanssa. Harvempaan asutuilla seuduilla on vain pieniä kirjakauppoja, ja kirjakauppaverkon harventuminen on jättänyt jotkin kunnat kokonaan ilman kirjakauppaa. Vaikka kirjakauppaverkon rakennemuutos alkoi markkinoiden vapautuessa vuoden 1971 jälkeen, ei määrähintajärjestelmästä luopumista voi syyttää kaikesta sen jälkeen tapahtuneesta kehityksestä. Kirjakauppojen väheneminen alkoi jo ennen vuotta 1971. Viime vuosikymmenten kehitys – kirjakauppojen nopean harvenemisen jatkuminen, kannattavuuden lasku ja kirjakauppaketjujen syntyminen – liittyvät kuitenkin markkinoiden vapautumiseen.

Taulukko 2.

Myyntipisteiden määrän muutos eri jakelukanavien osalta vuosina 1970–2002

	1970	1980	1990	1996	2003	2006
Kirjakaupat	574	409	392	322	273	265
Marketit ja tavaratalot	165	133	88	62	38	38
Erikoiskirjakaupat	..	30	43	60	108	133

Lähde: Repo 2003b, 78.

Jo 1960-luvun lopulla alkanut varsinaisten kirjakauppojen väheneminen jatkuu yhä. Vaikka kaikissa kunnissa ei olekaan kirjakauppaa, ei se välttämättä tarkoita, että lähin kirjakauppa olisi erityisen kaukana tai hankalasti saavutettavissa. Kirjakauppa on usein siellä, mihin muutkin palvelut ja kaupat ovat keskittyneet. Markkina-alueen vertailuysikkönä on hyvä käyttää seutukuntaa, joita on Suomessa 77 (2005). Seutukuntien asukasluku vaihtelee suuresti. Helsingin seutukunnassa¹² on yli miljoona asukasta. Luonnollisesti kirjakauppaverkko on tihein taajaan asutuilla seuduilla.

¹² Helsingin seutukuntaan kuuluvat Espoo, Helsinki, Hyvinkää, Järvenpää, Kauniainen, Kerava, Kirkkonummi, Mäntsälä, Nurmijärvi, Pornainen, Siuntio, Tuusula ja Vantaa.

Taulukko 3.
Kirjakauppojen (laaja nimikevalikoima) lukumäärä seutukunnissa

Kirjakauppoja	Seutukuntia
yli 20	1 (Helsinki)
10 – 20	2 (Tampere, Turku)
5 – 9	12
2 – 4	42
1	14
ei yhtään	6

Lähde: Kirjakauppaliitto Tietopaketti 2005/5: 10.

Vain kolmen suuren seutukunnan alueella on yli kymmenen kirjakauppaa: Helsingin, Tampereen ja Turun. Useimmissa seutukunnissa on kahdesta neljään kirjakauppaa, mitä voi pitää kohtuullisena kattavuutena. Vain kuuden seutukunnan alueelta puuttuu kirjakauppa kokonaan: Loimaan (37 000 asukasta), Länsi-Saimaan (20 000 asukasta), Tornionlaakson (10 000 asukasta) ja Ahvenanmaan kolmen seutukunnan alueelta. (Kirjakauppaliiton Tietopaketti 5/2005.) Kirjakauppojen määrän vähetessä verkkokauppojen, kirjakerhojen ja kustantajien suoramyyntien merkitys kasvaa niiden tuodessa kirjavalikoiman asiakkaiden ulottuville asuinpaikasta riippumatta.

Kirjakauppojen kilpailutilanne riippuu markkina-alueella olevien kirjakauppojen lukumäärästä ja potentiaalisen asiakaskunnan koosta. Mikäli seutukunta otetaan markkina-alueen tarkastelun yksiköksi, on todettava, että potentiaalisten asiakkaiden määrä vaihtelee suuresti seutukunnittain. Niinpä ei olekaan yllätys, että syrjäisemmällä, harvaan asutuilla alueilla on vähemmän kirjakauppoja. Jatkossa kirjakaupan rakenne riippuu yhä selvemmin paikallisesta keskittymisestä. On odotettavissa, että paikalliset tai seutukuntien keskukset jatkavat kasvuaan ja houkuttelevat yhä enemmän kauppvoja ja palveluita. Niinpä niiden houkuttelevuus lisääntyy, samalla kuin syrjäisemmät myyntipaikat menettävät merkitystään. Kirjastojen on katettava aukko, jonka lopettavat tai muuttavat kirjakaupat jättävät jälkeensä.

Kirjojen saatavuus – näytevarastojärjestelmä

Kirjojen saatavuus on viime vuosikymmeninä heikentynyt selvästi. Nykyisin laajan nimikevalikoiman välitön saatavuus on turvattu näytevarastojärjestelmällä. Noin 300 kustantajaa toimittaa laajan valikoiman kirjoja järjestelmään kuuluviin kirjakauppoihin, jotka vuorostaan sitoutuvat pitämään ne esillä näytevarastossaan. Huolimatta siitä, että järjestelmä vaikuttaa vanhahtavalta, se toimii nykyaikaisen logistiikan mukaan mahdollistaen tuotteiden helpon käsittelyn vähäisimmällä mahdollisella hallinnointipanoksella. Kirjavälitys huolehtii näytevarastojärjestelmään liittyvistä toiminnoista. Kirjakaupat on jaettu kolmeen näytevarastoluokkaan pääasiassa niiden liikevaihdon perusteella. Näytevarastojärjestelmä perustuu Suomen Kustannusyhdistyksen ja kirjakauppojen sopimukseen.

Kustantajat lähettävät yhden kappaleen kutakin näytevaraston kirjaa¹³ järjestelmään kuuluviin kirjakauppoihin maksutta. Järjestelmään eivät kuulu koulu- ja oppikirjat eivätkä tieteelliset julkaisut. Kirjakauppa on veloitettu pitämään vähintään yhden kappaleen kutakin näytevarastokirjaa esillä tietyn – yleensä vuoden tai jopa kahden – ajan. Tällaisten näytekappaleiden osuus on noin 50 prosenttia keskisuuren kirjakaupan varastosta ja pienen kirjakaupan varastosta se voi olla jopa 90 prosenttia. Mikäli kirjakauppa myy näytevarastoon kuuluvan kirjan, sen on tilattava uusi kappale tilalle – mikäli kirjaa ei myydä 1–2 vuoden kuluessa, kustantaja pyytää palauttamaan sen tai kirjakauppa voi halutessaan sen lunastaa. Kustantajat tarjoavat myymättä jääneitä kirjoja kirjakaupalle erittäin edullisesti kannustaen kirjakauppoja loppujen lopuksi ostamaan tuotteen valikoimiinsa. Näytevarastokirjojen palautus tapahtuu kaksi kertaa vuodessa ja näin vältetään suuret kustannukset, jotka aiheutuisivat, jos jokainen kirja käsiteltäisiin erikseen.

Näytevarasto mahdollistaa sen, että kirjakaupat voivat tarjota laajemman valikoiman nimikkeitä kuin useimmilla kirjakaupoilla olisi mahdollisuus tarjota ilman järjestelmää. Tämän lisäksi nuorten ja tuntemattomien kirjailijoiden teoksia saadaan esille lukijakunnan nähtäväksi, ja kustantajat hyötyvät järjestelmästä saadessaan esille nimikkeitä, jotka eivät kenties muuten olisi päätyneet kirjakaupan hyllyille lainkaan. Etenkin pienet kustan-

¹³ Kaikki kirjanimikkeet eivät kuulu näytevarastoon.

tajat tosin valittavat näytejärjestelmästä olevan niille haittaa. Kirjakaupat laiminlyövät joskus velvollisuutensa tilata myytyjen kappaleiden tilalle uusia. Syynä tähän saattaa olla kirjakauppiaiden epäilyksistä mahdollisuuksistaan myydä lisää samaa nimikettä tai yksinkertaisesti vastenmielisyyden pienkustanteita kohtaan. Oli syy mikä tahansa, käytös vaikuttaa epäoikeutetulta, sillä näytevarastojärjestelmä ei aiheuta kirjakaupalle itselleen minkäänlaista riskiä. Kustantajat kantavat koko vastuun. Lisäksi pienet kustantajat valittavat järjestelmän syövän niiden taloudellisia voimavaroja. Kuten eräs Kai Halttusen tutkimuksen (1995, 54) haastateltavista huomauttaa: Kirjan antaminen näytevarastojärjestelmään on kuin antaisi yhden vuoden luoton sadoille kirjakaupoille. Ja vasta konsignaatioajan päätyttyä kustantaja saa tietää teoksen myyntimäärän. Näytevaraston todellista merkitystä myynin edistämiseksi ei tiedetä, eikä sitä oikeastaan ole kyseenalaistettu johtuen järjestelmän suuresta kulttuuripoliittisesta merkityksestä.

Kirjakaupat on siis näytevarastojärjestelmässä jaettu kolmeen kokoluokkaan. Doris Stockmann, Niklas Bengtsson ja Yrjö Repo (2005) ovat tarkastelleet näytevarastonimikkeiden saatavuutta näissä kolmessa kokoluokassa. Tulokset ovat seuraavanlaisia: Vuoden 2004 lokakuun alussa näytevaraston ensimmäiseen kokoluokkaan kuului keskimäärin 5 293 nimikettä, toiseen kokoluokkaan kuului 4 021 ja kolmanteen 2 875 nimikettä. Kaikista nimikkeistä oli 35 prosenttia uutuuksia (samana vuonna julkaistuja ensipainoksia), 45 prosenttia oli edellisen vuoden ja 20 prosenttia sitä vanhempia kirjoja. Noin puolet nimikkeistä oli tietokirjoja, mikä alleviivaa niiden merkittävää osuutta Suomen kirjamarkkinoista. Kaunokirjallisuutta oli 30 prosenttia, lastenkirjoja 15 prosenttia ja nuortenkirjoja 5 prosenttia nimikkeistä. Kirjakaupoissa on riippuen kaupan koosta noin 500–2000 näytevarastojärjestelmään kuulumatonta teosta. Suurimmissa kirjakaupoissa niitä on kuitenkin huomattavasti enemmän. Keskisuurten kirjakauppojen valikoimissa on noin puolet Suomen Kustannusyhdistyksen edustamien kustantamoiden julkaisuista viimeisen kahden vuoden ajalta. (Ks. Stockmann et al. 2005, 20–21.)

Kirjan katsotaan olevan saatavilla niin kauan kuin kustantaja pitää sitä varastossa. Mikäli kustantaja ilmoittaa painoksen loppuneen, kirjakauppa voi yhä yrittää saada teoksen käsiinsä muualta. Jos kustantaja ei ota loppuunmyydyistä teoksista uutta painosta, teos ei ole enää saatavilla. Niinpä käytet-

tyjen kirjojen kaupoilla ja kirjastoilla on suuri merkitys vanhempien kirjojen jakelijoina. Suuri osa yli kaksi vuotta vanhoista nimikkeistä ei ole enää esillä kirjakaupoissa, vaan on saatavilla vain tilauksesta kirjakaupasta tai kustantajalta. Kirjakauppojen tietokannoissa on tiedot kaikkien kotimaisten kustantajien kirjojen hinnoista ja saatavuudesta. Kirjatilauksen toimitusaika vaihtelee yhdestä viiteen arkipäivään riippuen tilauksen vastaanottajasta. Kirjavälitys toimittaa tilauksen yleensä vuorokauden kuluessa, kustantajilla voi toimitukseen kulua useita päiviä tai jopa muutamia viikkoja.

Kirjojen elinkaaren lyhentyessä myös niiden saatavuus heikkenee. Kirja voidaan myydä loppuun pian julkaisemisen jälkeen ja uuden painoksen valmistuminen kestää aikansa – mikäli sellainen ylipäättään päätetään julkaista. Niinpä kuluttajalla voi olla vaikeuksia saada käsiinsä uuttakaan nimikettä. Helsingin ja Turun kirjamessut ovat osa ilmiötä. Ne ovat – toisin kuin muissa maissa – suuria myyntitapahtumia! Kaikki uudet nimikkeet on laitettu esille ja ne voi ostaa kustantajan myyntipisteestä. Messuvieras ajattelee, että on parasta ostaa uutuudet heti messuilta ja kerätä koko vuoden kirjasato ennaktoon, ennen kuin nimikkeet myydään loppuun, jolloin niitä on mahdotonta tai ainakin vaikea saada enää käsiinsä.

Katarina Eskola (1979, 44) kuitenkin huomauttaa, että kirjojen elinkaaren lyhentyminen ei välttämättä ole merkki kirjakauppajärjestelmän rappeutumisesta, sillä suurin osa kirjoista myydään vuoden sisällä niiden julkaisemisesta, minkä jälkeen niiden menekki vähenee selvästi. Mutta kun suurin osa kirjoista katoaa markkinoilta jo vuosi tai kaksi vuotta julkaisemisen jälkeen, kirjakauppa epäonnistuu ainakin osin sille annettussa tehtävässä kirjallisuuden tarjoajana.

Kirjamyynnin kehitys

Kirjojen myynti kasvoi vuodesta 1989 vuoteen 1996 noin 8 prosentin vuosivauhtia, mitä voidaan pitää vahvana kasvuna.¹⁴ Arvonlisäveron alennus vaikutti selvästi kuluttajien ostokäyttäytymiseen. Vuonna 2004 kirjoja ostettiin noin 30 miljoonaa kappaletta eli yhteensä 496 miljoonalla eurolla.

¹⁴ On huomattava, että muutokset nimiketietojen keräämistavassa ja luokittelussa vaikuttavat tilastoaineistoon. Esimerkiksi lastenkirjat (jotka eivät täytä kirjan muodol-

(Ks. Stockmann et al. 2005, 42.) Kirjoja myydään enimmäkseen suurlukutajille, eli hyvin pieni asiakasjoukko ostaa paljon kirjoja suuren enemmistön kuluttaessa huomattavasti vähemmän.

Kuluttajat ovat jo rajoittaneet rahankäyttöä kirjoihin ja muihin painotuotteisiin. On odotettavissa, että mikäli kirjojen hinnat kasvavat nopeammin verrattuna yleiseen kuluttajahintaindeksiin, kuluttajat rajoittavat kirjoihin käyttämäänsä rahamäärää. Erityisesti kirjakaupoille olisi haittaa tästä. Se voisi myös johtaa kustantajat keskittymään vielä entistäkin voimakkaammin bestsellereihin. Mikäli kotimaista tietokirjaa myydään yli tuhat kappaletta, sitä voidaan pitää menestysteoksena – ainakin pienelle tai keski-suurelle kustantamolle. Nimekkään kirjailijan ’brändi’-kirjaa voidaan tosin myydä 100 000 kappaletta. Kaunokirjallinen teos, jota myydään yli 5000 kappaletta, on jo hyvin myyvä teos. Runoteoksen 300 kappaleen myyntiä ja tieteellisen julkaisun 700–1000 kappaleen myyntiä pidetään kannattavana liiketoimintana.

Yrjö Repo (2003b, 84) huomauttaa, että kirja-ala on erittäin riippuvainen loka-joulukuun suuresta myynnistä. Joulunalusmyynti estää itse asiassa monen yhtiön vuotuisen liikevaihdon tappiollisuuden. Joulun ajan lisäksi koulujen alkamisaika elokuussa ja perinteinen alennusmyynti helmikuussa ovat keskeisiä tapahtumia kirjakauppiaan vuodenkierrossa. Kirja-alalla osataan hyödyntää juhlapyyhiä, joten ystävänpäivän ja äitienpäivän lisäksi monta muutakin juhlaa edeltävät mainoskampanjat. Erityistä julkisuutta saa suomalainen Kirjan ja ruusun päivä laajoine mainoskampanjoinen.

Seuraavasta taulukosta käy ilmi, että kirjamyynti kaikilla osa-alueilla – huolimatta ajoittaisista ylä- ja alamäistä – on pysynyt vakaana viimeiset kuusi vuotta.

lista määritelmää) on laskettu kirjoiksi vuodesta 1994 alkaen, mikä aiheutti myynnin rahallisessa arvossa tilastollista nousua. Etenkin Suomen Kustannusyhdistystä koskevien lukujen kohdalla on huomattava yhdistyksen jäsenmäärän kasvaneen 1990-luvun alkupuolella. Tilastollinen vaikuttavuus johtuu siitä, että pienten kustantamoiden lisäksi yhdistykseen liittyi myös suurempia kustantamoita, kuten Painatuskeskus (nykyisin Edita) ja Helsinki Media (nykyisin Sanoma Magazines Finland). Tämän lisäksi verotuksen aleneminen Suomessa vaikutti selvästi kirjamyyntiin. Sekä kirjojen jääminen liikevaihtoverotuksen ulkopuolelle että myöhempi arvonlisäveron alentaminen laskivat kirjojen hintoja ja tukivat niiden myyntiä.

Taulukko 4.
Kirjamyynti 1999–2005 (1000 kappaletta)*

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Kaunokirjallisuus	4 502	4 997	4 413	4 442	4 456	5 015	4 965
Lasten- ja nuortenkirjallisuus	7 945	8 124	9 340	8 016	7 557	7 377	8 055
Tietosanakirjat	393	402	486	366	338	266	337
Muu tietokirjallisuus	7 100	7 497	7 314	7 081	7 322	7 546	7 535
Yhteensä	19 940	21 020	21 553	19 905	19 673	20 204	20 892

* Ainoastaan Suomen Kustannusyhdistyksen jäsenet. Ei sisällä koulu- ja oppikirjoja.

Lähde: Suomen Kustannusyhdistyksen vuotuiset tilastot.

On arvioitu, että tulevaisuudessa kirjanimikkeiden määrä pysyy kuluttaja-tuotteiden osalta samana tai kasvaa. Sähköiset e-kirjat tulevat ainakin joidenkin painettujen kirjojen rinnalle. Jotkin teokset voidaan myös julkaista pelkästään sähköisessä muodossa e-kirjana. Institutionaaliset julkaisut keskittyvät yhä enemmän Internetiin ja luopuvat jopa kokonaan perinteisistä fyysisistä jakelukanavista. Painettujen kirjojen myynnin odotetaan pysyvän nykytasolla tai kasvavan hitaasti. Sähköisten e-kirjojen myynnin odotetaan kuitenkin kehittyvän nopeammin kuin painettujen. Jako useaan jakelukanavaan tulee säilymään ja verkkokirjakauppojen merkitys jatkaa kasvuaan. Stockmann, Bengtsson ja Repo (2005, 103) odottavat sähköisten e-kirjojen kasvattavan markkinaosuuttaan tulevina vuosikymmeninä. Heidän mielipiteensä perustuu kokemuksiin, joita sähköisestä aineistoista on saatu kouluissa. Mitä enemmän nuoret kohtaavat e-kirjoja ja muuta sähköistä opetusmateriaalia, sitä paremmin he tietenkin tottuvat niihin. Niinpä innokas e-kirjojen lukijasukupolvi voikin olla jo tuloillaan. E-kirjojen kaupallisen levityksen uskotaan seuraavan painettujen kirjojen vastaavia malleja. Mikäli e-kirjoista tulee taloudellisesti menestyviä, myös vakiintuneet kirjojen jälleenmyyjät alkavat käydä niillä kauppaa. Lisäksi saattaa syntyä kirjakauppoja, jotka ovat erikoistuneet vain e-kirjoihin. Sähköisellä e-kirjalla voi olla merkityksensä myös helppona ja halpana tapana kustantaa vaikeasti

myytäviä teoksia, kirjojen elinkaaren pidentäjänä tai kaupallisesti kannattamattomien teosten saatavuuden parantajana.

Kirjojen hintakehitys

Kari Niilolan (2003, 86) mukaan kirjojen hinnat ovat Suomessa EU-maiden (EU 15) korkeimmat. Suomen markkinoille otetut pienet painosmäärät vaikuttavat kirjojen hinnoitteluun; markkinat kärsivät pienestä koostaan, joka mahdollistaa vain pienten tai erittäin pienten painosten ottamisen. Unto Lappi (1983, 7) esittää, että Suomessa on epäonnistuttu myös pokkareiden hintojen laskemisessa suurten painosten avulla ja että niiden hinnat ovat lähellä sidottujen kirjojen hintoja.¹⁵ Tässä on kuitenkin tapahtunut muutos: monet pokkarikustantajat onnistuvat tarjoamaan kirjoja oikeilla pokkarihinnoilla. Varsinkin Taskukirja Loiston perustaminen vuonna 2001 loi sille kehitykselle hyvät edellytykset.

Suomessa kirjojen reaali hinnat ovat nousseet 1970-luvun puolivälistä alkaen. Vuoteen 1974 asti tilanne oli päinvastainen, lukuun ottamatta tietokirjallisuutta. Kun paperin hinta ja tuotantokustannukset kasvoivat öljykriisin johdosta, kustantajat reagoivat hinnankorotuksilla vuosina 1974 ja 1975. Noiden vuosien jälkeen hintojen kasvu jatkui, mutta hitaampaa tahtia. (Brunila ja Uusitalo 1989, 85.) Voimakkain nousu koski oppikirjoja, vähäisin lasten- ja nuortenkirjoja (mp.). Vuosien 1974 ja 1975 voimakkaan nousun jälkeen hinnat putosivat taas ja laskivat koko 1980-luvun ajan. Tasaissimmin kehittyi lasten- ja nuortenkirjojen hintataso. Yleisesti ottaen pie-

¹⁵ Suomen Kustannusyhdistyksen mukaan pokkari on pehmeäkantinen kirja, jonka koko on Eurooppalaisen standardin mukainen 110 x 178 mm. Tämän lisäksi se on uusintapainos aiemmasta kovakantisesta teoksesta ja sen hinta on korkeintaan 10 euroa. Mahdollisesti Lappi katsoo pehmeäkantisten kirjojen olevan pokkareita. Nämä kaksi kategoriata on kuitenkin erotettava: pehmeäkantiset kirjat ovat yksinkertaisesti kirjoja, joissa on pehmeät kannet kovien kansien sijasta, kun taas pokkari on pehmeäkantinen ja laadultaan heikommalta paperille painettu jne., minkä lisäksi sillä on eri markkinat. Vaikka jako onkin Suomessa vaikeampi tehdä, koska pokkareilla ja muilla kirjoilla on samat jakelutiet ja ne näyttävät kilpailevan samoista markkinoista, mielestäni on silti parempi erotella pokkarit ja pehmeäkantiset kirjat toisistaan, koska 25 euron hintaista pehmeäkantista kirjaa markkinoidaan eri tavalla kuin 8 euron pokkaria.

net kustantajat eivät nostaneet hintoja niin paljon kuin suuret ja niiden kustantamien kirjojen reaali hinnat pysyttelivät suurten kustantajien vastaavia alhaisempina. Tämä on yllättävää, sillä pienten kustantajien painosmäärät jäävät yleensä puoleen suurien kustantajien painosmääristä ja siten niiden tuotantokustannuksien täytyy olla suuremmat. Anne Brunila ja Liisa Uusitalo (1989, 85) esittävät, että pienet kustantamot voivat käyttää alempia hintoja kilpailukeinona ja ovat siitä syystä valmiit pysymään niissä huolimatta suuremmista kustannuksista.

Kun kirjojen arvonlisäveroa laskettiin vuonna 1994 12 prosenttiin, kirjojen hinnat laskivat 8,2 prosenttia. Vuonna 1998 kirjojen arvonlisäveroa laskettiin vielä 8 prosenttiin, jolloin kirjojen hinnat laskivat vielä 3 prosenttiyksikköä lisää. (Tuokko 2004, 125.) Alla olevan taulukon mukaan hintakehitys noudattaa kasvutendenssiä. Kirjojen hinnat ovat nousseet lähes joka vuosi – joskus paljonkin. Pienen hintojen nousun voi katsoa olevan normaalia, mutta 7–8 prosentin korotus on poikkeuksellista. Suurien lukujen taustalla voi olla monia syitä – ja niitä on siten hankala eritellä. Kirjojen lopullinen hinta määräytyy tiettyjen tekijöiden mukaan. Ensiksikin kustantaja laskee kirjan nettohinnan tuotantokulujen mukaan, henkilöstö- ja vuokramenojen, verojen, lainakulujen ym. perusteella. Vaikka jokaisen kirjan ei lasketa olevan kannattava, jokaisen kirjan on katettava osansa kustantajan kiinteistä kuluista. Kirjakauppias lisää kustantajan nettohintaan oman marginaalisuutensa, ja näistä syntyy kirjan kuluttajahinta. Kiinteät kustannukset vaikuttavat myös kirjakauppiaan asettamaan marginaaliin – ja viime vuosina työvoimakustannukset, kuten työnantajan sosiaaliturvamaksut, ovat kasvaneet voimakkaasti. Kustantajia voidaan kuitenkin kritisoida

Taulukko 5.

Kirjojen keskihintojen muutos verrattuna edelliseen vuoteen (%)

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
+ 11,3	+ 6,0	+ 4,1	+ 5,5	- 5,5	- 5,1	+ 5,7	+ 8,5	+ 1,9	+ 0,5	+ 3,1	+ 2,3	- 2,6

Lähde: Stockmann et al. (2000). Perustuu näytekirjavarastokirjojen suositushintoihin. Suositushinnat ovat kustantajan antamia eivätkä vastaa myyntihintoja. Vuonna 1994 kirjojen arvonlisäveroa laskettiin.

kirjojen ylihinnoittelusta, sillä ne julkaisevat teoksia usein kalliina kovakan-
tisina laitoksina, vaikka ne voisi myös helposti julkaista halvemmassa muo-
dossa pehmeissä kansissa.

Kirjakaupan tulevaisuus

Tämä luku perustuu Kirjakauppaliiton julkaisemattomaan artikkeliin, jos-
sa hahmotellaan kirjojen jälleenmyynnin tulevaisuuden näkymiä vuoteen
2015.

Kirjakauppojen kokonaisymyynti ja varsinaisten kirjakauppojen myynti
on kasvanut vuodesta 1997 lähtien, vaikkakaan ei tasaisesti. Myös ennen
vuotta 1997 kirjojen myynti on kasvanut lähes joka vuosi, mutta tältä ajalta
ei ole käytettävissä verrannollista aineistoa. Vaikka kasvun odotetaan jatku-
van vuoteen 2015, raportissa annetaan ymmärtää, että kasvu voi olla joi-
nakin vuosina vähäistä tai olematonta. Vain verkkokirjakauppojen odote-
taan kasvavan voimakkaasti ja saavuttavan 10 prosentin markkinaosuuden
vuoteen 2015 mennessä. Kirjakauppaliiton arvioiden mukaan verkkokirja-
kaupan arvo oli vuonna 2004 noin 15 miljoonaa euroa. Tärkeimmät pe-
rinteiset kirjojen jälleenmyyjät – varsinaiset kirjakaupat, erikoiskirjakaupat,
kirjakerhot ja kustantajat itse (suoramyynti) – toimivat jo verkkokaupassa.
Nykyään Suomessa toimivat kaksi yksinomaan verkkoliiketoimintaan kes-
kittyvää verkkokirjakauppaa ovat uusia yrityksiä, ja niiden toiminta tulee
vaikuttamaan koko suomalaiseen verkkokirjakauppatoimintaan. On arvioi-
tu, että vuoteen 2015 mennessä voitaisiin perustaa neljä muuta yksinomaan
verkkokirjakauppaan keskittyvää yritystä. Muiden kirjakauppojen osuus
verkkomyynnistä tulee olemaan noin 20 prosenttia (reilu 20 miljoonaa eu-
roa). 10 prosenttia verkkokirjakaupasta tapahtuu kirjakerhojen, erikoiskir-
jakauppojen ja kustantajien verkkokirjakaupoissa.

Pientä valikoimaa tarjoavat jälleenmyyjät tulevat menettämään mark-
kinaosuuksiaan. Tämä tulee koskemaan erikoiskirjakauppoja ja näyte-
varastojärjestelmään kuulumattomia kirjakauppoja. Myös kirjakerhojen
ja kustantajien suoramyynnin markkinaosuuksien uskotaan pienenevän.
Markkinaosuuksien menettäminen ei kuitenkaan välttämättä tarkoita, ett-
eikö kukin jakelukanava voisi kuitenkin kasvattaa rahallista arvoaan.

Tilanteen arviointi

Vaikuttaa siltä, että kirjojen jakelujärjestelmä on kokenut jonkinlaisen taantumun. Nykyisin koko kirjojen jakelujärjestelmä on selvästi suuntautunut bestsellereihin ja muuhun massakirjallisuuteen. Massakulttuuriin orientoituneen jakelujärjestelmän – ja myös tuotannon – luonteen mukaisesti kirjakaupasta tulee nopeita voittoja tavoittelevaa liiketoimintaa. Sen vuoksi myös paperitavaran osuus kirjakaupan tuotteista on lisääntynyt merkittävästi: monessa kirjakaupassa jo puolet liikevaihdosta syntyy muiden tuotteiden kuin kirjojen myynnistä. Liisa Uusitalo (ks. Uusitalo & Lassila 1988, 76) on huolestunut siitä, että ”jotkin ketjut tuntuvat lopulta menettävän identiteettinsä kirjakauppoina”. Näissä olosuhteissa kirjakaupat eivät välttämättä enää täytä tehtäväänsä monipuolisina kirjallisuuden tarjoajina. Ne eivät voi toteuttaa rooliaan osana kulttuurijärjestelmää. Tulevaisuudessa kirjakauppojen määrä tulee yhä vähenemään ja kirjamyynä ja sen tuottamat voitot keskittyvät ketjuille pienten itsenäisten kirjakauppioiden joutuessa entistä ahtaammalle. Mikäli uusia liikkeitä avataan, ne ovat todennäköisimmin jonkin ketjun myymälöitä. Itsenäiset kirjakaupat tulevat häviämään markkinoilta. Erikoistuneimmilla kirjakaupoilla lieene paremmat näköalat. On kuitenkin huomattava, että nekin tarvitsevat tietyn määrän asiakkaita menestyäkseen. Niinpä erikoiskirjakaupat keskittyvätkin suuriin kaupunkikeihin, pääkaupunkiseudulle, Turkuun ja Tampereelle. Vaikka kirjakaupan säännöstelystä luopuminen on pakottanut uhrauksiin, kuten edellä on käynyt ilmi, kirjakauppa-alan toimijat ovat kuitenkin sopeutuneet muuttuneeseen tilanteeseen melko hyvin.

Vaikka kirjakauppojen määrä on vähentynyt selvästi viimeisen kolmen vuosikymmenen aikana, kirjoja on yhä mahdollista ostaa asuinpaikasta riippumatta. Se voi kuitenkin olla jonkin verran hankalaa harvaan asutuilla seuduilla. Toivottavasti kirjojen verkkokauppa onnistuu täyttämään suljettujen liikkeiden jälkeensä jättämän aukon. Ja onkin hyvä muistaa, että jos haluaa ostaa kirjan, voi myös käydä siinä pienessä kirjakaupassa aivan kulman takana – siinä joka on ollut siinä niin kauan kuin voi muistaa. Emme voi loputtomiin saarnata monipuolisen itsenäisen kulttuuritarjonnan puolesta ja juosta samalla halvimpien hintojen perässä.

Lähteet

- Araviita, Pertti 1982, *Kun kirja sai siivet: kirjakerhon tarina*. Helsinki: Otava.
- Brunila, Anne & Uusitalo, Liisa 1989, *Kirjatuotannon rakenne ja strategiat*.
Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 15. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Eskola, Katarina 1979, *Suomalaiset kirjanlukijoina*. Helsinki: Tammi.
- Halttunen, Kai 1995, *Pienkustantajan arkipäivä. Tutkimus julkaisuprosessista ja toimintakulttuurista*. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 45. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Hellemann, Jarl 1984, Kirjatuotannon kehityssuuntia. – Häkli et al. 1984, *Kirja 1984*. Helsinki: WSOY. 30–50.
- Kaimio, Jorma 1984, Kirjojen myynnin kehitys. – Häkli et al. 1984, *Kirja 1984*. Helsinki: WSOY. 51–73.
- Kirjakauppaliiton Tietopaketti 5/2005.
- Kirjakauppaliiton toimintasuunnitelma 1.8.2006–31.7.2008.
- Lappi, Unto 1983, *Kirjankustannustoiminta Suomessa*. Helsinki: Suomen Kustannusyhdistys.
- Niemi Juhani 2000, Kirjan markkinat. – Nordenstreng, Kaarle & Wiio, Osmo 2000, *Suomen mediamaisema*. Helsinki: WSOY.
- Nilola, Kari 2003, Kirjakaupan kansainvälistyminen. – *Kirjakaupan vuosisata – Kirjakauppaliitto 1903 – 2003*. Helsinki: Kirjakauppaliitto Ry, Kirjamedia Oy. 85–90.
- Repo, Yrjö 2003a, Kirjojen kauppaa Suomessa 1971–2002. – *Kirjakaupan vuosisata – Kirjakauppaliitto 1903–2003*. Helsinki: Kirjakauppaliitto ry, Kirjamedia Oy. 69–76.
- Repo, Yrjö 2003b, Kirjakauppa 1971–2003. – *Kirjakaupan vuosisata – Kirjakauppaliitto 1903–2003*. Helsinki: Kirjakauppaliitto ry, Kirjamedia Oy. 77–84.
- Stockmann, Doris; Bengtsson, Niklas & Repo, Yrjö 2000, *Kirja Suomessa. Tekijöistä lukijaan – kirja-alan tukitoimet ja kehittäminen*. Helsinki: Opetusministeriö.
- Stockmann, Doris; Bengtsson, Niklas & Repo, Yrjö 2005, *Kirja Suomessa. Tekijöistä lukijaan – kirja-alan tukitoimet ja kehittäminen*. Uusintapainos. Helsinki: Opetusministeriö.
- Uusitalo, Liisa & Lassila, Juha 1988, *Vanhojen kirjojen kenttä*. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 7. Jyväskylä: Jyväskylän Yliopisto.

- Tuokko, Arto 2004, Kirjojen hinnoittelu ja kustannushallinta. – Makkonen, Teijo (toim.), *Kustannustoimittajan kirja*. Tampere: Suomen Kustannusyhdistys & Osuuskunta Vastapaino.
- Uusitalo, Liisa 1988, *The economic production of literature: structural changes in the publishing industry*. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 8. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. 61–77.

ROMAANILAINAAMON PALUU

Kaisa Hypén

Yleisillä kirjastoilla on Suomessa aivan oma, erityinen asemansa kirjallisuuden kentässä ja jakeluketjussa. Kaunokirjallisuus on aina ollut keskeinen osa näiden kirjastojen kokoelmia, ja kirjastot ovat olleet keskeinen kirjallisuuden jakelukanava ja osa kirjallisuusjärjestelmää koko olemassaolonsa ajan. Varsinkin suurimpiin kirjastoihin on kerätty systemaattisesti kaunokirjallisuutta koko siltä ajalta, jolloin kaunokirjallisuutta on Suomessa julkaistu. Voidaan arvioida, että kaunokirjallisuus muodostaa nykyisin kirjastojen fyysisistä kokoelmista ja annetuista lainoista noin puolet. (Saarti 1999a, 17; Minkkinen 2001, 19.)¹

Kirjastoissa on tehty ja tehdään systemaattista ja pitkäjänteistä työtä kaunokirjallisuuden parissa. Työn päämääränä on luoda monipuolinen kokoelma ja kehittää työtapoja niin, että lukija ja kirja kohtaisivat toisensa entistä paremmin. Kirjastot sekä säilyttävät että tarjoavat aktiivisesti myös vanhempaa ja vähemmän kysyttyä kirjallisuutta: tavoitteena on tehdä kirjastosta Umberto Econ sanoin ”aikomattomien löytöjen paikka”. Kirjastolaki velvoittaa kirjastoja edelleenkin edistämään ”väestön yhtäläisiä mahdollisuuksia sivistykseen, kirjallisuuden ja taiteen harrastukseen” (Kirjastolaki 904/1998, § 2).

¹ Turun kaupunginkirjaston lainaustilastojen mukaan vuonna 2003 annetuista lainoista pääkirjastossa n. 44 % oli kaunokirjallisuutta, koko kirjastossa 40 %. Lasten lainoissa vastaavat luvut olivat 18,5 ja 23 %. (*Jublavuosi 2003*, 31.) Yhteenlaskettuna lasten ja aikuisten kaunokirjallisuuden lainaus on reippaasti yli puolet annetuista lainoista. Tätä voidaan pitää suuntaa-antavana yleisemminkin. Minkä verran näistä lainoista on nimenomaan kotimaista kaunokirjallisuutta, on mahdotonta sanoa. Kirjastojärjestelmistä ei saa lainaustietoja näin tarkalla tasolla tai sitten se on äärimmäisen työlästä.

Tarkastelen tässä artikkelissa sitä, millainen kaunokirjallisuuden asema Suomen yleisissä kirjastoissa on, miten se on viimeksi kuluneiden kymmenen vuoden aikana muuttunut ja mitä se voisi tulevaisuudessa olla. Puhun tässä yleensä kaunokirjallisuudesta, en erityisesti juuri kotimaisesta kaunokirjallisuudesta. Mutta kaikki mitä tässä sanotaan kirjallisuudesta yleensä, pätee myös kotimaiseen kaunokirjallisuuteen, ja varsinkin juuri siihen: suomalainen kirjallisuus on aina ollut kirjastojen erityisessä suojeluksessa. Vielä toinenkin tarkennus on syytä tehdä: keskityn tässä aikuisten kaunokirjallisuuteen. Lastenkirjastot eri puolilla maata tekevät antaumuksella asiantuntevaa työtä lasten lukuinnostuksen ja kirjallisuuden tuntemuksen hyväksi, ja tämän työn ja sen keinojen esittely on ihan oma lukunsa.

Kun tarkastellaan 1990-luvun loppua ja 2000-luvun alkua Suomen yleisten kirjastojen näkökulmasta esiin nousee kaksi piirrettä, jotka leimaavat kirjastojen toimintaa ja kehitystä. Toisaalta tämä kymmenvuotisjakso merkitsi kirjastoille sopeutumista suuriin resurssileikkauksiin, kokoelmien, henkilökunnan määrän ja kirjastoverkoston alasajoa, toisaalta sitä leimasivat tietotekniikan nopea kehitys ja sen sovellutusten käyttöönotto kirjastoissa. Voidaan siis kärjistäen puhua kirjastojen jeremiadista, joka liittyy kirjastojen kurjistumiseen, mutta myös tietotekniikan siunauksellisuudesta, jonka myötä kirjastot ovat laman kurimuksesta selvinneet ja jonka avulla palveluita on voitu kehittää.

Vaikka kaunokirjallisuuden asema kirjastoissa on perinteisesti vankka, siihen on liittynyt aina tietynlainen ambivalenssi. Toiset ovat nähneet monipuoliset ja ajallisesti syvät kaunokirjallisuuskokoelmat sekä niihin liittyvän asiantuntemuksen kirjastojen ainutlaatuisena vahvuutena, toiset ovat liittäneet niihin ”romaanilainaamo”-leiman, jonka on katsottu heikentävän yleisten kirjastojen imagoa. Tämä vastakkainasettelu kärjistyi 1990-luvulla.

Koska kaunokirjallisuus on niin merkittävä osa kirjastojen kokoelmia ja uutuushankintaa, tuntuivat resurssienleikkaukset erityisesti kaunokirjallisuuden parissa tehtävässä työssä. Toisaalta kasvavan tietoteknisen osaamisen myötä haluttiin nostaa yleisten kirjastojen kirjastoammattilaisten profilia, eikä kaunokirjallisuuteen panostaminen aina sopinut hyvin yhteen tämän profilinnoston kanssa. Tämä asetelma sai Kirjastolehden silloisen päätoimittajan Jari Paavonheimon puhumaan ”romaanilainaamon kuvittelusta kuolemasta” (Paavonheimo 1997): tietotekniikan omaksuminen nieli

kirjastojen resursseja niin, että perinteinen kirjasto- ja kokoelmatyö etenkin kaunokirjallisuuden kohdalla uhkasi jäädä toisarvoiseksi.

2000-luvulla tietotekniikka on taltutettu osaksi kirjastojen arkipäivää, öykkäroivästä isännästä on tullut kirjaston tarpeisiin paremmin vastaava renki. Kirjastoammattilaiset ovat ottaneet tietotekniikasta niskalenkin. Se helpottaa monella tavalla kirjastorutiinien hoitoa, ja tietoteknisten sovelusten avulla voidaan kehittää uusia palveluita. Tietotekniikka tuo uusia mahdollisuuksia myös kaunokirjallisuuden palvelujen monipuolistamiseen, mutta se ei yksin riitä. Lisäksi tarvitaan perinteistä kirjastoammattilaisten substanssiosaamista, kirjallisuuden kokoelmien ja sisältöjen tuntemusta. Olisiko siis ”romaanilainaanon”, kirjallisuuteen liittyvän perinteisen kirjastoammattilaisuuden ja -osaamisen, paluun aika?

Jeremiadi kirjastojen kurjuudesta ja kaunokirjallisuuden asemasta

Kirjallisuuden valintaan vaikuttavat kirjaston käsitykset omasta roolistaan ja siitä, miten kaunokirjallisuuden lukemisen funktiot ja kirjallisuuden merkitys ylipäänsä mielletään. Lähes koko 1900-luvun näyttää olleen valalla käsitys, että kirjastot ovat ensi sijassa valistajia. Kaunokirjallisuudenkin rooli kirjastoissa on ollut sivistävä ja kasvattava, ja kirjallisuuden valinnan kriteerinä on nähty korostetusti taiteellinen laatu. Tämä käsitys murtui ja esimerkiksi viihdekirjallisuuteen kriittisesti suhtautunut linja pehmeni kirjastoissa viimeistään 1980-luvulla (Eskola 2004, 270, Hypén 2006, 18–21). Lukijat eivät myöskään muodostaneet enää samanlaista suhteellisen homogeenista joukkoa kuin aikaisempina vuosikymmeninä, vaan kirjastojenkin asiakaskunta alkoi sirpaloitua erilaisiin alakulttuureihin.² Kirjastojen valintaperiaatteet muuttuivat sallivammiksi ja runsaiden hankintamäärärahojen myötä kokoelmat kasvoivat.

Tämä avartuminen jäi lyhytaikaiseksi, kun 1990-luvun lama ja uusi teknologia muuttivat syvällisesti kirjastotyötä. 1990-luvulla ei enää pohdittu

² Erilaisista lukijaprofileista ja -sukupolvista ks. esim. *Kirja 2010. Kirja-alan kehitystrendit* 2001, 42.

kaunokirjallisuuskokoelmien sisältöjä, vaan käydyssä keskustelussa nähtiin kaunokirjallisuuden ja muun fiktiivisen aineiston asema kokonaisuudessaan uhatuksi tietoaineistojen ja tietopalvelun merkitystä korostavassa ”tietoyhteiskunnan kirjastossa”.

1990-luvulla taloudellisen laman seurauksena kirjastojen määrärahat, myös aineistomäärärahat, pienenivät, henkilökunnan määrää supistettiin ja kirjastojen toimipisteitä suljettiin. Tämä kehitys on johtanut perinteisten kirjastopalveluiden heikentymiseen, aineistokokoelmien yksipuolistumiseen ja vanhentumiseen. (*Kirjastopoliittinen...*2001, 42.) On arvioitu, että kaunokirjallisuuden hankinnat supistuivat 30–50 % vuosina 1992–2002 (Paavonheimo 2002). Käytettävissä ei ole tarkkoja tilastoja siitä, kuinka kirjastojen hankinnat ovat eri aikoina painottuneet, mutta selvää on, että kaunokirjallisuuden hankinnat vähenivät 1990-luvulla todella rajusti, eivät-kä kirjastojen hankintamäärärahat ole vielääkään sillä tasolla, millä ne olivat ennen lamaa. Tämän voi todeta silmämääräisestikin hyllyjä selaamalla.

Oheiseen taulukkoon kerätyistä tilastotiedoista käy selkeästi ilmi, että samalla kun julkaistujen nimekkeiden ja kirjastojen antamien lainojen määrät kasvoivat, kirjastojen hankinnat ja kirjastojen varoilla palkattujen kirjastoammattilaisten määrät vähenivät. Pienemmällä henkilökunnalla piti

Taulukko 1.

Kirjastojen hankinta-, lainaus- ja henkilökunnan määrä vuosina 1985–2003

Vuosi	Julkaistut nimekkeet (kaikki)	Kirjastoihin hankitut kirjat (1000 kpl)	Kirjastojen antamat lainat (1000 kpl)	Kirjastojen henkilökunta (henkilötyövuosia)
1985	8 930	2 434	80 434	-
1990	10 153	2 318	85 845	4 596
1995	13 496	1 584	102 064	4 240
2000	11 764	1 607	102 197	4 174
2001	12 090	1 643	103 403	4 205
2002	12 069	1 638	106 867	4 217
2003	12 309	1 595	108 406	4 230

Lähteet: Julkaisu-, kirjastojen hankinta- ja lainaustilastot: Minkkinen 2003, 251–253, 258–259. Kohvakka 2005, 171, 177–178. Henkilökuntatilasto: Tilastokeskuksen Kulttuuritilastot 2006.

siis vastata kasvaneeseen kysyntään ja seuloa suuremmasta julkaisumäärästä entistä niukemmilla määrärahoilla kirjaston kannalta olennainen aineisto.

Samaan aikaan kun laman köyhdyttämät kirjastot yrittivät selvittää perinteisistä tehtävistään, niiden oli omaksuttava uusi tietotekniikka ja saatava vähenevät resurssit riittämään myös siihen liittyviin hankintoihin, ylläpitoon ja henkilökunnan koulutukseen. Nämä ristiriitaiset vaatimukset herättivät vastareaktioita, ja koska resurssien leikkausten nähtiin kohdistuvan pahimmin juuri kaunokirjallisuuden ja muiden fiktiivisten aineistojen hankintaan, niiden asemaa lähdettiin voimakkaasti puolustamaan muun muassa Kirjastolehdessä käydyssä debatissa.

Puheenvuoroissa kritisoitiin kirjastoja siitä, että ne hurauttivat tietotekniikkaan, kohdensivat siihen runsaasti rahaa – jonka katsottiin olevan pois varsinkin kaunokirjallisuuden aineistohankinnoista – ja korostivat tietoa mutta unohtivat fiktion: ”Fiktion vierastaminen on ollut tietoyhteiskunnan kirjaston tarpeeton neuroosi, koska juuri fiktiossa on kulttuurin voimaa ja ’tietoa’, joka ei vanhene rakennusmääräysten tai verolainsäädännön tavoin” (Paavonheimo 2002). Yleisillä kirjastoilla ei ole syytä ”hävetä” kaunokirjallisuutta, vaan se on kokoelmassa arvo sinänsä. Kirjastoja vaadittiin kantamaan huolta ”myös niistä käyttäjistä, jotka etsivät musiikkia, taidetta ja kirjallisuutta vain omaksi ilokseen ilman sen suurempaa tiedontarvetta kuin halua kehittää itseään ihmisenä” (Saarti 1999b).

Tietoyhteiskunnan kirjaston tietopalvelua korostavan linjan nähtiin yksipuolistavan kirjaston palvelurakennetta ja vaikuttavan kirjastonhoitajan ammatti-identiteettiin. Jari Paavonheimon mukaan arvostuskysymys voitiin nähdä myös johdon ja muun henkilökunnan välisenä ristiriitana niin, että nimenomaan johdon katsottiin väheksyvän kaunokirjallisuutta (Paavonheimo 1997). ”Kirjastoliitin” näkemyksen mukaan kirjastohenkilökunnan tulisi samastua menestyviin tietotyöntekijöihin, joilla on sangen mekaaninen suhde tietoon ja kirjallisuuteen: ”Kirjastotyöntekijän ei niinkään tarvitse lukea ja tietää lukemastaan kuin paikantaa ja välittää informaatiota. Kirjastoon voi nykyään tulla töihin, vaikka ei olisi lainkaan kiinnostunut kirjallisuudesta.” (Paavonheimo 2002.) Pahimmassa tapauksessa tämä ristiriita johtaa siihen, että kirjastot elävät kaksoiselämää, jossa ”tietoyhteiskuntastrategioiden kulissikirjasto” on vieras sille kirjastonkäyttäjien enemmistölle, jonka arjessa kirjastolla on tärkeä osa (mt. 111).

Tämä kehitys puhutti ja puhuttaa yhä edelleen myös kirjastojen ulkopuolella, ja monet tahot, muun muassa kirjailijat, ovat ilmaisseet huolensa kirjan ja kaunokirjallisuuden asemasta kirjastoissa. Helsingin Sanomissa julkaistiin aiheeseen liittyvä artikkelisarja syksyllä 2004 ja Kirjailijaliiton puheenjohtaja Kari Levola on ottanut asiaan kantaa monissa eri yhteyksissä (ks. esim. Levola 2004a; 2004b). On myös kannettu huolta siitä, että erityisesti pienilevikkinen kirjallisuus jää hankkimatta kirjastoihin ja että esimerkiksi suomalaisia uusia runokokoelmia ei hankita kirjastoihin riittävästi. Uusi runous näkyy julkaisumäärissä ja myynissä, mutta ei kirjasto-ostoissa (Santanen & Susiluoto, 2006, 12). Tämä huoli on ymmärrettävä, koska kaikkien muiden seurannaisvaikutusten ohella kirjastojen kirjahankinnat heijastuvat suoraan kirjailijoiden toimeentuloon. Toisaalta on muistettava, että tietotekniikka ja kehittyvä automaatio antoivat kirjastoille välineitä tehostaa toimintaansa ja kehittää työmenetelmiään niin, että lamasta ylipäänsä niissä selvitettiin.

Yhteiskunnallinen tilanne on muuttunut 2000-luvulle tultaessa ja keskustelu on saanut uusia sävyjä. On alettu puhua luovasta tai kulttuurisesta tietoyhteiskunnasta. On huomattu se, ettei esimerkiksi tuotekehittelyssä pelkkä tekniikka riitä, vaan tarvitaan myös sisältöjä, merkityksiä ja kulttuurisia arvoja. 1990-luvulla panostettiin tutkimukseen ja tuotekehitykseen, 2000-luvulla on tärkeää turvata ne ”aineelliset ja henkiset resurssit ja peruspalvelut, jotka toimivat henkisen vireyden välttämättöminä ehtoina”, kuten Markku Wilenius (2004, 68) kirjoittaa. Hän mainitsee, että Suomi tarvitsee ”luovuusstrategian”, jonka avulla panostetaan systemaattisesti luovan työn edellytyksiin. Tekesin ohella tarvitaan ”Kukesia”, Kulttuurin edistämiskeskusta. (Mp.)

”Luovassa tietoyhteiskunnassa” ovat myös kirjastot taas uusien haasteiden edessä. Päinvastoin kuin tiukasti teknisellä 1990-luvulla, nyt liikutaan kirjastoille tutummassa maastossa, eräänlaisella kotikentällä. ”Kirjastojen tehtävä lukutaidon ja lukuharrastuksen tukijana ei ole hävinnyt mihinkään. Päinvastoin sen merkitys korostuu entisestään. Lukutaito on tietoyhteiskunnan perustaito”, kirjoittaa Turun kaupunginkirjaston kirjastotoimenjohtaja Inkeri Näätäsaari (2004, 43–44). Hänen mukaansa erityisen tärkeäksi viime aikoina on noussut muun muassa kulttuurisen lukutaidon merkitys, taito tuntea ja tulkita toisten kulttuurien erityispiirteitä. Kirjastoa parempaa pe-

ruspalvelua, joka ”toimii henkisen vireyden välttämättömänä ehtona”, on myös vaikea äkkiseltään keksiä. (Mp.)

Myös yleisten kirjastojen ”etujärjestö” Suomen kirjastoseura on ottanut kantaa kirjastojen asemaan luovassa tietoyhteiskunnassa. Kannanotossaan seura korostaa kirjastojen roolia luovuuden tietoyhteiskunnan rakentamisessa ja tähdentää muun muassa kaunokirjallisuuden ja elämäkokemuksen merkitystä luovuudelle (*Luovuuden Suomi ja kirjastot* 2004). Muun muassa tätä ajatusta konkretisoimaan kirjastoseuran alaisuuteen perustettiin kaunokirjallisuuteen erikoistuva työryhmä, fiktioryhmä, kesällä 2004.³ Työryhmän tehtävänä on vahvistaa kaunokirjallisuuden ja muun fiktiivisen aineiston asemaa Suomen yleisissä kirjastoissa.

Toiminta-ajatuksessaan työryhmä ottaa toimintansa lähtökohdaksi ”fiktiivisten aineistojen ominaislaadun, niiden merkityksen luovuuden ja elämysten lähteenä, itseymmärryksen ja empatiakyvyn lisääjänä, ilon, lohdun ja viihtymisen välittäjänä”. Ryhmän tavoitteena on, että ”nämä fiktiivisten aineistojen erityispiirteet voidaan ottaa kirjastotyössä ja erilaisissa kehittämishankkeissa entistä paremmin huomioon. Tavoitteena on myös rakentaa uusia väyliä asiakkaiden ja aineistojen välille (’jokaiselle lukijalle kirja, jokaiselle kirjalle lukija’) ja saada kirjastojen kokoelmat monipuolisemmin käyttöön.” (Fiktioryhmän toiminta-ajatus 2004.)

Kirjastot ja kirjallisuuden muuttuvat funktiot

Kirjastoseuran fiktioryhmä ei lähde liikkeelle yksinomaan kirjallisuuden esteettisestä, kasvattavasta ja sivistävästä arvosta, vaan sen ohella tarkastellaan myös kirjallisuuden kulutusta ja reseptiota, kirjallisuuden lukemiseen, vastaanottoon ja merkityksiin liittyviä kysymyksiä. Kirjallisuuden vastaanottoa vaikuttavina tekijöinä otetaan nyt yleisemminkin huomioon myös arvot, tunteet ja subjektiiviset kytkennät (Kovala 1997, 145–148).

³ Kirjastoseuran alaisuudessa ovat jo pitkään toimineet mm. lastenkirjasto-, musiikkikirjasto- ja autokirjastotyöryhmä. Ruotsissa vastaava Sveriges Allmänna Biblioteks-förenings skönlitterära kommitté perustettiin vuonna 1998.

Tämä lähtökohta ei tietenkään muuta sitä tosiasiaa, että on olemassa esteettisessä tai eettisessä mielessä hyvää ja huonoa kirjallisuutta ja että kirjastoilla on erityinen vastuu nostaa esiin laatukirjallisuutta. Mutta toisaalta tutkimuksissa on todettu, ettei niin sanotun matalan viihteen lukeminen ole niin mekaanista kuin aikaisemmin on ajateltu. Esimerkiksi eskapistisena pidetty naisten viihdekirjallisuus toimii lukijoilleen tietyissä tapauksissa voimanlähteenä.⁴

Kirjallisuutta myös käytetään eri tavoin ja monipuolisemmin kuin ennen. 2000-luvulla on ilmestynyt kirjoja, joissa esitellään kaunokirjallisuuden uusia käyttötapoja. Monipuolisin näistä on Bibliotekstjänstin vuonna 2000 julkaisema *Den sköna skönlitteraturen, i och utanför biblioteket*. Kirjan artikkeleista saa hyvän kuvan siitä, kuinka kirjat löytävät lukijoita – ja lukijat kirjoja – kun kirjallisuutta esitellään ennakkoluulottomasti eri yhteyksissä niin kirjastoissa kuin niiden ulkopuolella. Tästä enemmän tuonnempana.

Kaunokirjallisuus ei tietenkään anna mitään suoraa mallia, kuinka elämä on elettävä, mutta kuvatessaan mahdollisia maailmoja se antaa tarttumapintoja ja työkaluja mielikuvitukselle, joka työstää niitä edelleen osana lukijan omaa narratiivia. Fiktio antaa myös kielellisiä välineitä, joiden avulla on mahdollista jäsentää ja hallita elämän ja todellisuuden kaoottisuutta. Fiktiolla on myös eheyttävä funktio, ja sen välityksellä opitaan samastumalla toisten ihmisten tarinoihin (Paavonheimo 2002).

Näihin identiteetin ja lukemisen välisiin säikeisiin liittyy myös käsite ”lukijahistoria”. Lukeminen liittyy muistoihin ja tiettyihin elämänvaiheisiin ja käännekohtiin. (Taylor 1997, 212, 215.) On kirjoja, joihin liittyvä elämys pysyy muistissa vuosia, ja on myös kirjoja, joiden pariin palataan eri ikäkausina ja joita luetaan yhä uudelleen. Näin kirjoista ja niihin liittyvistä muistoista tulee osa ihmisen mielen historiaa. Tämä ilmiö on tuttu myös kirjastojen neuvontatiskeillä: Aina silloin tällöin tulee asiakas, joka etsii kauan sitten lukemaansa teosta, jonka muisto on jostakin syystä tullut ajan-

⁴ Maaria Linko on tutkinut Laila Hietamiehelle lähetettyjä lukijakirjeitä, ja niistä käy ilmi, että Hietamiehen romaanihahmot ovat olleet samastumiskohteina ja että romaanin tapahtumat ovat aktivoineet muistoja sekä tarjonneet keinoja elää menneisyys uudelleen ja sitä kautta ehkä vapautua ahdistavistakin muistoista. (Linko 1997, 177, 188.)

kohtaiseksi ja jonka pariin hän haluaa palata uudestaan. Näitä kadonneita tekstejä yritetään sitten jäljittää yhdessä asiakkaan kanssa mitä erilaisimmin keinoin.

Kirjallisuuden kysyntää kirjastoissa voi jatkossa lisätä myös tarinoiden ja tarinallisuuden käyttö erilaisissa yhteyksissä, kuten talouselämässä ja yritysten toiminnassa sekä eri tieteenalojen tutkimuksen apuna. Tanskalainen tulevaisuudentutkija Rolf Jensen julkaisi vuonna 1999 teoksen *The dream society: how the coming shift from information to imagination will transform your business*. Hänen siinä ennustamansa tarinayhteiskunta ei ole sellaiseenaan toteutunut, mutta teoksessa kuvattu tarinoiden ja tarinallisuuden vahvistuminen elämän eri aloilla pitää ainakin jossain määrin paikkansa.⁵

Ylläkuvatut, kirjallisuutta eri näkökulmista lähestyvät tarkastelutavat eivät luonnollisestikaan helpota kirjastojen kirjavalintaa: tiukasta normista ja ohjeistuksesta on tultu tilanteeseen, jossa kaikki kirjallisuus on periaatteessa tärkeää ja merkityksellistä jollekin jollakin tavalla. Enää ei voi ajatella, että kun kokoelmissa ovat tietyt klassikot ja niitä täydennetään kunakin sesonkina julkaistavalla laatukirjallisuudella – ja 20 %:lla ”ei-taiteellista” kirjallisuutta, kuten Helle Kannila tulevia kirjastonhoitajia kehotti (Kannila 1967, 127) – kirjaston tehtävä on tässä suhteessa täytetty. Kaunokirjallisuuden vastaanoton kompleksisuus tekee työskentelyn sen parissa mielenkiintoiseksi mutta myös ongelmalliseksi, eikä kirjastojen nykyisten työmenetelmien avulla voida tavoittaa kaikkia kirjallisuuteen ja sen vastaanottoon liittyviä relevantteja piirteitä.

⁵ Tarinayhteiskunta vaikuttaa arkeemme jo monilla tavoilla, eikä aina positiivisesti. Ainakin insinööri Hannu Raittilan teoksessa *Pamisoksen purkaus* näkee toteutuneen tarinayhteiskunnan eräänlaisena dystopiana: ”Rigoristiset persoonallisuusrakenteet joutuvat muutenkin kasvaviin ongelmiin. Heidän toimintapiirinsä pienenee sitä mukaan kuin mielikuvat, mielialat ja mielipiteet valtaavat tilan ja merkityksen konkreettisilta substansseilta ja yksiselitteisiltä faktoilta. Talouselämässäkkin aineettomien asioiden tuotanto on jo laajempaa kuin aineellisten tavaroiden valmistaminen. Tullinnanvaraisuus syrjäyttää mittatarkkuuden, sumea teknisesti normitetun ja tarkkarajaisen. Auto ei ole enää ajoneuvo eikä kukaan ammattinsa taitava kiinteistönvälittäjä määrittelee pientaloa kiinteistöksi. Autot ja talot ovat tarinoita. Tuotteen ympärillä tapahtuva mielikuvamuodostus on tärkeämpi asia kuin teollinen prosessi. Tuotteistaminen tarkoittaa sepittämistä, ei tuotteen valmistamista.” (Raittila 2005, 218.)

Haastava on myös se Jari Paavonheimon (2002) esittämä näkemys, että kirjastot ja niiden kokoelmat ovat ”taiteellisen työn” tulosta, näkemys maailmasta. Tämä ei tarkoita kirjastonhoitajan mielivaltaa, vaan parhaimmillaan tällainen kirjasto kokoelmineen on moniarvoinen, laatua korostava ja eri aineistolajien tasapuolisuudelle perustuva ”maailman näyttämisen paikka”, joka syntyy elävässä vuorovaikutuksessa kirjaston käyttäjien kanssa. Tällainen kirjasto tarjoaa mahdollisuuden törmätä ”maailmoihin”, joiden olemassaolosta ei ollut tietoaakaan. Tämän toteutuminen kaunokirjallisuudenkin osalta asettaa erityisiä vaatimuksia kirjanvalinnan ohella myös erilaisille kirjaesittelyille.

Kirjastojen, jotka ovat huomattavia kaunokirjallisten kokoelmien kerääjiä, säilyttäjiä ja käyttäjiä ja joiden asiakaskunta on hyvin laaja ja heterogeeninen, pitäisi kyetä ottamaan toiminnassaan huomioon kaikki ne puolet, joita nykyisin kirjallisuudelle ”sallitaan”. Se viihdyttää, antaa mahdollisuuden esteettiseen elämykseen, sisältää tietoa ja auttaa laajentamaan ymmärrystämme.⁶ Näitä kaikkia aspekteja myös kirjastojen tulisi tuoda esille, tarjota ”fiktioiden todellisuus, joka tuo ulottuvilleemme mahdollisten maailmojen koko kirjon” (Kamppinen 2001). Tämä kirjo on myös uuden kaunokirjallisuuden syntymisen edellytys. Aloitteleva kirjailija tarvitsee materiaalikseen monenlaista kaunokirjallisuutta, ja luonteva paikka siihen tutustumiseen on tietenkin kirjasto, jossa on ajallisesti syvät kokoelmat, kaunokirjallisuutta eri vuosikymmeniltä.

Nykyisestä hankinnasta ja kirjan tulevaisuudesta

Nykyisin kirjastot noudattanevat kaunokirjallisuutta koskevassa kokoelmapolitiikassaan linjaa, joka on kompromissi elitistisen taide- ja kulttuurikasvattajan roolin ja kritiikittömästi pelkästään asiakkaiden kysyntään vastaamaan pyrkivän ”lainakirjaston” välillä (Saarti 1996, 22–24, 142). Varsinkin suuremmissa kirjastoissa pyritään kattavasti hankkimaan kaikki keskeinen

⁶ Lukemisen eri funktioista ks. esim. Niemi 2000, 128, 132; *Kirja 2010* 2001, 44, 46–47. Kaunokirjallisuuden tietoa lisäävästä aspektista ks. esim. Lammenranta 1989, 192–203.

Suomessa julkaistu kaunokirjallisuus. Nimekkeiden määrästä ei haluta tinkiä, vaan halutaan muodostaa ja säilyttää mahdollisimman monipuolinen ja -arvoinen kaunokirjallisuuskokoelma. Niteiden määrästä on sen sijaan jouduttu tinkimään. Kysytyimpiä romaaneja ei voida hankkia niin monin kappalein kuin kysyntä edellyttäisi, ja toisaalta vähemmän kysytyjen aineistojen nidemäärät ovat pienentyneet entisestään.

Hankinta- ja kokoelmapolitiikan tavoitteena on ottaa huomioon kaunokirjallisuuden eri asiakas- ja intressiryhmät ja heidän tarpeensa. Kaunokirjallisuuskokoelmien pitää palvella kirjallisuuden harrastajia, sitä opiskelussaan ja työssään tarvitsevia ja esimerkiksi maahanmuuttajia. Nämä moninaiset tarpeet näkyvät kokoelmassa, sen nimekkeissä ja nidemäärissä. Kaunokirjallisuuden parissa työskentelevä kirjastonhoitaja ei ole kriitikko tai tutkija, mutta hänen työssään on samoja piirteitä kuin näiden ammattiryhmien edustajilla.

Kirjastonhoitaja arvioi kutakin yksittäistä teosta, sen kysyntää ja paikkaa kokoelmassa useasta lähtökohdasta: Kuka kirjan on kirjoittanut, onko teos esikoinen tai mikä asema sillä muuten on tekijänsä tuotannossa, mikä on sen tyyli- ja lajityyppi, mitä lajityyppejä se edustaa, mihin sen aihepiiri liittyy, mitä voidaan olettaa sen tulevasta lukijakunnasta, onko kirja päiväperho vai tuleeko sillä olemaan pysyvämpää kiinnostavuutta ja miten se sijoittuu kunkin kirjaston kokoelman kokonaisuuteen? Mikä on teoksen kirjallinen ja esteettinen arvo? Mikä on sen paikka kirjallisuuden kentässä?

Erityisen tärkeää näiden kysymysten esittäminen on varastokokoelman yhteydessä. Mitkä teokset on syytä varastoida ja säilyttää, että tämän päivän kirjallisuudesta, sen erityispiirteistä ja ominaisluonteesta välittyy riittävä kuva tuleville lukijoille?⁷ Kirjastojen kokoelmia kerätään ja säilytetään, jos nyt ei ihan ikuisuuden näkökulmasta, niin kuitenkin tietoisena kirjallisuuden traditioista, jatkumoista ja lukijoiden nykyisistä ja tulevista tarpeista.

⁷ Mahdollisimman monipuolisen varastoinnin puolesta puhuu se tosiasia, että on lähes mahdotonta ennakoita kirjallisuuden tulevaa kysyntää. Periaate, että varastoidaan kulloinkin vain klassisena tai arvokkaana pidettyä kirjallisuutta, voi osoittautua kestävämmäksi. Tulevat lukijat tai tutkijat voivatkin nähdä asian toisin. Tästä voi mainita esimerkkinä varhaiset dekkarit, joita ei aikoinaan juurikaan arvostettu, mutta joihin on myöhemmin palattu mm. tutkimuksen parissa. (Samways 1986, 182.)

Tätä prosessia ohjaavat kirjastonhoitajan ja hänen työyhteisönsä näkemykset lukemisen ja kirjallisuuden merkityksistä, kirjallisuuden paikasta ja mahdollisuuksista yhteiskunnassa, kirjallisuuden tarjonta ja kirjaston asiakaskunnan oletetut ja tiedossa olevat tarpeet. Kirjastonhoitajan työssä tarvitaan tietysti myös uteliaisuutta ja kiinnostusta kirjallisuutta ja kirjallista elämää kohtaan. Lukeminen ja kirjallisuudentuntemus ovat asiantuntevan kirjasto- ja kokoelmatyön edellytyksiä.

Edellä kuvatun evaluointityön lisäksi kirjastonhoitajan toimenkuvaa luonnehtii ”kirjastoammatilaisuus”, kirjastonomainen tapa työskennellä kaunokirjallisuuden parissa. Siihen liittyvä kirjojen tilaaminen, järjestäminen ja varastointi ovat osia prosessissa, jota kirjastoissa kutsutaan kokoelmatyöksi.⁸ Sen tuloksena syntyy kirjojen muodostama kokonaisuus, fyysinen kirjakokoelma. Kokoelmaan kuuluvista kirjoista laaditaan luettelo, joka nykyisin lähes aina on tietokantamuodossa. Tietokantaan kuvataan kirjojen fyysisiä ominaisuuksia ja tietoja niiden tekijöistä.

Sisällönkuvailu liittyy läheisesti luettelointiin: sen avulla teosten sisältöä avataan ja saatetaan haettavaan muotoon sovitulla metodeilla. Tämän tallennustyön ansiosta on mahdollista löytää yksittäisiä teoksia. Sisällönkuvailu on myös edellytys sille, että kirjastoissa voidaan auttaa asiakkaita valitsemaan ja löytämään kirjallisuutta ja että asiakkaat voivat itse löytää mieleistään luettavaa helpommin ja monipuolisemmin. Osa kirjastonhoitajan ammatitaitoa onkin osata eritellä sitä, mikä on teoksen keskeinen sisältö ja arvioida sitä, mitkä ovat ne kunkin teoksen erityispiirteet, jotka on syytä kuvata tietokantaan ja saattaa haettavaan muotoon.

Kokoelmatyön lähtökohtana on kirjallisuuden kulloinenkin julkaisu- ja kustannustoiminta. Tilastojen mukaan (esim. Minkkinen 2003, 252–253) aikuisille suunnatun, Suomen kustannusyhdistyksen jäsenten julkaiseman kaunokirjallisuuden nimekemäärät eivät ole oleellisesti muuttuneet vuosina 1985–2001. Aikuisten kotimaista proosaa nämä kustantajat julkaisivat 392 nimekettä vuonna 1985 ja 399 nimekettä vuonna 2001, lyriikan vastaavat

⁸ Kokoelman käsite on kirjastoissa muuttumassa, kun uudet elektroniset aineistot ovat tulossa osaksi kirjastojen kokoelmia sekä asiakas- ja tietopalvelua. Koska tämä artikkeli keskittyy kaunokirjallisuuteen, joka ainakin toistaiseksi julkaistaan ja kulutetaan pääasiassa kirjamuotoisena, tarkastelen aihetta perinteisen kirjakokoelman näkökulmasta.

luvut ovat 95 ja 112 nimekettä. Eniten ovat tilastojen mukaan nousseet aikuisten tietokirjallisuuden ja lasten käännetyn kaunokirjallisuuden nimekäärät.

Sen sijaan erilaisten pienkustantajien ja niiden julkaisemien teosten määrä on viime vuosina tuntuvasti kasvanut – tarkkoja tilastoja näistä ei ole ollut käytettävissä. Nämä kustantajat ovat monipuolistaneet kirjallisuuden tarjontaa ja paikanneet monia kustannustoiminnan aukkoja, mutta vaatineet myös tarkempaa paneutumista kirjastojen kirjavalinnoissa, kun taustalta ei olekaan enää löytynyt sitä suurta kustantajaa, jonka kustannustoimintaan on totuttu luottamaan.

Myös erilaisina omakustanteina julkaistujen kirjojen määrä on kasvanut ja niiden määrä tulee jatkossa kasvamaan, kun kirjojen omatoiminen julkaiseminen on helpompaa. Omakustanteisiin on usein liitetty harrastelijamaisuuden leima: kirjoja on kustannettu itse, kun ne eivät ole läpäisseet kustantajien seulaa, eivät ole niille ”kelvanneet”. Nykyisin omakustanteena julkaiseminen voi olla myös tietoinen valinta. Jotkut kirjoittajat ja kirjailijat vierastavat suurten kustantajien toimintaan liittyvää kaupallisuutta ja markkinahenkisyyttä tai haluavat muista syistä itse vastata kirjansa julkaisemisesta. Toisaalta omakustanteina julkaistuja teoksia ei ole käsitelty samalla systematiikalla kuin kustannettuja teoksia. Omakustanteet jäävät kaupallisten kustantajien markkinointi- ja jakelukanavien ulkopuolelle, eikä niitä useinkaan arvioida päivälehtien kirjallisuuspalstoilla. Näin tietoa niiden ilmestymisestä ja olemassaolosta ei aina saada kirjastoihin. Maakuntakirjastojen tavoitteena on kuitenkin hankkia ja säilyttää ainakin niiden omalla toiminta-alueella ilmestyneet omakustanteet.

Tarvitaan tietoisia ponnisteluja, että myös taloudellisesti kannattamatomat, mutta kulttuuriselta arvoltaan tärkeät kirjat voidaan julkaista ja että kirjoja käännetään myös harvinaisemmilta kielialueilta, että kirjamaailmassa säilyy ”aito pluralismi” (Lehtonen 2001, 187). Tässä kirjastoilla on tärkeä tehtävä: niiden on seurattava erityisen herkästi vähälevikkisen kirjallisuuden julkaisemista ja otettava kokoelemiinsa, säilytettävä ja nostettava esiin myös tätä vähemmän markkinoitua kirjallisuutta. Kirjastojen hankinnat voivat olla jopa pienkustantajien toiminnan edellytys. (Stockmann, Bengtsson & Repo 2000, 25.) Kirjastoilla on näin myös tärkeä kulttuuripoliittisen toimijan rooli.

Kirjan elinkaari on lyhentynyt pariin vuoteen – kirjan alennus- ja jäänöserämyynnit ovat usein loppuunmyyntejä, joiden jälkeen kirjaa ei enää ole mahdollista hankkia (ks. myös Stockmann, Bengtsson & Repo 2000, 15). Kirjojen lyhentynyt elinkaari aiheuttaa ongelmia myös kirjastoissa. Kun niteitä hankitaan aikaisempaa vähemmän, ne joutuvat entistä kovemmalle kulutukselle. Kokoelma on haavoittuvampi, ja siihen syntyy aikaisempaa helpommin aukkoja, jos ainoakin hankittu nide katoaa, eikä uusia niteitä ole loppuunmyydystä teoksesta mahdollista hankkia. Näitä kokoelmassa olevia aukkoja yritetään paikata kirjastojen välisellä kaukopalvelulla. Jos kirjaa ei omasta kokoelmasta löydy, sitä voidaan pyytää lainaksi toisesta kirjastosta tai Kuopiossa toimivasta Varastokirjastosta. Tämä kuitenkin aiheuttaa asiakkaalle kustannuksia ja hän saa kirjan viiveellä. Kirjastojen on oltava paikkoja, joiden kautta on mahdollista saada niitäkin kirjoja, joita kirjakaupoista ei enää ole saatavana. Kirjastossa pitää olla laajat, monipuoliset, ajallisesti ja paikallisesti kattavat kaunokirjallisuuskokoelmat, joihin myös kirjalliset marginaalit kuuluvat.

Kirjan tulevaisuudella on spekuloitu paljon. On ennustettu, että perinteinen kirja tulee ajan myötä häviämään, mutta ainakaan vielä eivät sähkökirjat, elektroniset lukulaitteet, ole laajasti yleistymässä. Myöskään niin sanottu hypertekstikirjallisuus ei ole vielä laajasti yleistynyt, eikä se vielä näy esimerkiksi kirjastojen kokoelmatyössä. Hypertekstidokumentteja ja kaunokirjallisuuteen liittyviä verkkosivustoja on koottu muun muassa yleisten kirjastojen ylläpitämään, Kirjasto.fi -sivuilla toimivaan Linkkikirjastoon ja Hämeenlinnan kaupunginkirjaston ylläpitämään Makupalat-hakemistoon. Näihin kerätyt linkit ovat hyvin erilaisia niin tarkoitukseltaan, keinoiltaan kuin tekniseltä toteutukseltaan. Yhteistä niille kuitenkin on, että ”kirjallisia verkkotekstejä on toistaiseksi julkaistu lähes täysin harrastepohjalta” (*Kirja 2010* 2001, 27).

Suomalaisten lukemisharrastusta on tutkittu paljon. Tiedetään muun muassa, kuinka paljon suomalaiset käyttävät aikaa päivittäin kirjojen ja sanoma- ja aikakauslehtien parissa, tiedetään, että kirjastoista lainataan runsaasti kaunokirjallisuutta, varsinkin romaaneja, ja suomalaisten kirjallista makua ja siinä tapahtuvia muutoksia tutkitaan säännöllisesti. Sen sijaan ei ole laajasti tehtyä tutkimusta siitä, miten ihmiset Internetiä käyttävät, mitä sivustoja tutkivat ja mitä erityispiirteitä tähän vastaanottoon liittyy. (Uusi-

talo 2000, 151, 154.) Ei myöskään tiedetä, kuinka ihmiset etsivät ja käyttävät netissä olevaa kaunokirjallista aineistoa tai mitä odotuksia heillä tämän aineiston suhteen on. Onko kaunokirjallisuussivustoilla oma vakinainen käyttäjäkuntansa vai ovatko sivuilla kävijät satunnaisia surffailijoita?

Painettu kirja esineenä ja siihen liitetyt ominaisuudet ja fiktiosignaalit ovat ehkä osaltaan vaikuttaneet siihen, etteivät verkkokirjakaupat, verkon välityksellä kirjoja myyvät yritykset, ole lyöneet itseään läpi. Kirjan ostaja kaipaa kirjaan haptista suhdetta, mahdollisuutta selata sitä ja tutustua siihen muutenkin. Tätä eivät korvaa netissä olevat kansikuvat, tekstinäytteet ja lukijoiden kommentit. Kirjat tarvitsevat ehkä myös toisten kirjojen fyysistä läsnäoloa ja kontekstia, jossa niitä voidaan tarkastella suhteessa toisiinsa, kuten ”oikeassa” kirjakaupassa tai kirjastossa. Kirjaa esineenä ei voi erottaa – eikä kaupata erillään – sen sisällöstä: ”Kirja ei pelkästään sisällä tekstiä, se on teksti.” (Nunberg 1995, 19.)

Kirjasto mielletään pitkälle vielä nimenomaan kirja-stona, jossa kokoelmat ympäröivät kirjastossa kävijää konkreettisesti. Kirjastossa on mahdollista harhailla hyllyjen välissä, poimia kirjoja ja selaila niitä ja löytää näin sellaistaakin, mitä ei ole tiennyt olevan olemassakaan. (Heino 1999, 190; Kokkonen 1992, 103; Paavonheimo 2002.) Tämä samoilu on tietenkin mahdollista myös esimerkiksi Internetin virtuaalisessa tietoavaruudessa, mutta siltä puuttuu se fyysisen rajallisuuden tunne, joka kirjastoissa on läsnä (– joissakin kirjastoissa hyvinkin konkreettisena!). Myös Geoffrey Nunberg (1995, 31) näkee tämän eron: ”Tietokannan selailu ei tule koskaan antamaan aivan yhtä paljon informaatiota kuin kirjakaupan tai kirjaston pinojen selailu, koska sähköiset aineistot eivät sisällä fyysisiä jälkiä alkuperästään siten kuin painetut kirjat.”

Tietotekniikan siunauksellisuudesta

Kuten edellä oli lyhyesti puhe, tietotekniikka on asettunut viimeisten kymmenen vuoden aikana osaksi kirjastojen arkipäivää. Kehitys on ollut ällistyttävän nopeaa: lainaus ja siihen liittyvät rutiinit hoidetaan automaation avulla, kirjastojen kokoelmatietokannat ovat Internetissä kaikkien selattavissa ja on kehitetty uusia verkossa toimivia tietopalvelun apuneuvoja, ku-

ten Kysy kirjastonhoitajalta -etätietopalvelu ja Tiedonhaun portti.⁹ Lähes jokaisella kirjastolla on myös omat kotisivunsa, joiden käyttö on kasvanut jatkuvasti vuonna 2003 tapahtunutta tilapäistä notkahdusta lukuun ottamatta, kuten oheisesta taulukosta käy ilmi. Monessa kunnassa kirjastojen verkkopalvelut ovat kunnan verkossa olevista palveluista käytetyimpiä.

Taulukko 2.
Käynnit kirjastojen www-sivuilla

Vuosi	Käynnit (milj. käyntiä)
2001	29
2002	35
2003	32
2004	41,5
2005	47

Lähde: Suomen yleisten kirjastojen tilastot.

Tietotekniikka on mahdollistanut myös kaunokirjallisuuden sisällönkuvailun ja erilaisten kirjastojen tuottamien kirjallisuuteen liittyvien verkkopalveluiden kehittämisen. Erilaiset kirjailija- ja kirjallisuusesittelyt olivatkin ensimmäisiä kirjastojen verkkoon tuottamia aineistoja (Jokitalo 2000, 51–65).

Huolimatta kaunokirjallisuuden vakiintuneesta asemasta suomalaisissa kirjastoissa, ei sen tietopalveluun¹⁰, sisältöjen avaamiseen ja haettavuuteen,

⁹ Nämä kirjastojen toimittamat sähköiset palvelut on koottu keskitetysti myös Kirjastot.fi -sivuille. Kunkin kirjaston omiin palveluihin on tietysti pääsy myös niiden kotisivuilta.

¹⁰ Termeinä tietopalvelu ja tiedonhaku sopivat huonosti kaunokirjallisuuden yhteyteen. Tämä on yksi esimerkki niistä ongelmista, joita on syntynyt, kun informaatio-termi on käännetty suomen kielelle, vrt. engl. ”information retrieval”. Jarmo Saarti on ehdottanut, ei ehkä kuitenkaan ihan vakavissaan, kaunokirjallisuuden tietopalvelua korvaavaksi termiksi ”sepitepalvelua”. (Saarti 1999a, 18.)

asiakkaiden itsepalvelua tukevaan kokoelmien jäsentelyyn kuitenkin ole kiinnitetty huomiota samassa suhteessa. Tässä mielessä voidaan väittää, että kaunokirjallisuus on ollut kirjastoissa eräänlaista ”epäaineistoa”. Kaunokirjallisuutta ei ole käsitelty kirjastoissa samalla systematiikalla kuin tietoineistoja; esimerkiksi sen sisällönkuvailuun ja hyllyryhmittelyyn ei ole samalla tavalla kiinnitetty huomiota (Saarti 1999a, 17–18). Toisaalta vasta nykyiset kokoelmatietokannat ovat mahdollistaneet kattavamman sisällönkuvailun ja tehokkaamman tietopalvelun.

Luokitus, hyllyryhmittely, asiasanoitus

Kaunokirjallisuuskokoelmien hallintakeinoja ovat, kuten tietokirjallisuudenkin kohdalla, sisällönkuvailu ja siihen perustuva hyllyjärjestys. Nämä vastaavat eri tavoin asiakkaiden tarpeisiin. Hyllyryhmittely auttaa asiakasta, kun hän kaipaa jotain ”hyvää luettavaa”, josta hänellä on jo etukäteen jonkinlainen käsitys, esimerkiksi käsitys siitä, mihin kirjallisuudenlajiin kirja voisi kuulua. Sisällönkuvailu vastaa niiden asiakkaiden tarpeisiin, joilla on spesifimpi käsitys siitä, mitä he haluavat lukea, esimerkiksi kirjallisuutta tietyistä aiheista. Hyllyryhmittely ja asiasanoitus eivät ole toisiaan poissulkevia, vaan toisiaan tukevia sisällönkuvailun muotoja (Saarti 1996, 36). Sisällönkuvailu on kaiken kirjastoissa kaunokirjallisuuden parissa tehtävän työn ehdoton edellytys. Mitä kattavammin kaunokirjallisuuskokoelmien sisällöt on avattu tietokantaan, sitä monipuolisemmin kirjallisuutta voidaan esitellä asiakkaille.

Kaunokirjallisuutta ei ole käsitelty samalla systemaattisuudella kuin tietokirjallisuutta ja musiikkiaineistoja. Osittain tähän on syynä se, että kaunokirjalliset teokset ovat monitulkintaisia ja niiden ryhmittely yksiselitteisesti johonkin tiettyyn kategoriaan on vaikeaa, jopa mahdotonta. Sama problematiikka pätee kuitenkin myös tietokirjallisuuteen. Mutta sitä, että sama tietokirja tulkitaan eri tavoin eri kirjastoissa ja luokitetaan niissä eri luokkiin, ei ole pidetty niin suurena ongelmana, että se olisi asettanut koko luokitusjärjestelmän kyseenalaiseksi, kuten kaunokirjallisuuden suhteen on toistaiseksi käynyt. Tämä heijastaa osaltaan sitä ambivalenttia suhdetta, joka kirjastoissa kaunokirjallisuuteen on.

Yleinen kymmenluokitus, joka on käytössä suurimmassa osassa Suomen yleisiä kirjastoja, luokitaa kaunokirjallisuuden muodon (lyriikka, näytelmät, kertomakirjallisuus, sarjakuva) ja kielen, mutta ei sisältöjen mukaan (*Yleisten...* 2005, 394–426; ks. myös Raivio 1990, 42–43). Luokitusoppaan mukaan ei siis ole mahdollista hyllyttää romaaneja lajityypin ja sisällön mukaan, esimerkiksi dekkareita, eräkirjoja, sotaromaaneja tai rakkausromaaneja omiksi kokonaisuuksikseen, vaikka se tukisi asiakkaiden itsepalvelua ja vaikka tarvetta tälle kirjastoissa olisikin.

Kirjallisuuden luokitukseen perustuvaa hyllyryhmittelyä on pidetty ongelmallisena muun muassa siksi, että yksittäiset kirjat, etenkin niin sanottua korkeakirjallisuutta edustavat, vain harvoin ovat selkeästi johonkin luokkaan kuuluvia. Toisaalta genre-kirjallisuutta, kuten dekkareita, rakkausromaaneja ja jännityskirjallisuutta, on yleensä pidetty ”matalana” viihteenä, massakulttuurina, eikä sitä ole haluttu kirjastoissa hyllyttää omiksi ryhmikseen, koska on pelätty, että asiakkaat siirtyvät silloin lukemaan vain viihdettä. Tässä käsityksessä heijastuu kirjastojen kuva itsestään kansanvalistajina ja sivistäjinä ja lisäksi asiakkaita aliarvioiva näkemys: ”[...] lukija katsotaan siinä täysin impulssien varassa toimivaksi objektiksi, joka ottaa itselleen ’parempaa’ kirjallisuutta silloin, kun se vahingossa sattuu käteen hyllystä” (Saarti 1996, 38).

Koska ei ole olemassa lajityyppiin perustuvaa yhteistä luokitusjärjestelmää, on kirjastoissa kehitetty omia tapoja järjestää romaanit hyllyyn, ja käytäntö on hyvinkin kirjavaa. Omien ”luokkien” käyttöönotto on edellyttänyt myös omien merkintätapojen laatimista, niin että ”luokat” löytyvät tietokannasta ja kirjat hyllyistä. Tämä on aika erikoinen tilanne suomalaisessa kirjastomaailmassa, missä yleensä on pyritty yhteisiin käytäntöihin ja standardoituihin ratkaisuihin. Pitäisikin pyrkiä luomaan valtakunnallisesti hyväksytty kaunokirjallisuuden luokituskaavio ja sen avulla määritellä nimeke keskitetysti johonkin hyllyryhmään kuuluvaksi.

Toinen sisällönkuvailumetodi, asiasanoitus, on kaunokirjallisuuden osalta otettu Suomessa käyttöön 1990-luvulla. Asiasanoituksella ilmaistaan kaunokirjallisen teoksen keskeinen sisältö tiivistetysti erityisillä kuvailutermeillä, asiasanoilla. Näiden asiasanojen avulla kirjaston henkilökunnan ja asiakkaiden on mahdollista hallita kaunokirjallisuuskokoelmien sisältöjä ja löytää kaunokirjallisuutta esimerkiksi tietystä aiheesta tai kirjallisuudenlajista.

Myös kaunokirjallisuuden asiasanoitusta on pidetty vaikeana, jopa mahdottomana aineiston luonteen vuoksi. Jarmo Saarti on osoittanut väitöskirjassaan *Kaunokirjallisuuden sisällönkuvailun aspektit* (1999), että kaunokirjallisuutta voi ja tulee käsitellä kuten muutakin kirjastoaineistoa. Väitöskirjaa varten tekemässään tutkimuksessa hän vertaili kirjastoammatilaisten ja kirjaston asiakkaiden tekemiä romaanien sisällönkuvailuja, lukijoiden romaaneista kirjoittamia tiivistelmiä ja heidän niille antamia asiasanoja. Vaikka kaunokirjallisen teoksen lukeminen, tulkinta ja kuvailu ovat monimutkaisia ja yksilöllisiä prosesseja, teoksista on löydettävissä elementtejä, joihin kaikki lukijat kiinnittävät huomiota. Saarti esittää tutkimuksensa perusteella, että "[...] romaanin tyyppikuvailu on noin kymmenen termin mittainen ja sisältää teoksesta ja sen sisällöstä kullekin lajityypille olennaiset asiat: genren, temaattiset elementit, paikan ja ajan kuvailun". (Saarti 1999a, 172.)

Tämä pätee ennen kaikkea niin sanotun genre-kirjallisuuden asiasanoittamiseen. Siitä kuvailun kohteeksi nousevat luontevasti juoni ja tapahtumien referointi. Niin sanottu avoin kirjallisuus on vaikeammin asiasanoitettavissa – siinä huomio kohdistuu temaattisiin ja moraalisiin elementteihin. Nämä ominaisuudet ovat avoimempia tulkinnoille ja muutenkin luonteensa puolesta vaikeampia ilmaista muutamalla sanalla. Tässä kirjallisuudessa on enemmän tyyliin ja rakenteeseen liittyviä kokeiluja, jotka eivät välttämättä ole ilmaistavissa asiasanoin, vaikka myös näitä elementtejä olisi tarpeen avata. Kirjailijoilla on myös omia tyylikeinojaan ja ilmaisutapojaan, jotka jäävät asiasanoin ilmaisematta. Kirjallisuuden tulkinnat ja vastaanotto muuttuvat ajan myötä, jopa kuvailutermit saattavat muuttaa merkitystään vuosien kuluessa. (Saarti 1999a, 170.)

Kaunokirjallisuudenkin asiasanoitustyön edellytys on kuvailtavan alueen substanssintuntemus. Asiasanoittajan on tunnettava kirjallisuuden lajityyppien säännöstöjä ja osattava asettaa kuvailtavat teokset lajityyppinsä kontekstiin. On osattava myös erottaa oman tulkinnan osuus teoksen kuvailusta. Tavoitteena on, että asiakas löytää sisällönkuvailun avulla itseään kiinnostavat teokset muiden teosten joukosta. (Saarti 1999a, 171.)

Systemaattinen aikuisten suomenkielisten romaanien asiasanoitus alkoi vuonna 1997, jolloin BTJ Kirjastopalvelu ryhtyi asiasanoituskokeiluun. Nykyisin luokan 84.2 (suomenkielisen kertomakirjallisuuden) aikuisten

aineiston uutuuksien asiasanoitus on BTJ Kirjastopalvelun vakiintunut käytäntö. Vuoden 2000 alusta alkaen BTJ Kirjastopalvelussa on aloitettu myös lasten kaunokirjallisuuden asiasanoitus, vuodesta 2004 on asiasanoitettu runokokoelmia ja sarjakuvia. Työvälineenä käytetään *Kaunokki*-asiasanastoa, jonka varsinainen ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 2000. *Kaunokki* on tarkoitettu kaiken fiktiivisen aineiston, siis myös esimerkiksi elokuvavideoiden, asiasanoitukseen. *Kaunokin* asiasanat on ryhmitelty kategorioihin, jotka vastaavat Saartin väitöskirjassa esiin tulleita kuvailuaspekteja: genre, teemat, paikka, aika ja henkilöt sekä muut kuvattavat asiat. (*Kaunokki* 2000, 8.)

Yksi kaunokirjallisuuden asiasanoituksen uranuurtajista, tanskalainen Annelise Mark Pejtersen, on korostanut, että asiasanoituksen tulee lähteä asiakkaiden tarpeista (ks. Saarti 1996, 14–15; 1999a, 18–19). Tätä asiakasnäkökulmaa voisi viedä pidemmälle myös niin sanotun demokraattisen asiasanoituksen keinoin. Siinä asiakkaat ehdottavat asiasanoja, jotka suodattuvat yleiseen käyttöön tarkoitettuun tietokantaan. (Saarti 1999b.)

Mielenkiintoinen on myös kysymys teosten arvottamisesta. Kirjastoilta odotetaan kantaa siihen, mikä on ”hyvää” kirjallisuutta. Tämän arvottamisen uskottavuus vaatii henkilökunnalta laajaa yleissivistystä sekä hyvää kirjallisuuden- ja asiakaskunnan tuntemusta. (Saarti 1999b.) Henkilökunnan on oltava tietoinen eri alalajien konventioista ja arvioitava teoksen ”arvoa” suhteessa niihin. Periaatteessa kirjastoilla pitäisi olla valmius myös tähän kirjallisuutta arvottavaan työhön. Mutta aina täytyy kuitenkin pitää mielessä ja korostaa sitä, että kyse on enemmän tai vähemmän subjektiivisesta näkemyksestä. Toisaalta se on myös sitä, mitä asiakkaat kaipaavat: jonkun toisen esittämää perusteltua näkemystä teoksesta.

Asiasanoitusta voidaan kehittää edelleen, kun tietotekninen kehitys sen sallii. Kaunokirjallisuuden luonteeseen ehkä asiasanoja paremmin sopisi kuvailu, joka on tavallaan pieni tarina kirjan teemoista ja juonesta, kuten esimerkiksi lyhyissä elokuvaesittelyissä. Kun hakuohjelmat kehittyvät, ne voivat hakea termejä tämänkin tyyppisestä kuvailusta. Jo nyt tätä ideaa voidaan hyödyntää, joskin suhteellisen alkeellisesti, ketjuttamalla asiasanoja. (*Kaunokki* 2000, 11.) Kirjastoissa on myös tehty esitteleviä kirjaluetteluita, joissa on lyhyesti kuvattu kirjojen sisältöjä. Näitä kuvailuja on viety myös kirjaston tietokantaan, mutta esteenä tämän käytännön laajenemiselle on sen työläys; kirjastoilla ei ainakaan toistaiseksi ole ollut resursseja tämän-

tyyppiseen työhön. Kaunokirjallisuuden takautuva sisällönkuvailu ja sen metodit on otettava kokonaisuudessaan pohdittaviksi, kun mietitään sitä, miten kirjastot parhaiten voisivat vastata ”luovuuden yhteiskunnan” kirjastoille asettamiin haasteisiin.

Kirjastoissa, kuten muuallakin suomalaisessa yhteiskunnassa, on meillä sukupolvenvaihdos. Vanhempi henkilökunta, joka on vuosikymmenien ajan tiiviisti seurannut muun muassa kirjallisuuden kehitystä, on jäämässä eläkkeelle. Mennessään he vievät sen hiljaisen tiedon, joka heille on vuosien myötä kertynyt. Kohta ei kirjastoissakaan voida turvautua vanhempien kollegojen muistinvaraiseen tietoon kirjallisuuteen liittyvässä tietopalvelussa. Siksiikin olisi tärkeää avata vanhemman kaunokirjallisuuden sisältöjä tietokantoihin. (Ks. esim. Kauhanen 4.12.2004.)

Vanhemman kirjallisuuden sisällönkuvailuun ”luovan tietoyhteiskunnan” kirjastot tarvitsisivat ehdottomasti lisäresursseja. Tästä työstä suoriutukseen kirjastojen pitäisi kehittää verkostomainen työtapaa, jossa kirjastojen voimavarat voitaisiin yhdistää. Kattava ja jatkuvasti päivittyvä kuvailutietokanta on kaiken kirjastossa tehtävän työn edellytys. Paitsi kirjastot, kuvailutietokantaa tarvitsevat myös muut kirja-alan toimijat, ja sen luominen voisi olla koko kirja-alan yhteinen ponnistus. Kattava tietokanta, johon on tallennettu monipuolisesti kirjaan liittyvää informaatiota, palvelisi kaikkia kirja-alalla toimivia; kirjastojen ohella myös tutkijat, kustantajat ja kirjakaupat voisivat hyötyä tästä tietokannasta.¹¹

Toisaalta voidaan pohtia sitä, pitäisikö kaunokirjallisuutta koskevan tiedon tallentamisessa tietokantoihin olla käytössä oma formaattinsa, joka sallisi ohjelmallisesti kerätä ja tallentaa kaunokirjallisuuteen, sen alkuperään ja sisältöön liittyviä aspektoja ja kohdistaa näihin seikkoihin monipuolisia hakuja. Mitä kaunokirjallisen teoksen olemistapaan kuuluvia asioita voidaan tässä kohden nimetä ja tallentaa tietokantaan? Miten tämäntyyppisellä sisällönkuvailulla voitaisiin torjua se asiasanoituksen yhteydessä ilmaistu pelko, että asiasanoitus itse asiassa typistää kaunokirjallisen teoksen sanot-

¹¹ Tällaisten, keskitetysti laadittavien ja ylläpidettävien ”valioluetteloiden” aikaansaaminen oli jo Helle Kannilan, suomalaisen kirjastolaitoksen uranuurtajan, toiveena (Eskola 2004, 120–121).

tavaa ja tekee tätä kautta sille karhunpalveluksen? Luettelointiformaatit on nyt toteutettu aineistojen fyysisten erityispiirteiden kuvaamiseksi – kuinka nämä formaatit voisivat muuttua sisältölähtöisiksi?

Näitä uusia luettelointistandardeja kehitetään, ja esimerkiksi funktionaalinen luettelointi antaa aivan uudenlaisia mahdollisuuksia kaunokirjallisen teoksen kuvailuun ja kontekstualisointiin. Funktionaalisen luetteloinnin avulla on mahdollista luoda laajoja universumeja teoksen ja sen peruskirjauksen ympärille. (Haavisto 1999, 150–152.) Funktionaalisen luetteloinnin keinoja on jo sovellettu kaunokirjallisuuteen OCLC:n (Online Computer Library Center) FictionFinder-projektissa (FictionFinder). Kaunokirjallisuuslähtöisten luettelointi- ja sisällönkuvailumenetelmien kehittämisen lähtökohtana voisi olla Saartin väitöskirjassaan esittelemä kaunokirjallisen teoksen tietojärjestelmän laaja malli. Siinä on huomioitu kaunokirjallinen teos osana tekijänsä tuotantoa, vastaanottoa ja kulttuurihistoriallista kontekstia. (Saarti 1999a, 179.)

Toistaiseksi sisällönkuvailun menetelmiä on kehitetty lähes yksinomaan romaaneja varten. Runouden sisällönkuvailu on hyvin haastavaa, ja edellä kuvatut sisällönkuvailun metodeihin liittyvät ongelmat kärjistyvät, kun ajatellaan niiden soveltamista runouteen. Kuinka tulkita runoja ja tallentaa niistä tietoa niin, että asiakas löytää tietokannasta kaipaamansa runon tai runoutta tietyistä aiheesta?¹²

Kun sisältöjä on avattu puutteellisesti ja suppeasti, siitä seuraa, ettei myöskään tietopalveluun juuri ole välineitä. Vasta pieni osa kaunokirjallisuudesta on asiasanoitettu tietokantoihin niin, että teoksia on mahdollista hakea myös sisällön perusteella. Internetissä on useita laajoja, vapaasti käytettäviä kaunokirjallisuuden hakupalveluita. Suomalaisten kirjastojen ja käyttäjien kannalta hankalaa on tietysti se, että niistä puuttuvat tiedot suomalaisesta ja suomenkielisestä kirjallisuudesta lähes kokonaan. Takautuva kaunokirjallisuuden sisällönkuvailu on suuri työ ja valtava haaste, mutta se

¹² Runouden sisällönkuvailu ja tietopalvelu on aloitettu Kuusankosken kirjastossa (Kuusankosken runohaku). Tässä Petri Liukkosen kehittämässä tietokannassa on toistaiseksi vielä suhteellisen vähän viitteitä. Tietokantaan liittyy Liukkosen laatima, vuonna 2004 ilmestynyt asiasanasto *Pieni runouden asiahakemisto*.

täytyy jollakin tavalla ratkaista. Ilman sitä ei kirjastojenkaan kaunokirjallisuuskokeelmia voida hyödyntää parhaalla mahdollisella tavalla.

Puhetta kirjasta: kaunokirjallisuuden esittelystä

Kirjastonhoitaja Jouko Raivio (1990, 44) on tyypitellyt kirjaston asiakkaita sen mukaan, kuinka he kaunokirjallisuutta kirjastoista etsivät. Hänen mukaansa asiakkaat ovat joko tekijä-, laji- tai aiheorientoituneita ja etsivät luettavaa sen mukaan. Tekijäorientoitunut lukija hakee tietyn kirjailijan teoksia. Apuvälineenä hänellä ovat kirjaston kokoelmatietokanta ja tekijän nimen mukaan aakkostetut kokoelmat. Lajiorientoitunut hakee kirjallisuutta tietyistä kirjallisuudenlajeista, esimerkiksi fantasia- tai sotaromaaneja. Häntä auttaa kirjaston kokoelmatietokanta, jos sinne on asiasanoitettu kaunokirjallisuutta. Hän saa apua myös hyllyryhmittelystä, jos hänen lukemansa kirjallisuudenlaji on nostettu omaksi hyllyryhmäkseen. Aiheorientoitunut lukija hakee kirjallisuutta tietyistä aiheesta apunaan parhaassa tapauksessa kaunokirjallisuuden asiasanoitus.

Näiden tyyppien lisäksi kirjastojen hyllyjä selaavat erilaiset samoojat, etsijät, herätelainausten tekijät. He hakevat elämyksiä ja uusia lukukokemuksia tai jotakin, mikä muistuttaa heidän aikaisemmin lukemaansa. Heitä palvelevat erilaiset näyttelyt, esittelyhyllyt, esittelevät kirjaluettelot – ja palautushyllyt. Palautushyllyssä olevat kirjat ovat eräänlainen viesti ja suositus toiselta lukijalta (”vertaislukijalta”): ”luin tämän, tämän on lukemisen arvoinen, ota tämä”. Kirjastoissa on tiedostettu tämä tarve ja pohdittu niitä keinoja, joiden avulla kirjastoissa voitaisiin nostaa esiin ja suositella kirjallisuutta lukijoille.

Kirjastoissa tiedetään, että siihen nähden, kuinka paljon kaunokirjallisuutta kirjastoissa käytetään ja lainataan, siitä kysytään neuvonnasta suhteellisen vähän. Asiakkaat etsivät luettavaa pääasiassa hyllyjä selailemalla. Kuinka paljon asiakkaat hakevat kaunokirjallisuutta asiasanojen avulla tai ovatko he yleensä tietoisia tästä palvelusta? Tarvittaisiin enemmän ja laajempia tutkimuksia siitä, millä perusteella asiakkaat kaunokirjallisuutta valitsevat ja kuinka he sitä etsivät, jotta heitä myös osattaisiin palvella paremmin.

Näyttelyt, luettelot ja kirjailijavierailut

Turun kaupunginkirjasto järjesti syksyllä 2000 Turun yliopiston kotimaisen kirjallisuuden studia generalia -luentosarjojen yhteyteen kyselyn, jolla karotoitettiin luennoilla käyneiden kaunokirjallisuuden hankintatapoja, kirjastonkäyttöä ja tyytyväisyyttä kirjaston palveluihin. Kysely oli hyvin suppea, ja vastanneista 117:stä suurin osa oli opiskelijoita. Saadut vastaukset antavat kuitenkin suuntaa, mitä asiakkaat kirjastolta toivovat.

Kyselyssä kysyttiin muun muassa, mitä kaunokirjallisuuteen liittyviä oheistoimintoja vastaaja kirjastolta odottaa. Eniten kirjastoilta toivottiin kirjailijavierailuita ja kirjallisuusnäyttelyitä. Näyttelyiltä toivottiin erityisesti, että ne olisivat laajoja ja informatiivisia, aika- ja tyylikausia sekä kokonaisia kieli- ja kulttuurialueita esitteleviä ja että niihin liittyisi ”oheismonisteita” ja taustatietojen esittelyä muun muassa Internetissä. Kaunokirjallisuudesta tarvitaan siis myös tietoa. (Studia... 2000, 6.)

Elämyksellistä oheistoimintaa voisivat vastaajien mukaan olla runoillat, lukupiirit ja tilaisuudet, joissa kirjailijat lukevat omia tekstejään. Kirjallisuusaiheiset paneelikeskustelut, kirjailijahaastattelut ja erilaiset teemapäivät tulivat myös vastauksissa esiin. Kirjaston henkilökunnan ja asiakkaiden toivekirjojen esittelyllä sekä ”haluan lukea tänään” -teemakortiston tyypillisellä toiminnalla saadaan esille kirjallisuutta, joka muuten voi jäädä huomiotta ja joka antaa herätteitä tilanteissa, joissa ei tiedä mitä luki. (Studia... 2000, 6–7.)

Kyselyn perusteella kirjastoilta odotetaan siis vahvaa kirjallisuuteen liittyvää osaamista, esittelyä ja tiedotusta. Toisaalta vastauksista välittyi epäsuorasti toive, että kirjasto voisi olla näkyvämminkin mukana kirjallisessa elämässä, järjestää tilaisuuksia ja olla sitä kautta myös kirjallisuus- ja kulttuuripoliittinen toimija.

Kirjastot ovat perinteisesti esitelleet kaunokirjallisuutta näyttelyiden ja valikoimaluetteloiden avulla. Kirjastonhoitajat ovat rakentaneet näyttelyitä ja tehneet luetteloita eri lähtökohdista, muun muassa omien kiinnostustensa mukaan ja ajankohtaisiin aiheisiin tai paikallisiin tapahtumiin liittyen. Kirjailijavierailut kirjastoihin ovat olleet myös tärkeitä kirjallisuuden esit-

telytilaisuuksia, joskin niiden määrä on vähentynyt viime vuosina. Nämä työmuodot säilynevät vastaisuudessakin.

Näyttelyiden ja valikoimaluetteloiden teko helpottuu ja niiden sisältö monipuolistuu, kun aineistoa on yhä enemmän asiasanoitettu. Jatkossa tehdään ehkä enemmän myös esitteleviä kirjaluuetteloita, joissa lyhyesti kuvataan kirjastojen sisältöjä. Myös Internet tuo mukanaan uusia mahdollisuuksia tehdä teema- ja valikoimaluetteloita, levittää niitä ja näin hyödyntää yhdessä kirjastossa tehtyä työtä laajemminkin. Internetin välityksellä voidaan esitellä myös muuten kirjastojen kirjallisuuteen liittyvää osaamista.

Ruotsissa on ennakkoluulottomasti lähdetty esittelemään kirjallisuutta myös kirjastojen seinien ulkopuolelle. Siellä on haluttu tukea varsinkin sitä kirjallisuutta, jonka asema on syystä tai toisesta koettu erityisen uhanalaiseksi. Näistä ovat esimerkkeinä Sundbybergin ”poesibiblioteket” ja Tukholman Kulturhusetiin toteutettu 90TALsrummet. ”Runokirjaston” toimintamuotona oli yhteistyö koulujen ja erilaisten opintopiirien kanssa. Tavarataloissa luettiin päivän runo keskusradion välityksellä. Kirjoittajille oli foorumi, jossa he voivat esittää omia tekstejään. (Rydquist 2000a, 38–39.)

90TALsrummet syntyi tarpeesta tehdä ruotsalaisia, nuorten kirjailijoiden kirjoittamia kirjoja tunnetuksi laajemmin. Väliaikaisena kirjastona Tukholman Kulturhusetissa toimineeseen ”Läsesalong”-tilaan hankittiin nuorten ruotsalaisten kirjailijoiden kirjoittamaa kaunokirjallisuutta ja lisäksi tarjottiin ohjelmaa: lounastapahtumia, stand-up -runotilaisuuksia ja kirjallisuuden teemailtoja. (Fasth 2000, 43, 44–49.) Mielenkiintoinen on myös hanke, jossa kirjallisuudentutkija Eva Faye-Wevle on järjestänyt kursseja Tukholman kauppakorkeakoulun opiskelijoille ja L M Ericssonin johtajille teemana valta ja johtajuus kaunokirjallisuudessa (Rydquist 2000b, 89).

Nämä hankkeet antavat aavistuksen siitä, mitä kaikkea kaunokirjallisuudesta on mahdollista löytää ja miten eri tavoin sitä voidaan hyödyntää. Kaunokirjallisuus voi olla myös luonteva ja elävöittävä osa erilaisia oppimisympäristöjä. Kaunokirjallisuuden avulla on mahdollista saada historiallista perspektiiviä nykyajan ilmiöihin ja kokonaisuuksien tajua sirpaleisen tiedon vastapainoksi. Tässä on kirjastoillakin kaunokirjallisuuden tuntijoina mahdollisuuksia tarjota asiantuntemustaan käyttöön, kunhan niillä vain olisi paremmat resurssit paneutua myös tämäntyyppiseen työhön.

Merkittävin yksittäinen kirjallisuuden esittelyn muoto, joka Suomessa on otettu käyttöön viime vuosina, on kirjavinkkaus.¹³ Sen kohderyhmänä ovat erityisesti olleet lapset, joille kirjavinkkari on kertonut lukemisen iha-
nuudesta ja antanut lukuvinkkejä. Koululuokat ja päiväkotiryhmät ovat-
kin luontevia paikkoja, joihin vinkkari voi piipahtaa. Aikuisille suunnattu
vinkkaustoiminta on vielä suhteellisen vähäistä. Ainakin osittain se johtuu
resurssien riittämättömyydestä ja siitä, ettei koulutusta erityisesti aikuisten
vinkkaukseen juuri ole järjestetty. Kirjavinkkaus on kuitenkin tärkeää, ja
siihen on syytä panostaa. Sen avulla voidaan tuoda kaunokirjallisuutta mo-
nipuolisesti esille, ja vinkkauksen avulla voidaan suoraan vaikuttaa siihen,
mitä kirjaston käyttäjät lukevat. (Verho 2005.) Kokoelmakeskeisestä työta-
vasta ollaankin yhä enemmän siirtymässä sisältö- ja asiakaskeskeiseen työta-
paan: tavoitteena on avata ”mykkiä” kirjarivistöjä ja eri tavoin esittelemällä,
suosittelemalla ja poiminnoilla helpottaa asiakkaan kirjavalintaa.

Kirjailijasivustoja, satuhakemistoja, lukupiirejä

Internet antaa kirjastoille uusia mahdollisuuksia ja uuden foorumin esi-
tellä kirjallisuutta ja kirjailijoita. Maakuntakirjastot ovat 1970-luvulta asti
keränneet oman alueensa kirjailijoiden ja kirjoittajien tuotantoa erityisiin
kotiseutukokoelmiin. 1990-luvun lopulta lähtien näiden kotiseutukoko-
elmien esittelyjä on tehty Internetiin. Useimmiten ne ovat kirjailijoita ja
heidän tuotantoaan esitteleviä sivustoja. Valtakunnallisesti tätä tehtävää on
hoitanut Helsingin kaupunginkirjasto, jonka toimittama Sanojen aika -tie-
tokanta esittelee kansallisesti merkittäviä suomalaisia nykykirjailijoita. Kir-
jastojen tuottamat kirjailijahakemistot, -sivustot ja -tietokannat on koottu
Kirjastot.fi -sivuille (Kirjailijahakemistot).

Kirjastot ovat toimittaneet Internetiin kirjallisuus- ja kirjailijasivusto-
jaan hyvin erilaisin periaattein. On tuotettu sivustoja, jotka ovat mahdol-
lisimman kattavia paikallisten kirjailijoiden esittelyjä, tai on tehty erilaisia
valikoimia. Uusimpia esittelyjä ovat Oulun kaupunginkirjaston Pakkala-

¹³ Kirjavinkkauksen määrittelystä ks. esim. Mäkelä 2003, 13.

tietokanta (2005) ja Kuopion kaupunginkirjastossa toteutettu Aapeli ja muita tuttavii – pohjoissavolaisen kaunokirjallisuuden bibliografia (2006). Kirjastot ovat tehneet sivustoja itsenäisesti, tai niitä on tuotettu yhdessä paikallisen yliopiston kanssa (Kirjailijat Oulussa) tai yhteistyössä muiden kirjastojen ja taidetoimikuntien kanssa (Lakiällä tuuloo).

Maakuntakirjastoilla on vireillä hanke, jonka avulla nämä tietokannat ja sivustot saataisiin haettaviksi yhdestä ja samasta lähteestä. Näin asiakkaiden ei tarvitsisi etsiä kirjailijaesittelyitä maakunnittain, vaan kaikki kirjastojen tekemät esittelyt löytyisivät yhdestä lähteestä, yhteisestä hakupalvelusta. Nämä sivustot sisältävät useiden satojen, jopa parin tuhannen kirjailijan tiedot. Kirjastojen kirjailijaesittelyt muodostavat huomattavan verkkoresurssin, joka vain pitäisi saada paremmin markkinoiduksi ja sitä kautta tehokkaampaan käyttöön.

Kirjastot ovat vieneet verkkoon myös ennen manuaalisesti ylläpidettyjä aihehakemistoja. Tästä esimerkkinä voi mainita Oulun kaupunginkirjaston Kakaravaara-hakemiston, josta voi hakea tietoa esimerkiksi lasten kuvakirjojen aiheista, ja Helsingin Kallion kirjaston laatiman ja ylläpitämän satukortiston, josta voi etsiä yksittäisiä satuja ja tietoa niistä. Näin saadaan yhdessä kirjastossa tehty työ kaikkien käyttöön. Verkkoa voisi hyödyntää laajemminkin kaunokirjallisuuden sisältöjen avaamisessa ja hakemisessa. Verkossa voisi toimia myös kirjastojen (ja miksei asiakkaidenkin!) kaunokirjallisuuden asiansanoitusyhteistyö. (Ks. Hypén 2005.) Vireillä on myös hankkeita luoda kirjastojen kotisivujen yhteyteen virtuaalisia lukupiirejä kirjaston asiakkaille.

Kirjastoilla on siis runsaasti keinoja ja haluja esitellä aineistojaan, ja niiltä tätä toimintaa myös odotetaan. Paljon on jo tehty ja uusia toimintatapoja kehitetään koko ajan. Ei liene kovin omaperäistä vedota resurssien vähäisyyteen, kun etsitään syitä siihen, ettei tämäntyyppinen toiminta ole kirjastoissa vieläkin yleisempää, mutta valitettavasti niin täytyy jälleen kerran tehdä. Aineistohan antaa lähes rajattomat mahdollisuudet löytöretkiin, elämyksiin ja oivalluksiin, ja kokoelmat kätkevät yllätyksiä, lukuelämyksiä ja -kokemuksia, jotka vain odottavat löytäjänsä, jos niiden luo rakennettaisiin enemmän väyliä. ”Luova tietoyhteiskunta” tarvitsee kirjastoja, joissa nämä kirjastojen lähes rajattomat mahdollisuudet realisoituvat. Nykyaikaisilla resursseilla se ei onnistu. Henkilökunnan aika ei riitä vaatimaan sisällönkuvailuun

ja laajamuotoiseen kirjallisuuden esittelyyn, vaikka halua siihen olisikin. Kirjastojen täytyy jatkossa toimia tehokkaammin verkostoissa, myös kaunokirjallisuuden sisällönkuvailussa ja palveluiden kehittämisessä.

”Ei ole mitään niin ihanaa kuin
ajatus ison kirjaston kaunokirjallisuusosastosta. . .”

Otsikon lausahdus on lainattu ruotsalaiselta kirjastonjohtajalta Ulla Forsénilta (2000, 33), ja hän jatkaa, että osasto on ”niin täynnä kätkeytyjä mahdollisuuksia!” ja se sisältää ”niin monia kutsuja keskusteluihin! Niin monia erilaisia kokemuksia olemassaolomme ehdoista tällä pallolla!” Tämä ajatus realisoituu, kun kulkee kirjallisuusosastolla ja kiertele hyllyjen välissä. Osastolla käy tietynlainen hiljainen kuhina, jota ei voi aistia muualla kuin kirjastossa. Tämä kuhina syntyy näkymättömistä ja aineettomista säikeistä, jotka liittävät kirjoja toisiinsa ja lukijoihin, yhdistävät lukijoita lukukokemuksiin ja -muistoihin.

Kirjarivistöt ovat täynnä erilaisia maailmoja, mahdollisuuksia oivalluksiin, elämyksiin, pohdintoihin, viihtymiseen. Kirjojen vaikutukset yltyvät kauas kirjaston seinien ulkopuolelle. Kirjastossa näkee sen, kuinka kirjoilla on vaiheensa, *habent sua fata libelli*, ja sen, kuinka kirjoilla on tehtävänsä ja merkityksensä. Mitä on antanut kaikille lukijoilleen yli kaksisataa kertaa lainassa ollut Agatha Christien resuiseksi luettu dekkari? Mitä oivalluksia lukijoille ovat antaneet klassikkorunoilijat tai nykyrunouden edustajat? Kirjojen avulla meidän on mahdollista astua Vera Andrejevan muistojen taloon Vammelsuussa tai tutustua Markus Nummen valokuvan ympärille loihtimaan Kiinalaiseen puutarhaan tai nähdä Sibelius mesenaatti Axel Carpelanin silmin Bo Carpelanin teoksessa tai... Listaa voisi jatkaa loputtomiin. Kaunokirjallisuus kertoo olleesta, siinä säilyy muisto menneestä. Kirjallisuus pitää myös peiliä nykytodellisuuden edessä, kuvastaa sitä, miltä elämämme näyttää juuri nyt.

Tiina Pystynen on todennut, että ”demokraattiset instituutiot kuten kirjasto ja työväenopisto toimivat taiteen vallankäyttöä vastaan, vastakulttuurina. Kirjastoista kirjoja löytyy kaikilta ajoilta, vaikka niitä ei olisi enää

markkinoilla. Lukija voi löytää oman kirjallisen maailmansa, joka voi olla ihan erilainen kuin vallitseva virtaus.” (Ks. Baer 2005.) Kirjastot ovat kirjallisuuden pluralismin puolestapuhujia, sen säilyttäjiä. Ne takaavat sen, että myös vanhempaan ja vähemmän kysyttyyn kirjallisuuteen on mahdollista tutustua ja että kirjastojen asiakkaiden on mahdollista luoda ”oma kirjallinen maailmansa” monipuolisten kokoelmien avulla.

Täytyy pitää huolta, että kirjastot jatkossakin ovat tällaisia paikkoja. Täytyy pitää huolta myös siitä, että kirjat löytyvät, että kirjojen luo on erilaisia reittejä – niiden luo voi samota hajamielisesti kirjaston hyllyjen välissä, niitä voi etsiä määrätietoisesti tietokannoista ja löytää palautushyllystä tai kirjastojen esittelypöydiltä. Vielä täytyy pitää huolta, että kirjastoissa on mahdollista kehittää kirjallisuuteen liittyviä työtapoja, kuten sisällönkuvailua ja tietopalvelua, sekä kirjallisuuden sisältöjen tuntemusta.

Uutena uhkana tälle työlle on nähty suunnitteilla oleva kuntien tilaaja-tuottaja -malli, joka ei yksipuolisine mittausjärjestelmineen riittävästi huomioi tätä kirjastotoiminnan syvällistä asiantuntijuutta vaativaa puolta. Jos kirjastoissa mitataan vain tiettyjä toimintoja, kuten annettujen lainojen määriä, se voi vaarantaa kirjastojen monipuolisen kehittämisen (Saarelainen & Saarinen 2006, 28–29). Tästä voi seurata myös se, että kirjastojen hankintapolitiikka ja kokoelmat yksipuolistuvat, jos kirjastot tienaa vain lainojen määrällä.

Kaunokirjallisuuden vaikutukset lukijaan ovat moninaiset, vaikeasti mitattavissa mutta kuitenkin ilmeiset. Yhden näkökulman kirjallisuuteen ja kirjastoihin tarjoaa näytelmäkirjailija Pasi Lampela, jonka kirjallisuus aikoinaan pelasti ”katuojista”: ”- Luin Nietzscheä [...] [S]e pakotti kirjastoihin, hakemaan lisää ja lisää tietoa. Se minut pelasti.” (Ks. Miettinen 2006.) Näitä Lampelan kaltaisia etsijöitä kirjastoissa käy päivittäin, eikä kirjaston merkitystä mielen apteekkina voi liikaa korostaa. Myös tälle kirjastotoiminnan osa-alueelle, josta kaunokirjallisuus on keskeinen osa, on jatkossakin turvattava riittävät resurssit ja toimintamahdollisuudet, mittaamisen vaikeudesta huolimatta.

Lähteet

- Baer, Titta 2005, Tiina Pystynen: luovuus on jokamiehen oikeus. *Kirjasto-lehti* 4.
- Den sköna skönlitteraturen – i och utanför biblioteket* 2000. Red. av Kristina Andersson, Gunilla Eriksson, Elisabeth Norinder, Lars Rydquist och Göran Schmitz. Lund: SAB:s skönlitterära kommitté & Bibliotekstjänst.
- Eskola, Eija 2004, *Suosittelut, valitut ja luetut. Kirjallisuus kirjastoissa 1918–1939*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- FictionFinder. Osoitteessa <http://fictionfinder.oclc.org/>. Viitattu 17.1.2006.
- Fitiotyöryhmän toiminta-ajatus. Työskentelypaperi. 2004. Helsinki: Suomen kirjastoseura.
- Fasth, Ingemar 2000, Unglitteratur och internationell författarscen: Kulturhuset i Stockholm. – *Den sköna skönlitteraturen – i och utanför biblioteket*. Red. av Kristina Andersson, Gunilla Eriksson, Elisabeth Norinder, Lars Rydquist och Göran Schmitz. Lund: SAB:s skönlitterära kommitté & Bibliotekstjänst.
- Forsén, Ulla 2000, Att bygga broar – skönlitteraturen och bibliotekets roll. – *Den sköna skönlitteraturen – i och utanför biblioteket*. Red. av Kristina Andersson, Gunilla Eriksson, Elisabeth Norinder, Lars Rydquist och Göran Schmitz. Lund: SAB:s skönlitterära kommitté & Bibliotekstjänst.
- Haavisto, Tuula 1999, Työn tarkoitus pysyy, puitteet mullistuvat. – *Kirjastot verkossa*. Toim. Ari Haasio & Juha Piukkula. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu.
- Heino, Aarre 1999, Kirjoittajan ja lukijan muuttuvat roolit. – *Laulujen lumossa. Kirjallisuudentutkijoiden ja kirjailijoiden seirenilauluja professori Yrjö Varpiolle hänen 60-vuotispäivänään 7.11.1999*. Toim. Yrjö Hosiaisuusluoma. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Hypén, Kaisa 2005, Kaunokirjallisuusportaali: ideoita ja luonnostelua. *Kirjasto-lehti* 8.
- Hypén, Kaisa 2006, ”...tilata ja järjestää, luetteloida ja varastoida, auttaa lukijoita valitsemaan ja löytämään”: kirjastot ja kaunokirjallisuus. – *Fiktio-ta! Levottomat genret ja kirjaston arki*. Toim. Kaisa Hypén. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu.

- Jokitalo, Päivi 2000, Kirjastot verkossa – vanhat eväät ja uudet vaatimukset. – *Sivistyksen paikka. Kirjoituksia kirjaston tilasta*. Toim. Vesa Niinikangas & Inkeri Näätsaari. Turku: Enostone.
- Juhlavuosi – Jubileumsåret 2003*. [Turun kaupunginkirjaston toimintakertomus.] Turku: Turun kaupunginkirjasto.
- Kamppinen, Matti 2001, Oikeus tietoon tulevaisuudessa – kirjastot ikuisuuden näkökulmasta. *Signum* 1.
- Kannila, Helle 1967, *Kirjavalinnan ongelmia. Ajatustenaiheita kirjastonhoitajille ja muille kirjojen ystäville*. Helsinki: WSOY.
- Kauhanen, Anna-Liina 4.12.2004, Kirjastonhoitajan hiljainen tieto uhkaa kadota. *Helsingin Sanomat*.
- Kaunokki. Fiktiivisen aineiston asiasanasto*. 2002. Ensimmäinen varsinainen painos. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu.
- Kirja 2010. Kirja-alan kehitystrendit*. 2001. Toim. Lauri Saarinen, Juri Joensuu & Raine Koskimaa. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kirjailijahakemistot. Osoitteessa <http://www.kirjastot.fi/kirjallisuus/kirjailijahakemistot>. Viitattu 23.4.2006.
- Kirjastopoliittinen ohjelma 2001–2004. Työryhmän muistio*. 2001. Helsinki: Opetusministeriö.
- Kirjastot.fi. Osoitteessa <http://www.kirjastot.fi/>. Viitattu 14.4.2006.
- Kohvakka, Rauli 2005, Kirjat ja kirjastot. – *Joukkoviestimet 2004*. Helsinki: Tilastokeskus.
- Kokkonen, Olli 1992, Tarvitaanko kirjastoja: tieteellisten kirjastojen tulevaisuudennäkymiä. – *Kirjastostrategiat*. Toim. Vesa Niinikangas. Helsinki: Kirjastopalvelu.
- Kovala, Urpo 1997, Teksti elämänhistorian kehyksessä. – *Aina uusi muisto. Kirjoituksia menneen elämisestä meissä*. Toim. Katarina Eskola & Eeva Peltonen. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kulttuuritilasto 2006. Yleisten kirjastojen pää-, sivu- ja laitoskirjastot sekä niiden henkilöstö 1980–2005. Tilastokeskus. Osoitteessa <http://www.stat.fi/til/klt/tau.html>. Viitattu 14.4.2006.
- Kuusankosken runohaku. Osoitteessa: <http://www.kirjasto.sci.fi/runohaku/>. Viitattu 11.1.2006.
- Lammenranta, Markus 1989, Kirjallisuus ja tieto. – *Kirjallisuuden filosofiaa*. Toim. Arto Haapala et al. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Lehtonen, Mikko 2001, *Post scriptum. Kirja medioitumisen aikakaudella*. Tampere: Vastapaino.
- Levola, Kari 2004a, Mitä piimä sanoi astuessaan kuuhun? *Kirjailija* 1.
- Levola, Kari 2004b, Kirja liikuttaa yhä kirjastonkäyttäjiä. *Kirjailija* 2.

- Linko, Maaria 1997, Laila Hietamiehen teokset voimanlähteenä. – *Aina uusi muisto. Kirjoituksia menneen elämisestä meissä*. Toim. Katarina Eskola & Eeva Peltonen. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Luukkonen, Petri 2004, *Pieni runouden asiahakemisto*. Kuusankoski: Kuusankosken kaupunginkirjasto.
- Luovuuden Suomi ja kirjastot 2004. *Kirjastolehti* 4.
- Miettinen, Titti 2006, Ulkopuolisena ajassamme. *Gloria* tammikuu.
- Minkkinen, Virpi 2001, *Kirja 1980- ja 1990-luvuilla. Kirjallisuuden julkaiseminen, jakelu ja lukeminen*. Helsinki: Tilastokeskus.
- Minkkinen, Virpi 2003, Kirjat ja kirjastot. – *Joukkoviestimet 2002*. Helsinki: Tilastokeskus.
- Mäkelä, Marja-Leena 2003, *Kirjavinkkarikirja*. 3. uudistettu painos. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu.
- Niemi, Juhani 2000, *Kirjallinen elämä. Kirjallisuuden yhteiskuntasuhteiden kartoitusta*. Helsinki: SKS.
- Nunberg, Geoffrey 1995, The places of books in the age of electronic reproduction. – *Future libraries. Dreams, madness & reality*. Walter Crawford & Michael Gorman (eds.). Berkeley: University of California Press.
- Näätäsaari, Inkeri 2004, Uuden kirjaston kynnyksellä. – *Muusan kuiskaus. Kirjoituksia kirjastosta, kulttuurista ja pelin tarkoituksesta*. Toim. Inkeri Näätäsaari. Turku: Enostone.
- Paavonheimo, Jari 1997, Outo murhamysteeri: romaanilainaaamon kuviteltu kuolema. *Kirjastolehti* 10.
- Paavonheimo, Jari 2002, Kun kirjallisuus törmäsi kivimuuriin – suomalaisen kirjastokehityksen tarkastelua. (Katsauksia.) *Parnasso* 1.
- Raittila, Hannu 2005. *Pamisoksen purkaus*. Helsinki: WSOY.
- Raivio, Jouko 1990, Tiedon salaajat. – *Kokoelmakumous!* Toim. Heikki Poroi-la. Helsinki: Kirjastopoliittinen yhdistys ry.
- Rydquist, Lars 2000a, Författare och folkbibliotek i samarbete. – *Den sköna skönlitteraturen – i och utanför biblioteket*. Red. Av Kristina Andersson, Gunilla Eriksson, Elisabeth Norinder, Lars Rydquist och Göran Schmitz. Lund: SAB:s skönlitterära kommitté & Bibliotekstjänst.
- Rydquist, Lars 2000b, Skönlitteratur – ett led i ledarskapsutvecklingen på Handelshögskolan och Ericsson. – *Den sköna skönlitteraturen – i och utanför biblioteket*. Red. Av Kristina Andersson, Gunilla Eriksson, Elisabeth Norinder, Lars Rydquist och Göran Schmitz. Lund: SAB:s skönlitterära kommitté & Bibliotekstjänst.
- Saarelainen, Tarja & Saarinen, Heli 2006, Kuka ostaisi kulttuuria? Raportti kirjastopalveluiden määrittelystä sopimusohjausjärjestelmässä. Helsin-

- ki: Opetusministeriö. Raportti on luettavissa myös verkossa osoitteessa: <http://www.minedu.fi/julkaisut/kulttuuri/2006/opm3/opm3.pdf>. Viitattu 24.4.2006.
- Saarti, Jarmo 1996, *Romaanit hukassa? Kertomakirjallisuuden hyllyluokituksen vaikutus kirjastonkäyttöön ja kertomakirjallisuuden lainaukseen*. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu.
- Saarti, Jarmo 1999a, *Kaunokirjallisuuden sisällönkuvailun aspektit. Kirjastoammattilaisten ja kirjastonkäyttäjien tekemien romaanien tiivistelmien ja asiasanoituksen yhdenmukaisuus*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Saarti, Jarmo 1999b, Lukijan näkemyks mukaan sisällönkuvailuun. *Kirjastolehti* 10.
- Samways, Alan 1986, Co-operative fiction reserves in the British Isles. – *Fiction in libraries*. Edited by John Dixon. London: The Library Association.
- Santanen, Eino & Susiluoto, Salla 2006, Alkusoittoa. – *Uusi ääni, uuden runouden antologia*. Helsinki: Otava.
- Stockmann, Doris, Bengtsson, Niklas & Repo, Yrjö 2000, *Kirja Suomessa. Tekijöistä lukijaan – kirja-alan tukitoimet ja kehittäminen*. Helsinki: Opetusministeriö.
- Studia generalia -lentojen yhteyteen järjestetty yleisökysely 2000. Turku: Turun kaupunginkirjasto.
- Suomen yleisten kirjastojen tilastot. Osoitteessa: <http://tilastot.kirjastot.fi/>. Viitattu 14.4.2006.
- Taylor, Helen 1997, Ystävä, Raamattu, parfyymi. Kirjallisuus naisten elämässä. – *Aina uusi muisto. Kirjoituksia menneen elämisestä meissä*. Toim. Katarina Eskola & Eeva Peltonen. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Uusitalo, Liisa 2000, Kulttuuria virtuaalikuluttajalle. – *Otteita kulttuurista. Kirjoituksia nykyaikasta, tutkimuksesta ja elämäkerrallisuudesta. Katarina Eskolan juhlakirja*. Toim. Maaria Linko, Tuija Saresma & Erkki Vainikkala. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Verho, Seppo 2005, Kokoelmatyö murroksessa. *Kirjastolehti* 8.
- Wilenius, Markku 2004, *Luovaan talouteen. Kulttuuriosaaminen tulevaisuuden voimavarana*. Helsinki: Edita.
- Yleisten kirjastojen luokitusjärjestelmä YKL. Taulukot*. 2005. 2. uudistettu laitos. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu.

KIRJAN MATKA

TEKIJÖILTÄ KOULUUN JA OPETTAJANKOULUTUKSEEN

Satu Grünthal

Selaan kevättalvella 2005 ilmestynyttä Äidinkielen opettajain liiton jäsenlehteä *Virkettä*. Sen otsikot, ilmoitukset ja katkelmat vilahtelevat silmiini: *Kirja koulussa -kampanja keväällä 2005 koko Suomen kahdeksas- ja yhdeksäsluokkalaisille; Nuori Aleksis -palkinto 2005: lukiolaiset valitsevat parhaan kotimaisen kirjan nyt jo kuudennen kerran; Eija Laitisen ja Anne Leinosen nuortenromaani Saga muuttui luovan kirjoittamisen elämystilaksi; Kirjallisuuden opetus avaa ammattikoululaiselle näköaloja; Lukuviikko maaliskuussa 2005: Suuri pohjoinen – Den höga nord; Tervetuloa opettajien kulttuurimatkalle kirjailijoiden Pietariin ja Kannakselle;* lisäksi paljon opettajien näkökulmasta kiinnostavien tieto- ja kaunokirjojen arvosteluja sekä oppikirjamainoksia. Usein lehdessä on myös tehtäviä ja lisämateriaaleja kirjallisuuden opetukseen.

Tarkastelen tässä artikkelissani kirjan matkaa tekijältä kouluun ja opettajankoulutukseen kirjallisuuden tutkijan, opettajan ja opettajankouluttajan kannalta. Äidinkielen ja kirjallisuuden opettajien ammattilehden yhden satunnaisen numeron perusteella kirjallisuuden asema koulussa näyttää monipuoliselta ja elävältä. Entä muista näkökulmista?

Vuosina 2003 ja 2004 saatiin peruskouluun ja lukioon uudet opetussuunnitelmat. Opettajien suhtautuminen opetussuunnitelmiin on ollut perinteisesti kahtalaista: toisaalta ne on koettu hyödyttömiksi, mapeissa pölyttyviksi asiakirjoiksi, toisaalta oman opetustyön ja sen suunnittelun tueksi. Vuoden 1994 opetussuunnitelmista alkaen luovuttiin yhtenäisistä valtakunnallisista opetussuunnitelmista ja luotiin vain yhtenäiset opetussuunnitelmien perusteet. Samalla opettajat sitoutettiin ja veloitettiin laatimaan niiden pohjalta koulukohtaisia suunnitelmia.

Opetussuunnitelmat ovat merkityksellisiä tekstejä. Minna-Riitta Luukka ja Matti Leiwo huomauttavat (2004, 14), että suunnitelmat vaikuttavat opetuskäytänteiden ja oppikirjojen välityksellä ihmisten arkipäivään ja käsityksiin. Ne määrittelevät, millaiset sisällöt, tavoitteet ja normit ovat tärkeitä koulutuksessa ja sitä kautta yhteiskunnassa, ja ne ovat sidoksissa tiettyyn opetus-, oppimis- ja ihmiskäsitykseen. Luukka ja Leiwo jatkavat (mp.), että suunnitelmien linjaukset ja määrittelyt eivät ole neutraaleja ja objektiivisia vaan diskursiivisesti rakennettuja kuvia todellisuudesta.

On selvää, että opetussuunnitelmista on luettavissa myös tietty kirjallisuuskäsitys ja linjanvetoja, miten kirjallisuutta tulisi pitää esillä opetuksessa. Uudet opetussuunnitelmat nostavat kirjallisuuden aseman entistä vahvemmin esiin alakoulusta lukioon. Niissä on nähtävissä vanha humanistinen perinne, jossa taiteella ja tiedolla on toisaalta itseisarvoa, toisaalta myös välinearvoa persoonallisen kasvun tukijana ja kulttuuritradition siirtäjänä eteenpäin. Ajatus kirjallisuuden lukemisen ja tuntemisen itseisarvosta läpäisee kaikki kouluasteet, ja välinearvoa perustellaan eri asteilla hieman eri tavoin. Alakoulussa se tukee oppilaan ”lukutaidon, ilmaisuvarojen, mielikuvituksen ja luovuuden kehittymistä”; yläkoulussa kirjallisuus on myös ”yleissivistävän tiedon” lähde ja lukiossa se ”tarjoaa aineksia henkiseen kasvuun, kulttuuri-identiteetin muodostumiseen ja omien ilmaisuvarojen monipuolistamiseen”. Sen avulla lukiolainen ”syventää kirjallisuuden tuntemustaan ja kehittää siten ajatteluaan, laajentaa kirjallista yleissivistystään, mielikuvitustaan ja eläytymiskykyään ja rakentaa maailmankuvaansa”. (POPS 2004, 47–50; LOPS 2003.)

Lukuharrastuksen synnyttäminen ja ylläpitäminen nostetaan kaikissa opetussuunnitelmissa selkeästi esiin. Ainoa nimeltä mainittu kaunokirjallinen teos on *Kalevala*; peruskoulun päättävän oppilaan edellytetään tuntevan ”Kalevalan runoja ja muutakin kansanperinnettä”. Kirjallisuudenlajeista mainitaan runot, sadut, tarinat, novellit, näytelmätekstit ja sarjakuvat. (POPS 2004.)

Lukion osalta opetussuunnitelmat linjaavat, että kaikilla kursseilla luetaan ”runsaasti kaunokirjallisia ja muita tekstejä” (LOPS 2003). Keskeistä on oppia lukemaan ja tulkitsemaan kirjallisuutta suhteessa erilaisiin konteksteihin: historian, tyylikausien, yhteiskunnan ja lukijan oman elämän viitekehyksiin. Mitä enemmän lukee sekä kauno- että tietokirjallisuutta,

sitä laajemmiksi käyvät lukemisen kontekstit ja sitä taajemmiksi palkitsevat hetket, jolloin lukija oivaltaa yhteyksiä eri asioiden, aikakausien ja ilmiöiden välillä.

Mitä tarkoittaa ”runsaasti kaunokirjallisia tekstejä”? Olemme kaikki kuulleet tarinoita nuorista, jotka ovat onnistuneet läpäisemään ala- ja yläasteen lukematta käytännöllisesti katsoen yhtään kokonaista kirjaa; lukionkin suorittaneet saattavat ilmoittaa lukeneensa hämmästyttävän vähän. Monissa kouluissa on normina, että jokaisella lukion kurssilla opiskelija lukee kaksi kokonaisteosta (proosaa, draamaa tai runo- ja novellikokoelmia). Kuuden pakollisen kurssin jälkeen luettuja teoksia on siis kaksitoista. Yleistä on myös, että joka kurssilla luetaan vain yksi teos, jolloin lukiosta selviää lukemalla kuusi kaunokirjallista teosta. Joissakin kouluissa opiskelija saa lukion aloittaessaan käteensä ”Yleissivistävän kirjallisuuden lukulistan”. Siihen merkittyjä teoksia ei lueta kursseilla, mutta opettajat suosittelevat niihin tutustumista lukion aikana oman yleissivistyksen ja henkisen pääoman kartuttamisen nimissä.

Juha Rikaman väitöstutkimuksen *Lukion kirjallisuudenopetus 1900-luvun jälkipuoliskon Suomessa* (2004) mukaan kokonaisteosten lukeminen suomalaisissa lukioissa vähentyi vuodesta 1980 vuoteen 2001 olennaisesti: oppilaan koko lukioaikana lukemien teosten määrä putosi lähes kolmanneksen ja koko luokan tai opetusryhmän yhteisesti lukemien teosten määrä putosi peräti 66 % (Rikama 2004, 121). Lukemisen valinnaisuus on myös huomattavasti lisääntynyt: lukuvuonna 2000–2001 miltei puolet eli 38 % opettajista ei luettanut enää yhtään yhteistä teosta koko opetusryhmälle (mt. 122). On hyvä, että opiskelijat saavat tehdä omia valintojaan, mutta valinnaisuuskin voi mennä liiallisuuksiin. Koulun tehtävä on välittää perintöä eteenpäin. Kulttuuriperintö siirtyy ja muokkautuu osaksi kutakin uutta aikaa vain silloin, kun siihen tartutaan ja tutustutaan. Ilman perinteen ja historian tuntemusta elämä ohenee vain nykyhetkeksi. Siksi lukion päättäneeltä voi mielestäni edellyttää, että hän tuntee esimerkiksi Canthin ja Leinon tuotantoa ja on lukenut *Seitsemän veljestä*, *Tuntemattoman sotilaan* ja *Pohjantähden* ensimmäisen osan. Näkökantani liittyy saksalaiseen Bildung-opetus suunnitelmamateriaaliin, jonka mukaan tietyn kansakunnan kansallaiseksi kasvaminen edellyttää tiettyjen akateemisten tieteidenalojen ja tietyn kulttuuriperinnön tuntemusta (ks. Buchberger 2002, 371–372). Anglosak-

sinen traditio on yksilökeskeisempi: sen mukaan koulutetuilta kansalaisilta ei edellytetä tiettyä yhteistä koulutuspohjaa (mp.).

Rikama (2004, 124) tiivistää tutkimuksessaan terävästi, että 1990-luvun markkinaperusteinen, valinnaisuutta korostava koulutuspolitiikka on olennaisesti heikentänyt Suomen lukiodien kirjallisuudenopetusta ja samalla lukionuorison mahdollisuuksia tutustua kaunokirjallisuuteen. Hänen mielestään markkinaperusteinen koulutuspolitiikka on murentanut kansallista kulttuuripohjaa. Rikama heittää suuren haasteen hieman täsmentämättä jäävälle ”koulutuspolitiikalle”. Toimijoina sen kentällä ovat ainakin poliittiset päättäjät, valtiovarainministeriö ja opetusministeriö, opetushallitus, opetussuunnitelmien laatijat ja – viime kädessä – myös tavalliset koulut tavallisine riviopettajineen.

Tuntumani on, että joskus opettajat arastelevat turhaan kokonaisteosten luettamista. Kuuluu argumentteja: ”Lukemista ei voi vaatia, koska opiskelijoilla on niin paljon tehtäviä muista aineista”; ”Kaikki eivät vain pidä kirjallisuudesta” tai ”Pojille riittävät tietoteokset, koska he ovat toiminnallisia”. Milloin kuulemme vaikkapa matematiikan tai historian opettajien perustelevan samalla tapaa oppilailleen: ”Jätetään derivoinnin opiskeleminen väliin, koska teillä on niin paljon muutakin opittavaa” tai: ”Unohdetaan Suomen 1900-luvun historia, koska toiset opettajat jo kuormittavat teitä niin paljon”? Kirjallisuuden lukeminen kuuluu äidinkielen ja kirjallisuuden keskeisiin sisältöihin, ja sitä voidaan vaatia; jos opettaja antautuu loputtomiin keskusteluihin siitä, huvittaako lukea vai eikö huvita, hän on jo hävinnyt pelin. Kirjallisuuden lukeminen on sitä paitsi nuoren oma etu, tiedostipa hän sitä tai ei. Lukiossa voi mielestäni silloin tällöin jopa harkita jonkin pokkarin ostattamista koko ryhmällä; hinta on sama kuin elokuvailun. Kaikilla suurilla kustantajilla on nykyään omat, jatkuvasti karttuvat klassikkopokkarisarjansa.

Koulukirjastot sen sijaan ovat valitettavan usein surkeassa jamassa. Repaleiset kirjasarjat, joiden viimeisimmät uutuudet saattavat olla 1970-luvulta, eivät sytytä ketään lukemaan. Kirjallisuuden matka tekijöiltä lukijoille katkeaa usein koulukirjastojen näkökulmasta usein jo kassakoneelle: koulut suuntaavat vähiiä käyttövarjoaan muualle. Onneksi kaupungin- ja kunnan kirjastot toimivat. Rikaman tutkimuksessa (2004, 40) opettajat listasivat koulukirjastojen kirjavarojen vähyyden suurimmaksi kirjallisuudenopetuk-

sen esteeksi. Seuraavina tulivat opetusajan vähyys ja oppilaiden liian suuri työmäärä.

Minna-Riitta Luukka ja Matti Leiwo (2004, esim. 25) kritisoivat uusia opetussuunnitelmia liiallisesta korkeakulttuurisuudesta ja akateemisuudesta. Heidän mukaansa koulun tekstimaailmasta puuttuvat monet tärkeät arjen ja uusmedian tekstit; koulunulkoisen elämän sijaan koulun tekstit sosiaalisivat oppilaita opiskelun maailmaan eli koulun kirjoitelmien laadintaan ja akateemiseen kaunokirjallisuuden lukutapaan. He huomauttavat (mt. 29), että esimerkiksi vuosiluokilla 6–9 opetussuunnitelman kulttuurilla tarkoitetaan pääasiassa kirjallisuutta ja kirjallisuudella erityisesti kokonaisteoksia, ja jatkavat: ”Mikä on kokonaisteos hypertextien aikakautena?”

Luukan ja Leiwon haastavaan kysymykseen voi vastata samassa tietoisien provosoivassa sävyssä: hypertextien aikakautena kokonaisteos on edelleen kokonaisteos. On totta, että uudet kulttuurituotteet rikkovat vanhoja raja-aitoja ja kehittyvät todennäköisesti suuntiin, joita osaamme vain arvailla. Silti koulun tehtävä on nähdäkseni edelleen, konservatiivisen leiman uhalakin, viedä lapset ja nuoret kirjan ääreen. On tietysti hyvä, jos hypertextit löytävät sijansa opetuksessa perinteisen kirjallisuuden rinnalla, mutta en toivo sen tapahtuvan perinteisen kirjallisuuden kustannuksella.

Kirjallisuuden lukemista voi – ja täytyy – koulussa vaatia. On selvää, että yläkoulussa ja lukiossa opettajan tehtävä kirjallisuuden luettajana on helpompia, jos lukurutiini on syntynyt jo alakoulussa. Menestyksellisiä lukuharrastuksen herättämiskeinoja alakoulussa ovat esimerkiksi lukupiiritointi ja parilukeminen. Olennaista on, että kirjojen lukemisesta tulee koulun alusta lähtien itsestään selvä rutiini, jota vertaisryhmä samalla kontrolloi ja motivoi.

Lukupiirissä koko luokka lukee koko ajan kirjoja. Niitä luetaan 2–4 oppilaan ryhmissä siten, että jokainen ryhmä sopii keskenään, mikä opettajan tarjoamista kirjoista luetaan ja minkälaisissa paloissa. Joka viikko on lukupiiritunti, jolloin ryhmät keskustelevat lukemastaan osiosta. Sen käsittelyyn on monenlaisia keinoja. Voidaan esimerkiksi sopia, että lukiessaan jokainen merkitsee tarralapulla hauskimman, yllättävimmän ja pelottavimman kohdan kirjasta, ja valintoja vertaillaan. Joskus päätetään, että joku piirtää luetun osion, joku kertoo sen muille omin sanoin ja joku keksii siihen jatkoa. (Tarkemmin ks. Ihalainen & Vainio-Mattila, 2004.)

Parilukemisessa samaa kirjaa lukeva pari muodostuu kahden eri luokkatason oppilaista. Kirjaa luetaan yhteisessä lukusopessa vuorotellen ääneen tai hiljaa itsekseen. Ennen lukemista tai sen jälkeen keskustellaan opettajan antamista aiheista tai tehdään erilaisia tehtäviä. (Tarkemmin ks. Jyrkiäinen & Koskinen-Sinisalo, 2005.)

Pojista lukijoina on viime vuosina käyty paljon keskustelua, ja usein se on ollut huolestunutta. Poikien lukutaito ja -harrastus on tyttöjä vähäisempää. He myös menestyvät tyttöjä heikommin kaikilla kielentuntemuksen ja -hallinnan osa-alueilla (Lappalainen 2006, 45). Lukemisen ja kirjoittamisen taidot ovat monin tavoin sidoksissa toisiinsa: lukuharrastus kehittää kirjoittamisen taitoja ja kirjoittaminen kehittää ajattelun taitoja ja oppimista.

Vuonna 2003 ilmestyneessä väitöskirjassaan *Sukupuolen rakentuminen koulun kulttuurisissa teksteissä* Tarja Palmu tarkastelee muun muassa sitä, minkälaisia tekstejä opettajat valitsevat yhteisesti luettaviksi ja miten he suhtautuvat tyttö- ja poikaoppilaisiin. Tulokset tukevat näkemystä, että opettajat usein valitsevat ”poikamaisia” tekstejä ”tyttömaisten” kustannuksella eli tekstejä, joiden päähenkilö on poika tai mies ja jotka aihepiiriltään mielletään poikamaisiksi. Tyttöjen siis edellytetään lukevan sekä poika- että tyttömäisiä tekstejä; opettajat eivät useinkaan koe, että heitä pitäisi erityisesti miellyttää tai lukemisen kynnystä heidän vuokseen madaltaa. Haastattelututkimukset osoittavat myös, että opettajat saattavat antaa äidinkielessä ja kirjallisuudessa pojille suhteellisesti parempia arvosanoja kuin tytöille; kuutosen tyttö saa kuutosen mutta poika ehkä seiskan, jotta hänelle ”ei tulisi paha mieli” ja jotta hän ”ei lannistuisi aineen opiskelijana” (ks. myös Lahelma 2004, 55–57). En tiedä, päteekö sama tendenssi toisinpäin esimerkiksi matematiikan numeroissa.

Pojista keskusteltaessa on nostettu esiin käsite *poikapedagogiikka*, joka lähtee ajatuksesta, että poikien opetuksessa tulisi korostaa toiminnallisia menetelmiä ja ottaa sukupuolinäkökulma muutenkin huomioon. Opetushallituksen käynnistämässä Luku-Suomi-hankkeessa vuosina 2001–2004 etsittiin keinoja kohentaa kirjoittamisen ja kirjallisuuden opetuksen profiilia erityisesti poikien keskuudessa. Toimiviksi tavoiksi houkutella poikia lukemaan nostetaan hankkeen raportissa *Luku-Suomessa taottua* (2005, esim. 154–167) esimerkiksi luetun työstäminen näyttelemällä, käsikirjoittamalla ja videoimalla, oppilaiden omien runokirjojen ja koululehtien laatiminen

tietokoneella, erilaiset eläytymis- ja roolileikit sekä eri oppiaineiden integrointiprojektit. Monissa kaupungeissa ja kunnissa käydään kirjallisuuskeskusteluja virtuaalisessa ympäristössä (esim. Netlibris- ja Matilda-hankkeet).

Erityisen poikapedagogiikan tarve on herättänyt myös kriittisiä kannanottoja. On havaittu, että poikien ja tyttöjen koulumenestystä tulkitaan lähtökohtaisesti eri tavoin. Jos pojat eivät menesty koulussa, syitä etsitään koululaitoksesta ja siitä, ettei se ota huomioon poikien ominaislaatua. Jos tytöt eivät menesty, syynä on heidän kyvyttömyytensä. (Ks. esim. Lahelma 2004, 57.)

Kirjan matkaa tekijöiltä lukijoille voidaan koulussa helpottaa monin eri tavoin. Esimerkiksi Lukukeskus sponsoroi kirjailijoiden kouluvierailuja. Opetusvirastolta tai muulta taholta voi hakea projektirahoitusta, jotta luokalle saataisiin oma kummikirjailija (ks. esim. Linna 2004 ja Mikkonen 2004). Internet on madaltanut kynnystä ainakin niiden kirjailijoiden työhuoneisiin, jotka pitävät kotisivua tai ehtivät vastailla esitelmäntekijöiden ja kirjafanien sähköposteihin. Kirjan ja ruusun päivänä tai muuna sopivana ajankohtana on mahdollisuus tempaista koko koulun voimin: opettajat tuovat lapsuutensa tai nuoruutensa mielikirjan kirjanäyttelyyn, ja jokainen halukas voi pukeutua jonkin kirjan hahmoksi tai kirjailijaksi. Ollessani koulussa töissä muistan lausuneeni koulun kirjastossa Aale Tynnin runon L. Onervaksi pukeutuneena; kuulijakunnassa istuivat muun muassa Eino Leino, Minna Canth ja Peppi Pitkätossu.

Koulusta opettajakoulutukseen. Mikä sija kaunokirjallisuudella on siellä ja miten se on muuttunut viime vuosina? Tarkastelen lyhyesti sekä aineen- että luokanopettajakoulutusta.

Äidinkielen ja kirjallisuuden aineenopettajiksi valmistuvat opiskelevat kirjallisuutta (kotimaista tai yleistä) joko pää- tai sivuaineenaan. Jos missä niin kirjallisuuden oppiaineissa kirja löytää tiensä tekijöiltä lukijoille. Koska opetus suunnitelmat painottuvat kirjallisen tradition tuntemukseen ja hallintaan, kyseessä on yleensä kuolleen tekijän kirjan matka nykylukijan luo. Nykykirjallisuuden kurssit ovat kuitenkin suosittuja ja kysyttyjä, ja erityisen suosittuja ovat olleet luentosarjat, joissa kirjailijat itse ovat puhuneet työstään ja tuotannostaan.

Luokanopettajakoulutuksessa kirjan tie opiskelijan työ- tai yöpöydälle on kivikkoisempi. Luokanopettajaopiskelijoiden pääaine on yleensä kasva-

tustiede, joskus kasvatuspsykologia, ja kaikki koulussa opetettavat aineet yhdessä muodostavat opiskelijoiden sivuaineen. Koko tutkinnon laajuus on syksystä 2005 alkaen 300 opintopistettä, josta koulussa opettavien aineiden niin sanottuja monialaisia opintoja on 60 pistettä. Helsingissä tulevat luokanopettajat opiskelevat kaikille yhteisiä äidinkielen ja kirjallisuuden didaktiikan opintoja 8 opintopistettä; joissakin opettajankoulutusyksiköissä pisteitä on vieläkin vähemmän. Pisteet jakautuvat kielen, kirjallisuuden, lukemaan ja kirjoittamaan opettamisen sekä suomi toisena kielenä -oppisisältöjen kesken. Lisäksi syksyllä 2005 voimaan astuneessa tutkinnon uudistuksessa niin sanotun kontaktiopetuksen määrä väheni ja opiskelijoiden itsenäisen työn laskennallinen määrä lisääntyi.

Luokanopettajaopiskelijat ovat tunnollisia ja motivoituneita opiskelijoita. Osa heistä hakeutuu äidinkielen ja kirjallisuuden erikoistumisopintoihin, ja monet lukevat kirjallisuutta omalla ajallaan tai osallistuvat myöhemmin täydennyskoulutukseen. Kun joku silti tokaisee, ettei ole koskaan lukenut kirjallisuutta eikä välitä siitä, opettajankouluttajan sydäntä kylmää: Miten tuo tuleva opettaja aikoo selvittää alakoulun keskeisen runkoaineen, äidinkielen ja kirjallisuuden, opettamisesta? Miten hänet saisi innostumaan kirjallisuudesta ja ymmärtämään sen merkityksen? Luokanopettajien kouluttajat kohtaavat siis välillä saman motivointihaasteen kuin opettajat koulussa; aineenopettajaopiskelijoihin ei kirjallisuuden liekkiä tarvitse sytyttää, sillä se palaa jo.

Luokanopettajaopiskelijat ovat erityisen kiinnostuneita lasten- ja nuortenkirjallisuudesta, koska sillä on suora yhteys heidän tulevaan työhönsä. Heitä kiinnostaa kirjallisuuden käyttö koulussa ja sen suhde tosielämään. Tässä suhteessa he edustavat sitä Leena Kirstinän (1987) hahmottelemaa suomalaisille ominaista lukijatyyppiä, joka lukee realistisen koodin läpi ja suhteuttaa jatkuvasti lukemaansa todellisuuteen. He etsivät kirjallisuudesta elämyksiä, iloa, tietoa, toisten kokemuksia ja elämänviisautta. He kysyvät: miten voin viedä tämän luokkaan?

En ole ainoa, joka on huolestunut koulussa opettavien aineiden vähäisestä osuudesta luokanopettajatutkinnossa. Koska äidinkielen ja kirjallisuuden perusasteen tunteista suurin osa pidetään alakoulussa, aineen eri osa-alueiden pienet opinnot eivät mitenkään vastaa sen merkitystä ja painoarvoa. Mielestäni olisikin syytä harkita nykyisen mallin rinnalle vaih-

toehtoista luokanopettajan tutkintoa, jossa koulussa opetettavat aineet muodostaisivat pääaineen ja nykyinen pääaine (kasvatustiede tai kasvatuspsykologia) sivuaineen.

Palaan koulutuspoliittiselta sivupolultani lopuksi kirjan ääreen ja siihen, miten se tekee matkaa tekijältä kaltaiseni kirjallisuuden tutkijan ja opettajan pöydälle. Valitettavan usein romaanit, novellit ja runot uhkaavat hautautua muun luettavan eli huojuvan essee-, pro gradu -, väitöskirja-, pöytäkirja- ja suunnitteluraporttipinon alle. Rauhallinen pysähtyminen kirjan ääreen tuntuu aina olennaisen luo palaamiselta, todellisen kuuntelulta. Ajattelen, että kirjallisuuden tehtävä on poistaa hälyä ja antaa tilaa hiljaisuudelle ja ajatuksille. Niin koulussa, opettajankoulutuksessa kuin elämässäkin.

Lähteet

- Buchberger, Irina 2002: Äidinkielen opetuksesta on tullut globaali projekti. – *Äidinkielen merkitykset*. Toim. Ilona Herlin et al. Helsinki: SKS.
- Ihalainen, Anna-Maria & Vainio-Mattila, Satu 2004: Lukupiiri – Kiva kun saa lukea kavereitten kanssa. – *Luokat lukemaan!* Toim. Helena Linna. Helsinki: Tammi.
- Jyrkiäinen, Anne & Kirsi-Liisa Koskinen-Sinisalo 2005: Luekko mun kaa? – kokemuksia parilukemisen menetelmästä. – *Luku-Suomessa taottua. Opetushallituksen Luku-Suomi-kärkihankkeen (2001-2004) raportti*. Toim. Pirjo Sinko, Asta Pietilä & Pia Bäckman. Helsinki: Opetushallitus.
- Kirstinä, Leena 1987: *Abiturientit H. C. Andersenin Pienen tulitikkutyön lukijoina: tutkielma*. Helsinki: Äidinkielenopettajain Liitto.
- Lahelma, Elina 2004: Tytöt, pojat ja koulukeskustelu: Miten koulutuspoliittiset ongelmat rakentuvat? – *Koulu – sukupuoli – oppimistulokset*. Toim. Erja Vitikka. Helsinki: Opetushallitus.
- Lappalainen, Hannu-Pekka 2006: *Ei taito taakkana ole. Perusopetuksen äidinkielen ja kirjallisuuden oppimistulosten arviointi 9. vuosiluokalla*. Helsinki: Opetushallitus.
- Linna, Helena 2004: Luokan oma kummikirjailija. – *Luokat lukemaan!* Toim. Helena Linna. Helsinki: Tammi.
- Luukka, Minna-Riitta & Leiwo, Matti 2004: Opetussuunnitelma äidinkielenopetuksen suunnannäyttäjänä? – *Kielikoulutus tienhaarassa*. Toim. Kari Sajavaara & Sauli Takala. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Soveltavan kielentutkimuksen keskus.
- Lukion opetussuunnitelman perusteet*. 2003. Helsinki: Opetushallitus.
- Luku-Suomessa Taottua. Opetushallituksen Luku-Suomi-kärkihankkeen (2001-2004) raportti*. Toim. Pirjo Sinko, Asta Pietilä & Pia Bäckman. Helsinki: Opetushallitus.
- Mikkanen, Raili 2004: Kummikirjailijan onnea. – *Luokat lukemaan!* Toim. Helena Linna. Helsinki: Tammi.
- Palmu, Tarja 2003: *Sukupuolen rakentuminen koulun kulttuurisissa teksteissä. Etnografia yläasteen äidinkielen oppitunneilla*. Helsinki: Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 189.
- Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004*. Helsinki: Opetushallitus.
- Rikama, Juha 2004: *Lukion kirjallisuudenopetus 1900-luvun jälkipuoliskon Suomessa*. Helsinki: SKS.

MARGINAALISTA ESIIN

SUOMENKIELISTEN KIRJALLISUUSLEHTIEN VIIME VUOSIKYMMENET

Kaisa Kurikka

Kirjallisuuslehdet ovat yksi välietappi kirjan matkatessa tekijältä lukijalle. Ensisijaisesti lehdillä on välittävä tehtävä, joka saa sekä informatiivisia että kaupallisia muotoja. Taustoittaessaan sanataideteoksia kirjoittamalla vaikkapa teoksen tekijöistä tai kritikoimalla teosta lehdet välittävät tietoja teokseen liittyvistä ilmiöistä. Mutta aina – tietoisesti tai tiedostamatta – lehdet myös osallistuvat teoksen tuotteistamiseen ja markkinointiin, halusivat tai eivät. Vaikka kirjallisuuslehdellä ei olisi kytköksiä kirjan kustantajaan, kaikista kirjaa käsittelevistä jutuista tulee toisen tason mainoksia. Ensimmäisen tason mainos eli lehdestä ostettu mainostila saattaa sijoittua lehden sivulla mainostettua teosta käsittelevän artikkelin tai kritiikin viereen, jolloin konkretisoituvat lehtijutun ja mainoksen samankaltaiset kaupallista tuotteistamista ylläpitävät funktiot.

Lehdet eivät missään nimessä toteuta pelkästään välittävää tehtävää eli ne eivät ole pelkästään metapuhetta, kirjoitusta kirjallisuudesta. Lehdet ovat myös ensiasteen fiktion tuottajia. Useimmat suomalaiset kirjallisuuslehdet julkaisevat proosaa ja lyriikkaa, joiden tekijöinä ovat niin ensikertalaiset kuin vakiintuneet kirjoittajat. Lehdissä julkaistaan alkuperäisfiktiota myös ulkomaalaisilta tekijöiltä. Täten lehdet toimivat osittain myös kulttuurisesti samassa funktiossa kuin itse kirjatkin.

Lehdet ovat yhdenlaisia esilukijoita: ne tarjoavat uusista kirjoista kriittikkejä. Samalla kirjallisuuslehdet ovat myös uudelleenlukijoita: niissä on pienoistutkielmia tai esseitä vanhemmista teoksista sekä laajemmista kirjallisen kentän ilmiöstä. Lehdet ovat myös säätelijöitä tai portinvartijoita, kuten vanha termi kuuluu: ne valikoivat, mitä kritikoidaan, mistä kirjasta tai kirjailijasta kirjoitetaan.

1990-luvulla nämä kirjallisuuslehtien funktiot eivät pääsääntöisesti muuttuneet muutoin kuin sisältöjen hienosäädön kautta. Suurin muutos vuosikymmenen aikana tapahtui kirjallisuuslehtien lukumäärässä. Lehtiä syntyi runsaasti – tosin osa niistä jäi lyhytikäiseksi tai satunnaisesti ilmentyväksi. Vaikuttaakin siltä, että kirjallisuuslehdet eriytyvät eivät pelkästään tiettyä lukijajoukkoa palvelemaan vaan myös kirjoittajiensa kautta: kirjallisuuslehtien pystyttäjät ovat oman kirjallisuuslajinsa erityisasiantuntijoita mutta samalla faneja, joiden toiminta ei ole pitkäjänteistä tai säännöllistä vaan perustuu enemmän tarpeeseen ja haluun sanoa jotakin. Tällaiset fanilähtökohdasta julkaistut lehdet ovat viime vuosikymmenen julkaisujen joukossa virkistäviä ja ennen kaikkea rohkeita. Niissä resurssien puute korvautuu asenteella.

Esittelen kirjoituksessani suomenkielisiä kirjallisuuslehtiä ja niihin kytkeytyviä yleisiä muutoksia viime vuosikymmenien aikana. Tarkoitán kirjallisuuslehdillä sellaisia aikakauslehtiä ja kausijulkaisuja, jotka kutsuvat itse itseään kirjallisuuslehdiksi. Ne ovat siis eriytyneet käsittelemään kirjallisuutta. Monet julkaisut määrittelevät itsensä laajemmalla termillä kulttuurilehdiksi: ne käsittelevät siis myös kirjallisuuteen liittyviä ilmiöitä muun kulttuuria tarkastelevan kartoituksen ohella. Esimerkiksi Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja Suomen Kotiseutuliiton julkaisema *Hiidenkivi* (13. vuosikerta vuonna 2006) tarkentaa itsensä ”suomalaiseksi kulttuurilehdeksi”; lehdessä julkaistaan jatkuvasti kirjallisuutta koskevia erityisartikkeleja, jotka useimmiten pohjaavat uuteen tutkimukseen. Vanhemmista kulttuurilehdistä *Kanava* (ilmestynyt vuodesta 1973) jatkaa kirjallisuudesta kirjoittamista. Vuonna 1973 perustettu ”riippumaton vasemmistolainen” julkaisu *Kulttuurivihkot*, joka keskittyy yhteiskuntaan ja kulttuuriin laajojen näköalojen kautta, mainostaa itseään nykyään ”maan johtavana nuorten kaunokirjallisuuden tekijöiden areenana” – lehti sisältää paljon kirjallisuuden ilmiöitä tarkastelevia artikkeleja ja kritiikkejä. *Kaltio*, alaotsikoltaan ”Pohjoissuomalainen aikakauslehti” (perustettu 1945) on ansioitunut erityisesti pohjoisen alueen kirjallisuuden ja kirjailijoiden kartoittamisessa eli alueella, joka eteläisimmissä lehdissä usein jää marginaaliseksi kuriositeetiksi.

Monet lehdet siis nimittävät itseään kirjallisuuslehdiksi, mutta se, mitä kirjallisuudella tarkoitetaan, on lehtikohtaista. 1980-luvulla alkoi laajem-

minkin voimistua kirjallisuuden ja sen lukijoiden eriytyminen erilaisiksi osakirjallisuuksiksi, mikä näkyy erityisesti hiljalleen etenevässä matalan ja korkean välisen eron purkamistyössä. Tämä näkyy myös kirjallisuuslehdissä ja sama kehitys jatkuu yhä vielä. Suomessa perustettiin erityislehtiä käsittelemään sellaista kirjallisuutta, jota ei perinteisesti lasketa niin sanotun ykköskentän kirjallisuuteen (eli sellaiseen kirjallisuuteen, joka saa palkintoja ja joiden tekijät saavat rahoitusta; ykköskentän kirjallisuus saa huomiota valtakunnallisesti ja sitä kritikoidaan myös pienemmissä sanomalehdissä). Muutokset kirjallisuuskäsityksissä näkyvät myös siinä, että Huonon kirjallisuuden seura alkoi julkaista omaa *Antillektuelli*-lehteään vuonna 2000.

Suhteellisen korkeakirjallisia lehtinä ovat pysytelleet *Parnasso* ja *Nuori Voima*, joista jälkimmäinen vaikuttaa elinvoimaiselta. *Nuori Voimahan* on vuonna 1908 perustettu kulttuurilehti, joka oli alun perin suomalaiselle koulunuorisolle suunnattu yleissivistävä harrastusjulkaisu ja 1920-luvulta alkaen lehden ympärille syntyneen Nuoren Voiman Liiton äänenkannattaja. Kirjallisuuslehti siitä kehittyi Tulenkantajien toiminnan myötä 1920- ja 1930-lukujen taitteessa. Perinteilleen uskollisena lehti haluaa edelleen toteuttaa ”tärkeää tehtävää” kotimaisen lyriikan ja proosan julkaisijana sekä esittelee suomalaiselle yleisölle ennen tuntemattomia ulkomaisia kirjailijoita ja julkaisee heidän tekstejään. Nykyinen *Nuori Voima* on kuusi kertaa vuodessa ilmestyvä kirjallisuuslehti, jonka avustajakunta koostuu kirjailijoista, kriitikoista, kääntäjistä, filosofeista ja eri alojen tutkijoista. Jokainen numero on nyttemmin rakennettu tietyn teeman ympärille, mikä yhtäältä syventää käsittelyä, toisaalta tekee lehdestä kaikkea muuta kuin laajaa lukijakuntaa kiinnostavan. *Nuori Voima* on filosofis-kirjallisuustieteellisistä kysymyksistä kiinnostuneelle lukijalle aarrearkku, joka on ansioitunut muun muassa mannermaisten filosofien aiemmin suomentamattomien tekstien julkaisijana.

Parnasso on kokenut 2000-luvun taitteessa suuria mullistuksia. Jarkko Laineen, joka aloitti lehden päätoimittajana jo 1969, kausi päättyi julkisen kohun pyörteissä. Vuonna 2001 *Helsingin Sanomat* julkaisi adressin, jossa vaadittiin Laineen erottamista. Allekirjoittajina oli sekä kirjailijoita että kirjallisuudentutkijoita, joiden mukaan lehti ei enää pitkään aikaan ollut seurannut kirjallisen kentän muutoksia. Uudeksi päätoimittajaksi vakiintui parin vuoden ajaksi vuonna 2003 Juhana Rossi, jonka aikana lehti muuttui

totaalisesti. Aiemmin sangen korkeakirjallinen, tekstipainotteinen ja ulkoasultaan niukka *Parnasso* muuttui kirjallisuuden kuvalehdeksi, jonka sivuja ei väritetty pelkästään erilaisilla tekstityypeillä ja -väreillä vaan myös kuvilla. Rossin aikana lehteä alettiin tuottaa kirjalliseksi sekatarakaukaksi, jonka asiakkaisiksi hamuttiin noin kolmekymppisiä city-ihmisiä, joille kulttuuri ja kirjallisuus on yksi hyvän elämän osan. Aiempien laajojen esseitten tilalle lehteen alkoi ilmestyä erityyppisiä ranking-listoja ja ”tällä-hetkellä-in”-tyylinä palstoja samalla kun lehdessä käsitelty kirjallisuus laventui viih-teellisempään suuntaan. Jarmo Papinniemi aloitti lehden päätoimittajana vuonna 2005, ja lehti otti askeleen taaksepäin pois kaupallisesta city-kulttuurista. Ulkoasu rauhoittui ja artikkelit muuttuivat perusteellisemmiksi. Laaja kriittikiosasto on lehden yksi tavaramerkki, jota Papinniemi näyttää painottavan.

Erityislehtiä aikuisille ja lapsille

1980-luvulta lähtien on perustettu useita populaarikirjallisuuden erityislehtiä. Ilmiönä tämä on rinnasteinen kirjallisuudentutkimuksessa tapahtuneelle paradigmanmuutokselle: viihdekirjallisuudesta alkoi tulla akateemisesti hyväksytty tutkimuskohde, joskin se on säilynyt marginaalissa. Erityisesti perustettiin scifi- ja fantasiakirjallisuuslehtiä. Pelkästään lehtien lukumäärää ajatellen scifi ja fantasia eivät ole marginaalissa: suhteessa lukijakuntaan lehtiä ilmestyy todella paljon. Eri seuroilla on omat lehtensä, joiden ympärille on rakennettu myös erilaisia fanitapahtumia. Tampereen Science Fiction Seuran lehti *Portti* alkoi ilmestyä 1982 ja ilmestyy yhä. Ursan Sci-fi-klubin lehti *Aikakone* perustettiin 1981, mutta paperiversiona se lopetti ilmestymisensä 1997, mistä lähtien se on ollut yksinomaan verkkojulkaisu. *Aikakonetta* julkaisi vuoden 1989 loppuun asti Tähtitieteellinen yhdistys Urso ry. ja vuoden 1990 alusta Aikakone-yhdistys, sittemmin Aikakone ry. *Aikakone* julkaisee toimialaansa kuuluvia artikkeleita, uutisia, novelleja, kirja- ja elokuva-arvosteluja, satunnaisia tiedejuttuja ja sisäpiirikuvia. Suomen tieteiskirjailijat ry. alkoi puolestaan julkaista *Kosmoskynää* vuonna 1984 ja se on tehnyt yhteistyötä myös Suomen Tolkien Seuran *Legolas*-lehden kanssa. *Legolas* alkoi ilmestyä 1992, ja se keskittyy fantasiakirjallisuuteen ja nimenomaisesti suomalaiseen fantasiaan. Helsingin Science Fiction Seura

on scifille omistautunut helsinkiläinen harrastajaseura, jonka tavoitteena on suomalaisen scifin ja scifi-harrastuksen edistäminen ja tukeminen. Pääasiallinen toimintamuoto on *Tähtivaeltaja*-lehden julkaiseminen neljästi vuodessa. *Tähtivaeltaja* julkaisee suomalaisten scifi-kirjoittajien novelleja, piirtäjien scifi-, fantasia- ja kauhuaiheisia kuvia ja sarjakuvia sekä myös kirjallisuusartikkeleita, kirja-arvosteluja ja -uutisia. Muita scifilehtiä ovat mm. *Alienisti* (Jyväskylän Science Fiction Seura 42), *Enhörningen* (Ben Roi-mola), *Kalaksikukko* (Kuopion Science Fiction Seura), *Marvin* (Helsingin Yliopiston Science Fiction Klubi), *Spin* (Turun Science Fiction Seura ry) ja *Vapaa Galaksi* (Tähtiallianssi - Suomen Tähtien sota -seura).

Suomen Dekkariseura alkoi julkaista *Ruumiin kulttuuri* -lehteä vuonna 1984, ja lehden elossa pysymiseen on vaikuttanut myös se, että viimeistään 1990-luvulla dekkareista tuli ihan julkisesti ääneen hyväksyttyä kirjallisuutta, jonka myös akateemiset piirit ovat ottaneet haltuunsa. 1990-luvusta lähtien on voitu puhua dekkaribuumista, jonka piirteinä on muun muassa se, että myydyimmät kotimaiset kaunokirjat ovat olleet jännäreitä tai dekkareita. *Ruumiin kulttuuri* kartoittaa sekä ulkomaisen että kotimaisen jännityskirjallisuuden nykyistä kenttää, mutta lehti tarjoaa myös historiallisia katsauksia ja tutkielmia.

Suomen Länkkäriseura r.y. on perustettu Turussa vuonna 2001. Seuran tarkoituksena on edistää lännenfiktio-ntuntemusta, arvostusta ja tutkimusta. Tärkein toimintamuotomme on *Ruudinsavu*-lehden julkaiseminen. Lehti valottaa kaikenlaisen lännenfiktio-istoriaa, nykyyisyyttä ja tulevaisuutta. Lehdessä on kirjailijaesittelyjä ja arvosteluja, vaikkakaan suomeksi ei länkkäreitä enää juuri ilmesty. Lehdessä on myös juttuja ei-tyypillisestä lännenkirjallisuudesta. Eniten juttuja on kuitenkin elokuvasta ja sarjakuvasta. Lehden päätoimittaja on Juri Nummelin, joka toimittaa myös *Pulp*-nimistä, kioskikirjallisuuteen keskittyvää lehteä.

1980-luvulla ei kirjallisuuslehtiä alettu eriyttää pelkästään aikuisväestön lukumielitymyksiä ajatellen. Vuonna 1986 alkoi ilmestyä *Lukufilis*, nuorille suunnattu kirjallisuuslehti. *Lukufilis* nimeää itsensä nuorten lukijoiden äänenkannattajaksi. Se esittelee kirjoja ja kirjailijoita. Jokaisen numeron pääjuttu on laaja kirjailijahaastattelu. Kaikissa lehdissä arvioidaan noin 20 kirjaa, joista noin kolmannes on nuortenkirjoja, muut yleistä kaunokirjallisuutta ja tietokirjoja. Painopiste on kaunokirjallisuudessa. Lehti kertoo

myös erilaisista kirjallisuuden ja lukemisen ilmiöistä: muun muassa kirjojen synnystä ja kustantamisesta, muista kirjallisuuslehdistä, kirjojen ja kuvien yhteyksistä niin elokuvien kuin kirjojen kuvituksenkin kautta. *Lukufilis* toimitetaan lukio- ja yläasteikäisille ja tiiviissä yhteistyössä kohderyhmän kanssa. Valtaosan jutuista kirjoittavat nuoret avustajat eri puolilta Suomea.

Lukufilistä kustantaa Lukukeskus, jonka toinen lapsille suunnattu lehti on 2000-luvun alussa ilmestymisen aloittanut *Vinski*. Se on suunnattu 8–12-vuotiaille lapsille. Suuren osan *Vinskin* kirja-arvosteluista kirjoittavat lapset itse – mukana on kirjoittajia kaikkialta Suomesta. *Vinskissä* painotetaan kotimaisia kirjoja ja kirjailijoita, ja sen sivuilla tutustutaan myös parhaisiin käännöskirjoihin. Kirjojen lisäksi esitellään lastenvideoita, elokuvia ja romppuja ja puhutaan koulumaailmasta ja erilaisista harrastusmahdollisuuksista.

Muut nimenomaisesti lapsiin liittyvät kirjallisuuslehdet ovat lähinnä aikuisille suunnattuja. *Onnimannin* taustajärjestönä on Suomen Nuorisokirjallisuuden Instituutti. Lehti pyrkii olemaan sekä akateeminen että käytännöllinen, ja tätä tehtävää toteutetaan teemanumerojen kautta. Pääsisällön muodostavat laajahkot artikkelit, Seula-palstalla arvioidaan alan tutkimusta ja opaskirjoja. Pari kertaa vuodessa lehti julkaisee lasten- ja nuortenkirjojen kritiikkiä Puntari-liitteessä. *Virikkeitä*-lehteä julkaisee puolestaan IBBY Finland (ent. Suomen nuortenkirjaneuvosto). Lehden päätoimittajan Kaarina Kolun mukaan lehden ilmestymistiheyttä kaksinkertaistettiin, kun lasten- ja nuortenkirjallisuuskritiikki väheni päivälehdissä 1990-luvulla. Arvosteluosastossa käsitellään lasten- ja nuortenkirjauutuuksia ja ammattikirjallisuutta. Lehti korostaa kansainvälistä ja kulttuurienvälistä keskustelua ja julkaisee säännöllisesti kansainvälisiä erikoisnumeroita. Se on suunnattu erityisesti kirjastojen ja koulujen henkilökunnalle. *Tyyris Tyllerö* määrittelee itsensä ”aikuisten lastenkulttuurilehdeksi”, eikä se rajoitu pelkästään kirjallisuuteen vaan laajemmin lastenkulttuuriin.

Marginaalista pois

Jo siis 1980-luvulla alkoi tulla marginaalikirjallisuuteen keskittyviä lehtiä, mikä lvensi ja virkisti tuolloista lehtikenttää laajalti. Koska useat lehdistä toimivat innokkaitten vapaaehtoisten varassa, innostuksen laannuttua leh-

tikin lakkaa toiminnasta. Vain harva erityislehdistä maksaa kirjoituspalkkioita, ja jos niitä maksetaan, ne ovat pieniä.

Nykyään ei voi siis enää väittää, että Suomessa kirjallisuutta käsittelevät jutut olisivat keskittyneet sanomalehtiin. Kirjallisuuslehtiä ilmestyy todella paljon, mutta niillä on hyvin pienet lukijakunnat; *Parnassonkin* myynti on vakiintunut joihinkin tuhansiin. Sanomalehtien kirjallisuusjutut ovat yhä vielä eniten luettuja. Useimmat uusista lehdistä ilmoittavat suoraan päämääräkseen ja tavoitteen tilan ja huomion antamisen sellaiselle kirjallisuudelle, jota sanomalehdet eivät huomioi. Tällöin ei tarkoiteta pelkästään lasten- ja nuortenkirjallisuutta tai erilaisia populaariviihteeksi määriteltäviä teoksia vaan myös tietokirjallisuutta. Esimerkiksi nettilehti Kiiltomato.net sanoo keskittyvänsä vähälevikkisen kirjallisuuden arviointiin. Lehti koostuu pääkirjoituksesta ja keskustelupalstasta sekä ennen kaikkea laajasta kritiikkiosastosta. Marginaalistettuja kirjallisuudenaloja edistämään perustetut lehdet ovatkin saaneet aikaan mielenkiintoisen kiertoliikkeen: suurimmat sanomalehdet pyrkivät nykyään edes jollakin tasolla huomioimaan enemmän vaikkapa nuorisokirjallisuutta. Scifi ja fantasia tosin eivät ole vieläkään päätyneet sanomalehtien sivuille.

1980-luvulla alkanut kirjallisuuslehtibuumi keskittyi marginalisoituihin populaarikirjallisuuden aloihin. 1990-luku oli puolestaan ehdottomasti runouslehtien synnyn kulta-aikaa. Tähän vaikutti varmasti moni asia. Esimerkiksi Elävien Runoilijoiden Klubi on vuonna 1994 perustettu Nuoren Voiman Liiton ja WSOY:n yhteishanke, jonka tarkoituksena on nostaa runon profilia, koota sen harrastajat yhteen ja löytää runoudelle uusia lukijoita ja ympäristöjä. Yhdeksän ensimmäisen vuoden aikana jäseniä on kertynyt tuhatkunta ja klubilaiset ovat saaneet julki lähes viisikymmentä runoteosta sekä yhdeksän runouden vuosikirjaa. Tapahtumia on järjestetty eri puolella Suomea ja runoa on viety liikennevälineisiin, laivalle, ravintolaan ja festivaaleille.

Elävien Runoilijoiden Klubin tapahtumissa runo jalkautui ihmisten pariin ja ilmiö sai seuraajia. Turussa ”nuorten vihaisten miesten piiri”, jota on kutsuttu Turun runoliikkeeksi, ryhtyi esiintymään kapakoissa ja erilaisissa yhteyksissä. Miesrunoilijoitten rinnalle tuli Turussa pian myös naisrunoilijoita, joiden esityksissä runoa saatettiin yhdistää vaikkapa tanssiin ja musiikkiin.

Runoilijoitten esiinmarssi liittyy myös kyllästymiseen proosan valta-asemaan tai vaikkapa Finlandia-palkinnon rajaamiseen pelkästään romaani-kisailuksi. 1990-luvulla myös lyriikan tutkimus on saanut aivan uudenlaista tulta alleen ja yhä useampi opiskelija tutkii lyriikkaa. Runouden tuotteistaminen jonkinasteiseksi muoti-ilmiöksi näkyy myös TV:n Runoraati-ohjelmassa: julkisuus on ottanut runouden yhdeksi lempilapsekseen.

Helsingissä perustettiin vuonna 1995 *Taite: runouslehti*, joka järjestää erilaisia runotapahtumia silloin tällöin. Lehti kuvailee itseään ”hiljaisen kirjallisuuden äänenkannattajaksi”, joka tarjoaa keskustelua runoudesta ja sen tulkeista mutta myös sanan ja sävelen kohtaamisista. Lehdessä on myös runokäännöksiä ja -tulkintoja, esseitä kirjallisuudesta ja klassisesta musiikista, kritiikkejä, kirjoittaja- ja esittäjähaastatteluja. *Taitteen* päätoimittaja on kirjallisuuden kentän monialaisesti tunteva Liisa Enwald. *Taite* pyrkii ylitämään ajan trendit ja buumit olemalla lehti, ”jossa runouden maailmana on taite, suurten sanojen hedelmällinen katve”.

Taite-lehden suhde runouteen on suhteellisen ylevä. Toisin on turkulaisen Nihil Interit -yhdistyksen vuonna 1994 perustaman ja vuodesta 1996 säännöllisesti ilmestyneen *Tuli & Savu* -lehden, jonka tekijöistä useat ovat olleet kytköksissä turkulaisiin pienkustantamoihin. Ensimmäiset vuodet lehti oli täysin miespainotteinen ja myös turkulaisittain sisäänpäin lämpiävä, nyttemmin se on avautunut sekä naisiin että muualle Suomeen. Lehden iskulauseena on ajatus ”uuden sukupolven runouslehdestä”.

Erityisesti turkulaisten naisrunoilijoiden aikaan saattama lehti on *Lumooja*, joka on ilmestynyt vuodesta 2000. Lehti ilmoittaa olevansa uuden kotimaisen kirjallisuuden äänenkannattaja. Se julkaisee kirjailijahaastatteluja, artikkeleita, kolumneja ja kritiikkejä pienten ja suurten kustantamojen julkaisuista sekä ilmaisee ”vahvaa mielipiteitten vapautta marginaalin sisä- ja ulkopuolelta”. Lehdessä on paljon kaunokirjallisuutta, sekä proosaa että lyriikkaa. *Lumooja* järjestää myös erilaisia tapahtumia.

Savukeidas-kustantamon lehti on puolestaan *Kerberos*, ilmestynyt vuodesta 2000. *Kerberos* painottuu lyriikkaan. Tamperelaisperustainen ja Palladium-kustantamoon kytköksissä oleva *Kirjo* (vuodesta 2000) on sekin lyriikkapainotteinen kirjallisuuslehti.

Yleistäen voi sanoa, että kaikkien näiden lehtien sapluuna on hyvin samanlainen. Niissä kaikissa on kirjailijahaastatteluja, esseitä tai pienoistut-

kielmia, kaunokirjallisuutta ja kritiikkiä. Journalistisesti lehdet ovat hyvin samankaltaisia. Raha tietysti vaikuttaa taittoon, ulkoasuun, väriin ja kuviin. *Tuli & Savu* ja *Lumooja* ovat jo vakiinnuttaneet oman lukijajoukon, mikä näkyy myös taloudellisessa panostuksessa ulkoasuun; niitä on myös saatavilla kirjakaupoista ja jopa kioskeista – tämä on useimmille pienille kirjallisuuslehdille mahdoton tavoite.

Uusien kirjallisuuslehtien, erityisesti scifi-lehtien ja runouslehtien myötä käsitys lehden muodoista on muuttunut. Nettlehdet ovat tulleet osaksi kirjallista kulttuuria. Useimmat lehdet ovat kuitenkin pienten piirien vastaanottamia. Laajaa julkisuutta kirjallisuuden ympärille ei vielä kukaan rakenna muutoin kuin *Helsingin Sanomien* kulttuurisivuilla, mutta kirjallisuuslehdet ovat räyhäkkäästikin kantaa ottavia.

Lehtien ympärille järjestetään erilaisia tapahtumia – tai päinvastoin; joka tapauksessa lehdet kytkeytyvät tekstuaalista muotoaan laajempiin yhteyksiin. Vaikka siis (useimmat) lehdet ovat eriytyneet käsittelemään tiettyä osakirjallisuutta ja niiden käsittelypiiriä voisi siten pitää aiempaa kapeampana, itse näkemys lehdestä ja sen muodoista on laajentunut. Uudet kirjallisuuslehdet pyrkivät itsekin olemaan tapahtumia, muuttuvia kulttuurin osia kuten se kirjallisuus, jota ne käsittelevät.

KIRJALLISUUSKRITIIKKI PORTINVARTIJANA

Markku Soikkeli

Kirjallisuuskritiikki on lähtökohtaisesti paradoksaalisessa asemassa suhteessa sanataiteeseen. Kritiikin tärkeimmäksi tehtäväksi on muotoutunut teosten kategorisointi, kun taas kirjailija tulee luoneeksi uutta kategorioita vasten, taiteenlajinsa automatisoitumista purkaen.

Kritiikin moraalisenä ongelmana on pidetty kritikon elitististä asemaa kirjallisuuden portinvartijana. Kritikon on katsottu edustavan toisaalta subjektiivista mielipidettä ja toisaalta pyrkivän objektiivisuuteen. Kirjallisuudentutkimus voisi ehkä tarjota tälle ristiriidalle joitain ratkaisumalleja muistuttamalla siitä, miten jokainen meistä tulee lukeneeksi kirjaa aina tulkintayhteisönsä nähden. Kritiikissä tämä yhteisö tulee harvoin suoraan esille, vaikka arvosteluissa näkyy kyllä jälkiä luennasta tietyn sukupolven tai harrastajaryhmän nimissä.

Kun olemme tutkijayhteisössä vertailleet kritiikkien kieltä, olemme todenneet, että tutkijaan verrattuna kritikko useimmiten kätkee lukijaroolinsa samoin kuin vastuullisen asemansa portinvartijana. Kritikko esimerkiksi kommentoi teosten tasapuolista valikoitumista kirjallisuusinstituution lävitse, ilman että mainitsee omaa paikkaansa osana instituutiota. Sormituntumalla voisi sanoa, että juuri runokritiikeissä esiintyy epäsuorasti esitettyjä arvottavia kommentteja instituutiosta. Kritikko voi määritellä kirjailijoiden päämäärät esimerkiksi matka-metaforalla: jotkut harhailevat vailla päämäärää tai ovat tien ja trendien sivussa, siis ”epäsovinnaisia” kirjoittajia.

Tutkijoiden näkökulmasta päivälehtikritikot ovat olleet vapaita käyttämään hyvinkin valinnaisia esteettisiä kriteereitä teokselle. Esimerkiksi kirjailijan omakohtaisuus on voitu nostaa esteettisten arvojen joukkoon, vaikka mitään perusteluita omakohtaisuuden tärkeydelle ei ole arvostelussa mainittukaan.

Perinteisen päivälehtikritiikin ongelmana on sen yksipuolinen formaatti. Essee, kommentit tai esimerkiksi kirjojen kestävyyttä pohtivat pokkari-kritiikit ovat edelleenkin erittäin harvinaisia päivälehdissä. Kirjallisuuden yleis- ja erityislehdissä niitä toki julkaistaan, mutta niiden herättämä keskustelu ei ota tulta kuin kirjavuoden tiiveimmällä ajanjaksolla, siis kirjamessuilta joulumyynnin loppumiseen.

Kirjallisuuskritiikin tyyliin on kuulunut, että siinä kriitikko voi heittää kysymyksiä ja ehdotuksia, ensimmäisiä makuarvioita teoksen paikasta traditioon nähden. Kirjavuoden aikana heränneisiin kysymyksiin ei kuitenkaan palata vuoden lopulla tai seuraavan vuoden keväällä.

Taidepuhe ja journalistinen arvo

Yksi harvoista yrityksistä koota kirjallisuuskeskustelua yksiin kansiin oli Harri Veivon toimittama esseekokoelma *Kirjallisuus on virhe* (2002). Sen artikkeleista edelleen huomionarvoisia ovat Putte Wilhelmssonin kirjoitus sekä Veivon oma osuus. Wilhelmsson nimittäin väittää, että kirjallisuutemme laatua koskeva taidepuhe ei kirjallisuuskritiikeissä perustukaan kirjalliselle estetiikalle, vaan arjen tuttuudelle, elävän elämän estetiikalle. Kun kritiikeissä korostetaan ”muodon”, ”rakenteen” tai ”sommitelman” onnistuneisuutta ja kuvaillaan niitä termeillä ”pelkistetty”, ”kova” tai ”kirkas”, tämä taidepuhe perustuukin suomalaisen mentaliteettiin: myös elävässä elämässä suosimme selkeyteen, yksinkertaisuuteen ja hiljaisuuteen kytkeytyviä attribuutteja.

Myöskään se, että teos on kaunokirjallisesti ”hyvä”, ei välttämättä riitä, koska kritiikillä on journalistinenkin tehtävänsä tuoda esille jotain ”uutta”. Kriitikko joutuu tekemään avustamansa kulttuuriosaston puolesta rajanvetoa, miten paljon palstamillejä hän kehtaa ehdottaa millekin teokselle. Tämän vuoksi teoksia tullaan arvioineeksi myös uutisoinnin kannalta. Eri-tyisen hankalia ovat runo- ja novellikokoelmat. Kirjailija Olli Sinivaara on puuttunut tähän Tuli & Savu -lehdessä (2003) pohtiessaan runokokoelmien saamia arvosteluja. Sinivaaran kommentit sopivat novellikokoelmaan yhtä hyvin kuin lyriikkaan. Sinivaara kirjoittaa kriitikon manereista ironisesti:

Päivälehtikritiikkien kliseistä kuluneimpia, helpoimpia ja väsyneimpiä ovat juuri ne, joita käyttämällä arvostelija vapautuu ottamasta yksittäisiä runoja sellaisina kuin ne ovat. Kun arvostelija toteaa jotakin tyyliin ”kokonaisisuus on vielä hieman epätasainen” tai ”monet kokoelman runoista jäävät irrallisiksi”, hän antaa kuvan, että yksittäiset runot eivät oikeastaan kiinnosta häntä.

Runoilija-kriitikko Niina Hakalahti (2005) – joka kiinnitti huomioni Sinivaaran puheenvuoroon – onkin esittänyt arvostelijoiden huoneentauluun lisättäväksi pykälän siitä, ettei ”yhtenäisyys” voi olla jokaiseen teokseen sopiva ehdoton vaatimus. Ehkä kirjailija haluaakin rikkoa juuri tätä yhtenäisyyden vaatimusta?

Kriitikon puolesta voidaan todeta, että novellikokoelmasta ei välttämättä löydy mitään novellistiikkana kiinnostavaa. Ja jos kriitikko ei voi kommentoida novellistiikkaa omana esteettisenä lajinaan, ei hänelle jää paljoa muuta tehtävää kuin kirjoittaa joko novelleista pienoisproosana tai referoida niiden sisältöä kuin mitä tahansa kertomataidetta. Monesti novelli näyttääkin olevan kirjailijalle pikemminkin julkaisupoliittinen pakkovalinta kuin tiettyä sisältöä varten valikoitunut esteettinen ratkaisu.

Genrearvostelu erityistapauksena

Jos sanataiteen muoto ja tyyli ovat epämääräisiä, niin kirjojen teemaan perustuva arvottaminen voi sekin olla yhtä vaikeaa. Harri Veivon artikkeli *Kirjallisuus on virhe* -teoksessa ottaa puolestaan esille kriitikon mahdollisuuden tunnistaa ja nimetä teosten teemoja: teoksethan pyrkivät esittämään tutuista teemoista jotain uutta ja omaperäistä, joten kirjojen kategorisointi aiemman kirjallisuuden perusteella ei anna kattavaa kuvaa muutoksesta ja uudistumisesta. Uudistuminenhan on kuitenkin kriitikoiden päälinjaisiä kiinnostuksen kohteita ja arvottamisen perusteita.

Sisällön ja muodon arvottaminen on periaatteessa helpompaa sellaisten teosten kohdalla, jotka ovat selvästi genrekirjallisuutta. Toisaalta genrekohdaisissa kirjallisuuslehdissä julkaistu kritiikki osoittaa, että genrekohdaiset arvostelut toimivatkin erilaisessa funktiossa kuin ne arvostelut, joissa teos

pyritään sijoittamaan ylipäänsä kirjallisuuden traditioon, vaikkapa kirjasyksyn teemoihin nähden.

Erästä seminaaria varten tekemässäni vertailussa tutkin kahden genrekohtaisen kirjallisuuslehden arvosteluja saadakseni selville, miten niissä kommentoidaan lajityypillisyyttä. Esimerkkilehtinä olivat scifi- ja fantasiaharrastajille suunnattu Portti-lehti ja dekkariharrastajille suunnattu Ruumiin kulttuuri -lehti. Yhteistä näiden lehtien arvosteluille oli ensinnäkin se, että arvosteluosasto vei huomattavan ison osan lehdistä: sivumäärän perusteella niitä pidettiin tärkeinä lehden profiilille. Arvostelujen sisällöstä kävi kuitenkin ilmi, että niissä ei juurikaan kommentoitu lajityypillisyyttä, ei edes silloin, kun kyse oli selviin alalajeihin kuuluvista teoksista. Lajien ja alalajien mainitseminen itsestäänselvyyksinä on toisaalta tyypillistä myös päivälehtikritiikille: lajimääritelmiä käytetään kuvailemaan teoksia, antamaan suosituksia tiettyä kirjallista makua suosivalle yleisölle, mutta lajirajoja harvoin kyseenalaistetaan eikä lajihybrideihin syvennytä teosten lähtökohtien ja intertekstuaalisten ominaisuuksien perusteella.

Genrearvosteluissa silmiinpistävää oli myös se, kuinka mielivaltaisesti niissä valittiin teosten kuvailuun sopiva asiayhteys, viitattiin muihin medioihin ja ajankohtaisiin mediailmiöihin assosiaatioita perustelematta. Scifi- ja fantasiateosten kohdalla merkittävänä pidän sitä, miten vähän arvosteluissa kuvailtiin kielellisten maailmojen erityisyyttä, joka kuitenkin näiden lajien kohdalla olisi niiden esteettinen erityispiirre. Teosten ainutkertaisuus ei välttämättä tule selitetyksi arvosteluissa.

Sen sijaan juonta kuvailtiin huomattavan paljon, niin scifin ja fantasian kuin dekkarienkin kohdalla. Genrearvostelu muistuttaa taiteilijakritiikoiden harjoittamaa vertaiskritiikkiä, jossa arvostelu on viesti kahden samanveroisen ja makumielityyksiltään samanlaisen taiteensuosijan välillä. Jos vertaa tällaista lajiharrastuksen sisällä tapahtuvaa arvostelua Merja Hurrin väitöskirjassaan *Kulttuuriosasto* (Hurri 1993) esittämään jaotteluun esteettisestä, journalistisesta ja popularisoivasta kritiikistä, ero päivälehtikritiikkiin käy selväksi.

Popularisoivaa genrekritiikki olisi sikäli, että se kirjoitetaan läheiselle viiteryhmälle ja pyritään tarkoituksella vaikuttamaan teoksen tulevan lukijakunnan kokoon. Toisaalta genrekritiikki on selvästi alansa asiantuntijoiden keskeistä ja sikäli esteettisesti painottunutta – esteettiset kriteerit eivät vain

tule suoraan esille arvostelun kielessä, vaan ne oletetaan lehden lukijoita ja tekijöitä yhdistäviksi kirjoittamattomiksi säännöiksi. Siksi genrekriittikien tutkiminen on oikeastaan vielä vaikeampaa kuin päivälehtikritiikin, joka sentään pyrkii myös opettamaan jotain lukijakunnalleen.

Kriitikot ovat itseoppineita amatööriä

Jos kirjallisuuskriitikot jossain muistuttavat kirjailijoita, niin itseoppineisuudessa. Kirjailijaksi sen paremmin kuin kriitikoksikaan ei ole varsinaista ammattikoulutusta, vaikka molemmista tekstilajeista järjestetään akateemisiakin kursseja. Opastusta luovaan kirjoittamiseen on tietysti tarjolla paljon enemmän kuin ohjeita ankaran makutuomarin uralle, ja suhdanne on ymmärrettävä. Yksi kriitikko riittää upottamaan tuhat kirjailijaa. Eikä siihen välttämättä tarvita muuta kuin vaikeneminen.

Ani harva kriitikko tunnistaa itsessään aktiivista vallankäyttäjää. Kriitikon ammattikuva on heikompi kuin kirjailijan, eikä etujärjestömme Suomen arvostelijain liitto SARV ole näkyvillä julkisuudessa edes sen vertaa kuin Suomen Kirjailijaliitto. Pikemminkin kriitikko tulee kommentoineeksi muita aktiivisia portinvartijoita, kustantajia, tutkijoita, palkintoraateja. Heihin verrattuna kriitikko on ainoastaan reaktiivinen, muiden valinnoista voimansa ja äänensä saava vastakirjoittaja.

Lehtien kulttuuritoimituksissa kriitikko on hyvin pieni nappula kustannuspolitiikan ja toimitusten välisessä valtakamppailussa. Ajankohtaisinta tietoa kriitikon asemasta kulttuuritoimituksissa olen saanut pitäessän verkkokursseja kriitikoille. Kriitikot ovat yksimielisiä siitä, että sanomalehdet ovat menettäneet ideologisen roolinsa. Toisaalta lehden toimintakulttuuri voi olla kriitikolle edelleenkin hyvinkin etäinen. Kriitikon etäisyyttä lehdestä lukija ei tule yleensä ajatelleeksi.

Päivälehtien ja kirjallisuuslehtien ohella Internet on muuttamassa hitaasti kirjojen saamaa kritiikkiä ja sen merkitystä. Internetissä julkaistut kritiikit tuovat lisäjulkisuutta ja muuttavat osaltaan kritiikin tehtävää: nettijulkaisu suo pidempää julkisuutta kritiikin kohteille ja pitää mahdollisesti pidempään yllä keskustelua tärkeistä teoksista. Erityisasemassa ovat tällä hetkellä muutamien harvojen kirjallisuuden nettifoorumit, tuoretta kaunokir-

jallisuutta käsittelevä Kiiltomato (perustettu 2000) ja tietokirjoille omistettu Agricolan arvostelupalvelu (1997).

Perinteisen ja nettikritiikin suurin ero on siinä, että kritiikkinsä todennäköistä lukijaa ei netissä voi kuvitella samalla tavoin kuin päivälehteen kirjoittaessa. Päivälehtikritiikki on suunnattu sille sivistyneelle maallikolle, jonka kanssa kirjoittajalla on kotipaikkansa johdosta edes kuviteltu yhteinen elinpiiri. Nettikritiikin mahdollisen lukijan voi kuvitella vain siten, että kyseessä on parhaimmillaan saman lajin tai kirjailijan suosija. Lukija taas pystyy arvioimaan, kuinka subjektiivisen objektiivinen kriitikko on kunkin teoksen kohdalla ja antamaan tälle palautetta sähköpostilla.

Nettikritiikit ovat muuttuneet Internetin kehittyessä mediana. Sen keskustelukulttuuri ei ole paljoakaan muuttunut 10-15 vuoden aikana, mutta Internetin kokema muutos mediana ja julkisuutena vaikuttaa myös printtimediassa toimiviin kirjoittajiin, siihen, keille he kokevat kirjoittavansa. Kriittikkihän kirjoitetaan aina joitakin yleisiä oletuksia vasten.

Nettikritiikkien voisi nähdä elävän jo toista sukupolvea, koska Internet on kadottanut asemansa vastakulttuurina. Vielä viitisen vuotta sitten mikä tahansa netissä julkaistu kirjoitus oli lähtökohtaisesti kriittinen, kirjan tai elokuvan ”virallisen” merkityksen kiistävä. Tältä ajalta periytyy käsite ”net criticism”, joka käsittää kaiken Internetissä julkaistun (kriittisen) kirjoittelun.

Netti tarjoaakin lukuisia mahdollisuuksia taustoittaa kriitikon maku- mieltymykset. Arvostelun voi linkittää kirjoittajan kotisivuihin, joilla kriitikko on vapautunut käyttämään henkilökohtaisempia määritelmiä samasta teoksesta. Netin yleisöä voidaan kouluttaa ymmärtämään, miten kriitikko valitsee erilaisia lukijarooleja antaessaan teokselle uutisarvon, mutta myös paikan taiteilijan uralla, lajityypin evoluutiossa tai vaikkapa kulttuurivuoden kehityksessä.

Kriitikko fanilukijana

Useilla päivälehtien kirjallisuuskriitikoista on jonkinlainen tutkijan tai toimittajan tausta. Taiteilijakriitikon tekstiä tapaa todennäköisesti vain kirjallisuuden erityislehdestä. Taiteilijakriitikon laatima vertaiskriittikki

voi purkaa kirjallisuuden matala/korkea -suhdanteita, sitä, mikä katsotaan ”arvokirjallisuudeksi” ja mitkä noteerataan lajityyppinsä populaareimmiksi julkaisuiksi.

Jopa Helsingin Sanomien kirja-arvosteluissa on nähtävissä muutos siihen suuntaan, että kriitikko voi taustastaan riippumatta lähestyä teosta uskollisen ihailijan roolissa. Kriitikko voi käyttää rooliaan lajityypin fani-na, kun hän haluaa käsitellä kirjaa esimerkiksi dekkarin omilla, taiteellisesta laadusta riippumattomilla kriteereillä. Kaikki lukijaroolit ovat moraalisesti mielekkäitä, koska jokaisessa roolissa kriitikko tulkitsee ja kirjoittaa yhtä vakavissaan kuin kuka tahansa veroisensa lukija. Näyttäisi siltä, että kriitikolle ei synny suhteellisuudentajua lukijaroolien erilaisuudesta, jollei hän itse koe jotain genreä omakseen.

Kriitikko on kuin suurkeittiön kokkimestari, joka maistelee muiden tekemiä keitoksia mutta pyrkii säilyttämään oman makuaistinsa ainutlaatuisuuden. Vaikka kriitikoiden makutottumukset lienevät kohtuullisen konservatiivisia, ja voimme syyllistyä kirjojen jäykähköönkin luokitteluun, olemme sittenkin oppositiossa sanataiteen viihteellistymistä ja massatuotantoa vastaan. Matkallaan kirjailijalta lukijalle teos on jo lokeroitunut useammalla tavalla kuin kriitikko osaisi sitä nimetä. Hyvä kriitikko sen sijaan ehdottaa kirjalle aivan uusia konteksteja, sellaisia asiayhteyksiä, joiden vaikutusta kirjailija tai kustantaja ei ole tullut ajatelleeksi.

Kriitikko tekee nimenomaan ehdotuksia, tarjouksia keskustelunavauksiksi. Voisiko sinkkuromaaneita tarkastella tyttökirjallisuuden työnjatkajina? Voisiko Jyrki Vainosen surrealismille ja Nalle Valtialan merkityksenetsintätätarinalle löytyä yhteinen paikka ’semioottisina romaaneina’?

Uusien kontekstien ehdottamiseksi kriitikolla on oltava riittävästi lukeneisuutta. Jotkut seuraavat ulkomaista kirjallisuuskeskustelua, toiset esimerkiksi tutkimuskenttää. Tutkijataustaisen kriitikon etuna voi olla se, että hänelle kirjallisuus on tekstejä, ei teoksia ja taiteilijoita. Hän unohtaa aktiivisesti sen lisäarvon, jota julkaisut media tyrkyttää Arno Kotron tai Jari Tervon kaltaisille tuotemerkkikirjailijoille.

Fanilukijana kriitikon on helpompi lähestyä Arto Paasilinnan tai Laila Hirvisaaren kaltaisia urakirjailijoita. He ovat pystyneet luomaan pitkällä tuotannolla oman lajityyppinsä. Kriitikot eivät koe mielekkääksi arvioida heidän teoksiaan enää romaaneina vaan pelkästään ”paasilinnoina” tai ”hie-

tamiehinä”, joiden ymmärtäminen edellyttää heille omistautunutta fanilukijaa. Ilkka Remes näkyy saavuttaneen samanlaisen itseriittoisen aseman jo levikkinsä suuruudella.

Kriitikko ja kuluttajansuoja

Kulttuurin kuluttaminen on halpaa verrattuna moneen muuhun harrastukseen. Toisaalta kirjojen tai elokuvien satunnainen kuluttaja ei voi olla varma siitä, millaiseen hinta/laatu-suhteeseen hän voi luottaa kulttuurituotteissa. Onko kymmenen euron elokuvalippu hintansa väärsti, jos filmistä ei tiedä etukäteen tarpeeksi? Pitäisikö esikoiskirjailijoita myydä halvemmalla, siihen asti, kunnes heidän brändinsä kulttuurisella kentällä käy tunnetuksi? Entä kuinka monta kuuntelua äänilevyn pitäisi kestää?

Nörttikulttuurin puolustaja, toimittaja Niko Nirvi pohdiskeli Pelit-lehdessä (8/06) indeksiä, jolla voitaisiin edistää digitaalisten pelien kuluttajansuojaa. Reilu hintaindeksi perustuisi Nirvin mielestä käytettyyn peliaikaan. Lisäksi indeksi huomioisi toiminnan ja kerronnan vaihtelevuuden pelin aikana, samoin tietokoneen tai konsolin tehokkuuden. Yksi tunti peliä saisi maksaa keskimäärin neljä euroa ollakseen hintansa väärsti. Hintaluokka olisi sama kuin elokuvissa.

Keskustelun tällaisesta kuluttajansuojasta toivoisi siirtyvän pelipöydiltä kirjakauppaan. Voisivatko kirjallisuuskriitikot kehittää paitsi yleisön makua myös hintatietoisuutta? Aiheesta on ollut satunnaisesti puhetta kriitikoiden tapaamisissa. Useimmat suhtautuvat ajatukseen närkästyneesti. Taidekriitikon työnkuvaan ei tunnu sopivan sen pohtiminen, pitäisikö kuluttajan laittaa kolmekymmentä euroa teatterilippuun vai uuteen romaaniin. Nirvikään ei ota kantaa siihen, millainen olisi niin sanotun peliarvostelijan moraali kuluttajansuojan edistäjänä.

Toisaalta, Nirvin hintaindeksi sopisi vertailukohdaksi joihinkin lajikohtaisiin kirjoihin. Dekkarin, fantasian tai sotakertomuksen lukija voisi löytää kestävämpää ja monipuolisempaa viihdykettä aiheeseen liittyvästä tietokonepelistä. Digitaalisten kulttuurituotteiden monistettavuus on vaikuttanut jo levykaupassa ja elokuvissa käymiseen. Seuraavaksi se voi mullistaa kirjakaupat.

Lähteet

- Hakalahti, Niina 2005, Kriitikon kliseet, erheet ja ongelmat – yksi tarina. Verkkoartikkeli Tampereen yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen VIRKO-opetusmateriaalissa (kriitikoiden virtuaalikoulutus). 2005. <https://tytmoodle.uta.fi/> [artikkeli vain kurssilaisten saatavilla]
- Hurri, Merja 1993, *Kulttuuriosasto. Symboliset taistelut, sukupolvikonflikti ja sananvapaus viiden pääkaupunkilehden kulttuuritoimituksissa 1945–80*. Acta Universitas Tamperensis ser A vol 389. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Nirvi, Niko 2006, Peppiä kyydissä. *Pelit* 8/06.
- Sinivaara, Olli 2003, Mitä arvostelemme kun arvostelemme runokokoelmia? *Tuli & Savu* 1/2003.
- Veivo, Harri 2002, Yleinen ja yksityinen, tutkimus ja kirjallisuus. – *Kirjallisuus on virhe*. Toim. Harri Veivo. Helsinki: SKS.
- Wilhelmsson, Putte 2002, Tämä artikkeli on liian pitkä. – *Kirjallisuus on virhe*. Toim. Harri Veivo. Helsinki: SKS.

Kirjoittajat

Grünthal, Satu

FT, äidinkielen ja kirjallisuuden didaktiikan lehtori, Helsingin yliopisto

Hypén, Kaisa

FM, informaatikko, Turun kaupunginkirjasto

Hypén, Tarja-Liisa

FT, Suomen kirjallisuuden yliassistentti, Tampereen yliopisto

Hälbig, Bianca

FM, tutkija, Institut für Kommunikations- und Medienwissenschaft,
Universität Leipzig

Kankaanpää, Hannu

FM, kirjailija

Koistinen, Jaana

FM, kustannuspäällikkö, Otava

Krohn, Leena

HuK, kirjailija

Kurikka, Kaisa

FL, kotimaisen kirjallisuuden assistentti, Turun yliopisto

Niemi, Juhani

FT, Suomen kirjallisuuden professori, Tampereen yliopisto

Soikkeli, Markku

FT, kotimaisen kirjallisuuden lehtori, Turun yliopisto